

2019
01-02

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

RENDTÖRTÉNET
ÉS HITVÉDELEM

2019
01-02

MÁLTAI
TANULMÁNYOK
A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

I. évfolyam, 1–2. (összevont) szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata. Megjelenik elektronikusan évente négy alkalommal, nyomtatott formában egybekötve minden év végén.

A folyóirat korábbi számai elérhetők az alábbi címen:
<https://maltaitanulmanyok.maltai.hu/>

Főszerkesztő: Solymári Dániel

Szerkesztőbizottság: Győri-Dani Lajos, Jeney Gábor, Kovács Gábor, dr. Németh Nándor,
Pataki Gergely, Romhányi Tamás

Tudományos tanácsadó testület: Prof. dr. Könczei György DSc, Prof. dr. Pálné Kovács Ilona,
Pallós Tamás, dr. Székely János, Prof. dr. Ürge-Vorsatz Diana, dr. Varga Imre Kapisztrán,
dr. Várszegi Asztrik

Szerkesztőségi titkár: Czirják Ráhel

Olvasószerkesztő: Szigeti László

Korrektúra: Pávay Andrea

Tördelés és nyomdai előkészítés: Bánlaki Szabolcs és Molnár Tamás

ISSN elektronikus: 2732-0332

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület
1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58–60.
Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

TARTALOMJEGYZÉK

Hunyadi Zsolt – Szent János ispotályos testvérei:

A johanniták Magyarországon a 12. század közepétől a konstanzi zsinatig 1

Ribi András – Johannitákból keresztesek

A magyarországi rendtartomány története a konstanzi zsinattól a középkor végéig,
különös tekintettel a fehérvári konventre 117

LECTORI SALUTEM!

A *Máltai Tanulmányok* a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megalapításának harmincadik évfordulójához kapcsolódóan létrehozott, társadalomtudományokkal foglalkozó, szaklektorált folyóirat. Interdiszciplináris megközelítésben a mentálhigiéné, a pszichológia, a szociológia, a szociális munka, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a pedagógia, a történettudomány, a nevelés, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi segélyezés területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. Célja, hogy tudományos igényességgel, elméleti szinten is reflektáljon a karitatív gyakorlat megvalósítására, a minket körülvevő világ fontos kihívásaira, a segítőszakma meghatározó eredményeire, eseményeire, az egyes kutatások főbb irányaira és más közérdeklődésre számot tartó szociális témákra.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 1989. február 4-i megalakulása után nyomban történelmi események forgatagába került: több tízezer keletnémet érkezett menekültként Magyarországra, amivel az akkori Európa legnagyobb humanitárius segélyakciója indult el. A kilencvenes évek elején, már túl a romániai forradalmon és a délszláv háborún, a társadalmi szolidaritás konkrét, valódi megnyilvánulásait érzékelő közvélemény bizalommal fordult a szeretetszolgálat felé. A kormányzati szervek pedig olyan szociális problémák kezelését bízták rá, melyeket a társadalom akkori igazgatási, szociális és egészségügyi szervezetei nem vagy csak részben tudtak megoldani.

Harminc évvel a szervezet megalakulását követően is zajlik ez a munka, mi több, évről évre bővül, növekszik, mélyül. Ma közel kétezer főállású munkatárs, hatezer önkéntes, háromszáz szociális intézmény szolgálja a rászorulókat szerte az országban és az egész Kárpát-medencében, valamint határainkon kívül Afrikában, Ázsiában, Latin-Amerikában és a Közel-Keleten. Mára a „Málta” Magyarország legnagyobb és legszélesebb aktivitási területtel rendelkező karitatív civil szervezetévé lett. Szinte nincs olyan szociális terület, ahol ne vállalnánk szerepet, amelynek munkájából ne vennénk ki a részünket. Ez a szakmai és földrajzi értelemben véve is tág működésmód nagy látószögű „szociális objektívet” eredményez. Távlatot, széles horizontot ad, amelyen különös élességgel látszódnak – Tamási Áronnal szólva – „a világ igazítására” váró egyenetlenségek. A társadalmi sebek, amelyek pontos diagnózist és hathatós gyógymodot igényelnek.

Az elkötelezett és eredményes segítségnyújtásra, fejlesztésre, a strukturális bajok javítására törekvő munkának alapos tervezéssel kell kezdődnie, és az elvégzett feladatokra irányuló reflexióval szükséges végződnie. A rászorulókkal való mély sorsközösség vállalásából fakadó kezdeti laikus segítségnyújtást mára a Magyar Máltai Szeretetszolgálatban kiegészítette, felváltotta a professzionális szakemberek munkája, akik törvényi szabályoknak, előírásoknak és nemzetközi standardoknak megfelelően állnak a legszegényebbek mellett. Az elmúlt évtizedekben a rászorulóknak valós élethelyzeteit egyre jobban ismerő, az ő érdekeiket minél inkább szem előtt tartó új, innovatív megoldások jelentek meg munkáinkban. Nemzetközi hálózatok, projektek, minősítő rendszerek születtek, amelyek a segítőkész, a fejlesztéspolitika minden területére hatnak. Harminc évvel Robert Cassen brit közgazdász „milliódolláros kérdését” követően egyre többen vetik fel ismét: valóban működnek a segélyek, valóban hathatós a segítségünk? Az e kérdést érintő régi-új szemlélet a honi és nemzetközi segélyezésmód mélyére hatol, és valódi önreflexióra késztet minden elkötelezett szakembert.

A *Máltai Tanulmányok* arra vállalkozik, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat perspektívájából tegyen fel kérdéseket, és adjon teret, lehetőséget azok mélyre tekintő, tudományos igényű megválaszolására. Felvetéseink önreflexióból fakadnak, munkáinkból adódóan pedig a szociális gondoskodás minden formáját érintik. Forrásuk a Magyar Örökség-díjjal is elismert *Jelenlétünk* a leginkább rászorulóknak, az emberi peremvidékekre szorultak életében, mindennapjaiban. A *Máltai Tanulmányok* tehát nem csupán a kötelező emberi és szakmai reflexió tere. Felület az elmélyült gondolkodásra, a szakmai hálózatok erősítésére, valamint út és forma a minél jobb, hathatósabb segítségnyújtás keresésére, elemzésére, értékelésére. Elköteleződve a jó kérdések feltevése és a lehetséges válaszok kutatása mellett.

A jubileumi évfordulóhoz kapcsolódóan két-két összevont számmal indítjuk útjára a folyóiratot. Az ünnepi évben szimbolikus, a szervezet karakterét, sajtóságos karizmáját meghatározó témákkal. A honi „máltai küldetés” leginkább életre váltója, gyakorlatban megvalósítja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. A harmincéves szeretetszolgálat anyaszervezete, eszmei és történeti forrása azonban a mára Szuverén Máltai Lovagrendként ismert, közel ezeréves múltra visszatekintő betegápoló, ispotályos közösség, így mi mással kezdhethetnénk önazonosságunk meghatározását, mint saját történetünk felmutatásával. Az első dupla számban ezért „Máltai” identitásunk gyökereihez nyúlunk vissza. Azon belül is annak magyar vonatkozásaihoz. Az első tanulmányban *Hunyadi Zsolt*, a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetének docense tekinti át részletesen, rendkívüli alapossággal a johannita (keresztes) szerzetes-lovagrend magyar történetét a 12. század közepétől a 15. század elejéig, a konstanzi zsinatig. Az elemzést egy historiográfiai összefoglalás nyitja, amely a téma legfontosabb kutatóit, illetve az általuk kijelölt szakmai irányokat mutatja be és értékeli röviden. A második fontos egység a Rend történetének legfontosabb mérföldköveit villantja fel az alapítástól (1113) egészen az úgynevezett máltai korszak kezdetéig (1530), amelyek a Magyar–Szlavón rendtartó-

mány tevékenységében is meghatározó szerepet játszottak. A dupla szám második tanulmánya *Ribi András*, az MTA–PTE–ELTE Középkori Egyházi Archontológia Kutatócsoport tudományos segédmunkatársának munkája, Hunyadi Zsolt elemzésének időbeni folytatása: a nyugati egyházszakadás nagy korszakának a Rendre gyakorolt hatásait vizsgálja, amelynek eredményeképpen a 15. század második felére egy kvázi magyar-johannita ág jött létre. Munkájában a fehérvári johannita konvent fennmaradt magánlevéltári anyagának felhasználásával, a magyarországi rendtartomány középkor végéig tartó történetét ismerhetjük meg.

Miközben a szerkesztőbizottság minden tagja nevében kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időöltést, megköszönöm szerzőinknek azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak nem csupán ezen ünnepi szám létrejöttéhez, de a honi rendtörténet kutatásához, tudományos igényű felmutatásához is.

Solymári Dániel
főszerkesztő

SZENT JÁNOS ISPOTÁLYOS TESTVÉREI: A JOHANNITÁK MAGYARORSZÁGON A 12. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A KONSTANZI ZSINATIG

HUNYADI ZSOLT

Absztrakt

A tanulmány áttekinti a johannita (keresztes) szerzetes-lovagrend hazai történetét a 12. század közepétől a 15. század elejéig. Az áttekintést egy historiográfiai összefoglalás nyitja, amely a téma legfontosabb kutatóit, illetve az általuk kijelölt szakmai irányokat mutatja be és értékeli röviden. A második fontos egység a Rend történetének legfontosabb mérföldköveit villantja fel az alapítástól (1113) egészen az ún. máltai korszak kezdetéig (1530), amelyek a Magyar–Szlavón rendtartomány tevékenységében is meghatározó szerepet játszottak. A történeti áttekintést a Rend szervezeti felépítésének és működésének megismerése követi. A bemutatás kiter az intézményi hierarchiára: az adminisztratív alapegységektől (preceptoriumoktól) a Rend egészét összefogó ún. nyelvek (linguae) funkciójáig. A Rend személyi összetételének elemzése a tagság különböző szintjeit tekinti át a lovagoktól kezdve, a szolgálotestvéreken át a rendi káplánokig, valamint a nem teljes tagságot jelentő adományozók (donatusok) és világi testvérek (confraterok, illetve consororok) szerepének megismeréséig. A részletes alapozó áttekintés a Rend jogi kiváltságait is tárgyalja.

A Rend hazai történetének áttekintése a megtelepedés körülményeinek bemutatásával indul a 12. század második felében, amelynek során nem csak a szűkebb értelemben vett tartományi jellemzők kerülnek górcső alá, hanem az a közép-európai kontextus, amelyben a johanniták létrehozták első preceptoriumaikat, illetve zárandokházait. Az elemzés nyomon követi, ahogyan Eufrozina királynétól, II. Géza feleségétől, III. Bélán át egészen IV. Béla királyig jelentős dinasztikus támogatások révén a johanniták komoly birtokadományokban részesültek, amelyek közül jó néhány önálló preceptoriummá alakult az Árpád-korban, illetve azokat a kiváltságokat, amelyek a Rend hazai pénzügyi stabilitását létrehozták. A preceptoriumok szaporodása térségeken is nyomon követhető (1150–1409), és az elterjedés fontos fordulópontját jelentette a feloszlott templomosok javainak átvétele (1311–1312).

A rendtörténeti alaponalak ismeretében külön alfejezetet kapott a hazai johanniták katonai szerepvállalása, részben a keresztes hadjáratokkal összefüggésben, részben

attól függetlenül: például a tatárjárás és annak utóhatásai kapcsán, vagy Anjou királyaink uralkodása idején. Ezzel szoros összefüggésben a Magyar–Szlavón perjelség tisztségviselőinek (perjelek, alperjelek, helytartók) listája került összeállításra, kiemelve a legfontosabb ismérveket. Ezek között említést érdemel, hogy egészen a 14. század utolsó negyedéig a rendtartomány előjárói külföldiek voltak, ám ezt követően a helyi származású rendtagok növekvő arányban jutottak szerephez a tartomány vezetésében. Látványos fordulat Zsigmond uralkodásával kezdődött, amikortól a magyar uralkodók rendszeresen beavatkoztak a rendi autonómiába a tartományi vezetők kiválasztásában.

A johanniták hazai tevékenységének áttekintését két fontos terület bemutatása zárja: a perjelség birtokgazdálkodásának legfőbb jellemzői a 15. század legelejéig, illetve a tartomány kilenc preceptoriumának hiteleshelyi tevékenysége. E két tevékenység elemzése határozottan rámutat arra, hogy bár a rendi személyzet jelentős része külföldi származású lehetett, tevékenységük során a hazai normáknak mindenben megfeleleltek, és vélhetően a hazai szokásjog ismeretén túl alapvető nyelvi kompetenciákkal is rendelkeztek a johannita rendtagok.

Kulcsszavak: egyháztörténet, szerzetes-lovagrendek, johanniták, Magyar–Szlavón perjelség, hiteleshelyek

---

1. Bevezetés

Szent János testvéreiről, azaz a johannita (keresztes) lovagrend hazai történetéről számos tudományos feldolgozás készült az elmúlt évtizedekben, sőt, tágabb értelemben az elmúlt századokban. Bár ezen munkák színvonala szerfelett változó, abban hasonlóak, hogy a Rend történetével kapcsolatos adatokat, érveket, következtetéseket tartalmaznak és a (folyamatosnak nem mondható) kutatás számára többnyire fontos és megkerülhetetlen pontokká váltak, még azok a feldolgozások is, amelyeket ma már komoly kritikával kell illetnünk.¹ A történettudomány művelőivel szemben alapvető elvárás, hogy egy-egy korszak, intézmény, esemény, személyiség értékelését újra és újra elvégezzék, hiszen a kontextus, amelyből értelmezik, folyamatosan változik, és a módszertan, amellyel tárgyakat feldolgozzák, átalakul. Vagyis a tudományos életet megrengető „felfedezések” híján is érdemes időről időre „hozzányúlni” egy témához, mert bizonyos, hogy az új paradigmák és módszerek új eredményekhez segítik a történelemet.

Többszörösen is igaz ez a johanniták hazai történetére, hiszen az utolsó tudományos igényű,

---

1 – A legfrissebb historiográfiai áttekintést lásd Ribí András: *A fehérvári johannita (keresztes) konvent története a késő középkorban (1390–1543)*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2019 (kézirat).

magyar nyelvű monografikus feldolgozást Reiszig Ede készítette és adta közre 1925–28-ban.² A máltai lovagrend tagjaként is tevékenykedő Reiszig munkájának publikálása óta eltelt kilenc évtized önmagában igényelné az újragondolást, a módszertani áttekintést, de a johanniták és általában a szerzetes-lovagrendek kutatásában ez idő alatt végbement elemi változások, a források kiadásában elért eredmények hatványozottan követelik újbóli áttekintését. Nemzetközi téren nehéz egzakt mérföldköveket kijelölni, hiszen számos nemzet történészei dolgoztak és dolgoznak jelenleg is a témán, de az biztos, hogy Jonathan Riley-Smith 1967-ben megjelent monográfiája³ fundamentális változásokat hozott a historiográfiai trendekben. Egyrészt zászlóshajójává vált annak a mozgalomnak,⁴ amely a lovagrendek kutatását leválasztotta a keresztes hadjáratok vizsgálatáról és visszaterelte azt az egyháztörténeti (rendtörténeti) kutatások körébe. S bár kétségtelenül sok közös pontot lehet felmutatni a két terület értelmezési horizontján, ezek alapvetően térbeli és időbeli egybeesések (pl. egy adott keresztes hadjárat résztvevői), történetileg és kánonjogilag világos és egyértelmű határ húzható a két téma között. Másrészt, a több mint fél évszázada publikált munka fejezetei bizonyos értelemben kijelölték a kutatás számára a legfontosabb csapásirányokat, amely ösvényeken haladva megbízhatóbb konklúziók levonására kínálkozott lehetőség. Mi több, a monográfia szerzője akaratlanul is ráirányította a figyelmet néhány jelenségre. Riley-Smith munkája ugyanis szinte kizárólag kiadott források feldolgozásán alapult,⁵ és a témával foglalkozó történészek számára hirtelen világossá vált, hogy a forráskiadás terén még számos pótlásnak lenne helye. Ezenkívül az is nyilvánvalóvá lett, hogy a Rend felépítésében alapvető fontossággal bíró tartományok (*perjelségek*) szintjén a kutatási eredmények rendkívül foghíjasak, márpedig „építőkövek” híján nehéz maradandó építményeket emelni.

A johanniták történetével foglalkozó kutatók számára nagy segítséget jelent, hogy Riley-Smith ugyan évtizedeken keresztül elsősorban a keresztes hadjáratok kutatására koncentrált, de több mint négy évtizeddel a monográfia publikálása után újra összefoglalta a terület kurrens ismereteit és 2012-ben közreadta a minden tekintetben modernnek tekinthető monográfiáját. Az új opus jóval szélesebb forrásbázison alapul, számos ponton hasznosítja az elmúlt évtizedek regionális kutatásait, és jóval gyakrabban vállalkozik összehasonlításra más lovagrendek,

2 – Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, Nemesi Évkönyv, 1925–1928.

3 – Riley-Smith, Jonathan: *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, London, Palgrave–Macmillan, 1967. Uő: *The Knights Hospitaller in the Levant, c. 1070–1309*, Houndmills–New York, Palgrave–Macmillan, 2012.

4 – Fontos szerepet játszott és játszik ebben a mozgalomban Anthony Luttrell is, legalább 1958 óta.

5 – Alapvetően, a narratív munkák mellett, Delaville Le Roulx okleveles forráskiadására építette a feldolgozását. Delaville le Roulx, Joseph: *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, I–IV. kötet, (a továbbiakban: *Cartulaire*) Paris, Ernest Leroux, 1894–1906.

mindenekelőtt a templomosok tevékenységével, szerepével kapcsolatban. A Rend hazai történetének pontosabb értelmezéséhez célszerű röviden áttekinteni, hogy az elmúlt fél évszázadban milyen fontos trendek alakultak ki a johanniták historiográfiájában.⁶

Jonathan Riley-Smith 1967-es monográfiája (1100–1310) egy tervezett sorozat első köteteként jelent meg, és ezt követte volna a sorozatszerkesztő Lionel Butler munkája a johanniták késő középkori, ún. rodoszi korszakának (1308/9–1523) történetéről. Ez a munka azonban sosem készült el, s bár Anthony Luttrell aránylag hamar „megörökölte” a témát, a folytatás az elmúlt fél évszázadban sem készült el. Luttrell közel 300 publikációt jegyzett az elmúlt évtizedekben a johanniták történetéről, összefoglaló munkát azonban nem készített, így nézeteinek szintetizálására sem került sor. Ugyanakkor az elmúlt évtizedek johannita-kutatóinak szinte mindegyikére, leginkább a rendtörténet fogalmi hálójának kialakítását illetően, hatással volt.⁷ Ráadásul Luttrell nagyon sok energiát fektetett a Rend Máltán őrzött, központi levéltárának megismertetésébe, a rendi adminisztráció működésének rekonstruálásába, és ez a regionális kutatásokon is sokat lendített.

Luttrellrel egy időben természetesen más országokban is fellendülésnek indult a johannita-kutatás. Mindenekelőtt Walter Gerd Rödel, Berthold Waldstein-Wartenberg és Adam Wienand munkái érdemelnek említést, már csak azért is, mert a magyar rendtartomány történetére, legalább elvileg, nagyobb rálátással rendelkezhetnek, mint brit kollégáik. Az is nagy lendületet adott a kutatásoknak, hogy az 1980-as években megalakult a *Society for the Study of the Crusades and the Latin East* (SSCLE), amely tudós társaság egy jelentős része lovagrendi kutatásokat folytatott, és sokkal intenzívebbé vált a közöttük folyó kommunikáció akár a társaság vándorkonferenciáin, akár a kialakuló személyes kapcsolatok révén. A legfontosabb nívum talán az volt, hogy az SSCLE által évenként kiadott *Bulletin* folyamatosan jelezte, hogy milyen kutatások folynak ezen a területen, és ezzel módszertanilag is inspirálta az érintett történészeket.

Közöttük találunk olyanokat, akik átfogó munkákat publikáltak és olyanokat is, akik egy-egy részterülettel vagy problémakörrel foglalkoztak; például a Rend régészeti emlékeivel foglalkozó Denys Pringle, Ronnie Ellenblum és Adrian Boas, vagy a kánonjogi kérdésekkel foglalkozó James Brundage. Mellettük számos történész publikált olyan munkákat, amelyek elsősorban egy-egy régió jellemzőit dolgozták fel. Az angolszász szerzők közül Michael Gervers, Michael Heslop, Gregory O’Malley, Simon Phillips, Jochen Burgtorf és Helen J. Nicholson publikált nagyon fontos munkákat, ráadásul Nicholson fontos összefoglalásokat is közreadott az elmúlt évtizedekben. A francia nyelvű szakirodalomból feltétlenül említést érdemelnek Anne-Marie Legras, Jean-Marc Roger, Noël Coulet, Benoît Beaucage, Michel Miguet, Jean-Bernard de Vaire

6 – Az alábbi áttekintés nem teljességre törekvő. A 2010 előtt megjelent munkák bibliográfiai adatait lásd Hunyadi Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*, Budapest, METEM–CEU Press, 2010. 1–12.

7 – Luttrell, Anthony: *The Military Orders, Some Definitions*, in Elm, Kaspar– Fonseca, Cosimo Damiano (szerk.): *Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni*, Città Vaticana, 1998, 78–88. Uő: *The Military Orders, Further Definitions, Militia Sacra*, 1. évfolyam, 2000. 5–10.

és Damien Carraz munkái. Az itáliai perjelségekről a legfontosabb munkák Francesco Tommasi, Pier Carlo Begotti, Renato Bordone, Giampaolo Cagnin, Benvenuto Castellarin, Roberto Greci és Elena Bellomo nevéhez fűződnek, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az Ibériai-félszigeten korántsem csak a spanyol–portugál rendek kutatása kapott fontos szerepet, ezt ékeesen bizonyítják Carlos de Ayala Martínez, Philippe Josserand, Carlos Barquero Goñi, Maria Bonet Donato és Pierre Bonneaud munkái az elmúlt néhány évtizedből. A németalföldi kutatás legfontosabb képviselői elsősorban Johanna Maria van Winter és Johannes A. Mol, de a német nyelven publikálók is érintették ezt a régiót munkáikban: Hans Eberhard Mayer, Rudolf Hiestand, Karl Borchardt, Jürgen Sarnowsky és tanítványa, Jiry Hasecker. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy a forráskiadás terén még mindig komoly lemaradásokat görget maga előtt a rendtörténet-kutatás, elsősorban a Máltán őrzött oklevelek kiadásában kellene áttörést elérni.

Szintén nagyon fontos kutatási irányt jelenítenek meg azok a munkák, amelyek a rendtörténet egyes elemeivel, a Rend felépítésével, jogi kérdéseivel foglalkoznak vagy összehasonlító vizsgálatok eredményeit osztják meg a szakmai közvéleménnyel. Az összehasonlító munkák jelentősége a rendszeressé váló konferenciasorozatoknak köszönhetően is az elmúlt három évtizedben tovább erősödött. A három legjelentősebb a lengyelországi Toruńban 1980 óta két évente, a londoni Clerkenwellben 1992 óta négy évente, illetve a portugáliai Palmelában változó rendszerességgel megrendezett lovagrendi konferencia. Ezeken a találkozókön számos olyan kérdés került terítékre, amelyek korábban kisebb hangsúlyt kaptak vagy be sem kerültek a tudományos diskurzusba. A teljesség igénye nélkül a következő történészek produkáltak alapvető jelentőségű munkákat: Benjamin Z. Kedar, Luis García-Guijarro Ramos, Susan Edgington, Anne-Marie Legras, Marie-Luise Favreau-Lilie, Tore Nyberg, Timothy S. Miller, Keith V. Sinclair, Theresa M. Vann, Nicolas Vatin és Henry Sire. Közülük néhányan a Rend szentföldi tevékenységét kutatták, míg mások az európai johannita rendtartományokra koncentráltak, illetve olyan általános kérdéseket vizsgáltak, mint a *preceptoriumok* működése, a rendi kiváltságok (*exemptio*) kialakulása és érvényre jutása, valamint ezen jelenségek összevetése a templomosok és a német lovagrend tagjai esetében. Túl a közvetlen hatáson, ezek a munkák a lovagrendekkel foglalkozó fiatalabb tudós generáció – mint például Elena Bellomo, Judith Bronstein, Jochen Burgdorf, Paul Crawford, Christina Dondi, Philippe Josserand és Gregory O'Malley – témaválasztását is befolyásolták. A kutatók egy része megerősítette azt a meggyőződést, hogy az Elbától keletre található tartományok ugyanúgy a latin kereszténység részei voltak, mint a „nyugati” perjelségek, és az összehasonlító vizsgálatok során ugyanolyan súllyal illik figyelembe venni őket. Bizonyos értelemben a tudományos élet „vasfüggönyét” kellett lebontaniuk, és le kellett számolni azzal a hozzáállással, amely egyfajta egzotikus világgént aposztrofálta a latin kereszténység keleti határvidékén található rendtartományokat. Témánk szempontjából mindenek-

előtt Luttrell és Borchardt forrásfeltáró tevékenysége jelentős, akik *Alamania* provincia okleveles anyagán dolgoznak hosszabb ideje, és bár maguk az oklevelek még kiadatlanok, a közép-európai régióra vonatkozó számos tanulmány napvilágot látott már az elmúlt két évtizedben.⁸

Ugyanakkor az is égetően fontossá vált, hogy a közép-európai régióban alapművek szülessenek meg idegen nyelven, hozzásegítve a nyugati történészeket ahhoz, hogy megbízható, kurrens szakmunkákra építsék komparatív kutatásaikat. Sokat elmond a helyzetről az a tény, hogy egészen a közelmúltig a Magyar–Szlavón rendtartomány értékeléséhez Reiszig húszas évekbeli monográfiájának idegen nyelvű összefoglalóját használták. Természetesen a munkában szereplő számtalan tárgyi tévedést, félreértést is átörököltette Heribert Thierry.⁹ Bár a horvát Lelja Dobronić több munkát is publikált a '80-as években, ezek elszigeteltek maradtak és minimális hatást gyakoroltak a téma kutatóira. Első látásra a lengyel historiográfia modernebb idegen nyelvű munkát is fel tudott mutatni a johanniták regionális tevékenységéről, de a kurrens történetírás komoly kritikával illeti Szczesniak feldolgozását.¹⁰ Máig használható munkákat sikerült sajtó alá rendeznie a cseh történetírásnak. Kezdetben Adam Wienand szerkesztői tevékenysége révén német nyelven születtek fontos munkák, majd Libor Jan és tanítványai – elsősorban Jiří Mitáček és Miroslav Svoboda – jelentettek meg nagyon fontos stúdiumokat a johanniták cseh és morva perjelségéről.¹¹

A magyar szakirodalom részletes ismertetését, elsősorban Székesfehérvárra fókuszálva, a közelmúltban Ribí András végezte el,¹² így itt elsősorban olyan elméleti, illetve módszertani kérdéseket emelünk ki a történeti munkák sorából, amelyek megkövetelik a Rend hazai történetének újratárgyalását. Az egyik legelemibb ezek közül az ún. *crucifer*-probléma. Nemcsak a magyar, hanem a közép-európai történeti munkák is újra meg újra belebotlanak abba a fogalmi problémába, hogy az Elbától keletre keletkezett középkori források az adekvát *frater hospitalis* és *miles Templi* kifejezések helyett gyakran *cruciferi* névvel illetik a lovagrendek tagjait,¹³ és ezt a modern történetírás gyakran azonosítja a keresztes lovagokkal. Ez utóbbiakat többnyire *crucesignati* kifejezéssel

8 – Borchardt, Karl: The military-religious orders in the crusader West, in Boas, Adrian J. (szerk.): *The crusader world*, New York, Routledge, 2016. 111–127.

9 – Thierry Heribert: L'Ordre de St. Jean de Jérusalem en Hongrie, *Rivista Mensile Illustrata: Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 1. szám, 1938. 13–19. 2. szám, 1938. 23–30.

10 – Cf. Starnawska, Maria: *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 1999. 47.

11 – Jan, Libor: Ausgewählte Karrieren der böhmischen Johanniter im 14. Jahrhundert, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 19. évfolyam, 2014. 41–51. Uő: Pražští johanité a doprava dřeva po Vltavě ve druhé polovině 14. století, in Boháčová, Ivana–Sommer, Petr (szerk.): *Středověká Evropa v pohybu. K počtĕ Jana Klápště*, Praha, Archeologický ústav AV ČR v.v.i, 2014. 177–184. Mitáček, Jiří: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in Borchardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 99–113. Svoboda, Miroslav: Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priors des Johanniterordens im 12.–16. Jahrhundert, in *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa*, 115–137.

12 – Ribí 2019: i. m. 8–12.

13 – Starnawska, Maria: Crusade Orders on Polish Lands during the Middle Ages, Adaptation in a Peripheral Environment, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2. évfolyam, 1997. 121–142.

nevezik meg az egykorú források, de kétségtelen, hogy közel sem minden szerző következetes. Ráadásul, amint ez a jelen feldolgozás késő középkori részében is látható, a fogalmi változások akár helyi folyamatokra is reflektálhatnak.¹⁴ A jelzett fogalmi zavar számos félreértésre adott okot nemcsak a keresztesekkel való keveredést illetően, de időnként az antoniták, a stefaniták, illetve a Szentlélek rend tagjait, valamint házait is johannitaként vagy templomosként azonosították, pusztán a *crucifer*-kifejezés jelenléte okán.

A *crucifer*-probléma mellett egy másik fiaskó is tévútra vitte a johanniták hazai történetének feldolgozását. A Magyar–Szlavón rendtartomány történetének feldolgozására elsőként egy bizonyos Marvanich Tomkó János boszniai püspök vállalkozott,¹⁵ de a munka komoly hiányosságai miatt a modern történetírás az 1629-es nagyszombati zsinat határozatai között találta meg az első kézzelfogható adatokat, ugyanis a zsinati rendelkezések függelékében felsorolták a johanniták egykori magyarországi birtokait.¹⁶ Ezt a forrást használta a Rend 20. századi monográfusa, Reiszig Ede is, aki a listán szereplő egységeket minden kritikai vizsgálat nélkül johannitának tekintette, így gyakorlatilag (az 1629-es zsinat idejére már régen elenyészett) Szent István ispotályos kanonokrendjét, azaz a stefanitákat összemosta a johannitákkal. A stefanita házak és ispotályos kanonokok egészen az 1970-es évekig a johannita-történet részei maradtak, mígnem a szűkebb értelemben vett történész közösségen kívülről jövő Boroviczény Károly-György magyar származású, Németországban élő johannita lovag felfedezését meg nem ismerte a magyar szakma. A stefaniták „feléledésének” híre ugyanakkor meglehetősen lassan terjedt el a hazai történészek között, amelynek részben az volt az oka, hogy a szerző orvostörténeti konferenciákon hozta nyilvánosságra gondolatait, illetve a johannita tagozat kiadványaiban láttak napvilágot,¹⁷ s ezek Magyarországra csak esetlegesen jutottak el. Tudományos publikációként idehaza csak 1991-ben jelentek meg Boroviczény gondolatai.¹⁸ Jól illusztrálja a felemás helyzetet a ’90-es évek elején szerkesztett Korai Magyar Történeti Lexikon,¹⁹ amelynek már volt önálló stefanita szócikke, a johannita szócikk²⁰ mégis összekuszálta a szálakat. Boroviczény munkássága nagyon fontosnak bizonyult a rendszerváltás

14 – Ribi András: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén, in Kis István et al. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae Mediaevales VIII, Budapest, ELTE BTK TDI, 2019. 67–85

15 – Marvanich, Johannes Tomkó: *Discorso del priorato della Wrana*, 1609 (kézirat: DOZA); kiadása: *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 18. évfolyam, 1906. 279–305.

16 – *Acta et decreta Synodi Diocesanæ Strigoniensis, Posonii*, 1629. 113. Lásd *Ecclesiae et conventus cruciferorum s. Joannis Jerosolomitani, ex actis synodi Pazmanianae*, Egyetemi Könyvtár (ELTE) Historia ecclesiastica Ab 72/2 olim. Collegii Tyrnav. s. Jesu, 1763. foliáció nélkül.

17 – Boroviczény Károly-György: Die Hospitaller und Ungarn, *Johanniter*, 3. szám, 1972. passim.

18 – Boroviczény, Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stephani*. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről, *Orvostörténeti Közlemények*, 133–140. évfolyamok, 1991–1992. 7–48.

19 – Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon, 9–14. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994 (a továbbiakban: KMTL).

20 – KMTL 307, 610.

hajnalán, ugyanis személyesen is megpróbálta újraindítani a lovagrendi kutatásokat. Részben ennek köszönhetően indult egy fiatalokból álló csoport Koszta László vezetésével, aki a kurrens nemzetközi trendek felé terelte a hazai kutatást.²¹

A nemzetközi eredmények közvetítésében a máltai és johannita rend magyar tagozatainak tagjai is fontos szerepet játszottak. Részben a Reiszig Ede által kitaposott ösvényen haladt Tóth István Miklós 1959-ben napvilágot látott munkájában,²² illetve a '70-es években a stefanitákat felfedező Boroviczény Károly-György publikációi, valamint Martin von Walterskirchen munkái is.²³ Egy évtizeddel később jelent meg Radvánszky Antal összefoglalója,²⁴ illetve ekkor kezdte publikálni Vajay Szabolcs saját kutatási eredményeit,²⁵ majd nem sokkal később közreadta monumentális adattárait a johannitákról, illetve a máltaiakról, és ezekben a munkákban történeti összefoglalók is találhatóak.²⁶ Sajnos a rendszerváltás előtti magyar történészszakma csak korlátozottan ismerte meg a Rend tagjai által publikált ismereteket. A vasfüggöny felszámolását követően viszont rögtön a szélesebb olvasóközönség kezébe kerülhetett Marjai Imre összefoglalója.²⁷

Mára többnyire közismert tényként kezelhető, hogy az 1311–12-ben felszámolt templomos lovagrend birtokait – az Ibériai-félsziget kivételével – a johanniták vették át, így bizonyos szempontból a templomosokra vonatkozó szakirodalomra is illik figyelmet fordítani. A hazai termést illetően meglehetősen szűk a merítési lehetőség. A modern tudományosság próbáját csak néhány hazai szerző állja ki. A II. világháborút megelőző időszakból Pesty Frigyes és Patek Ferenc munkája érdemel említést,²⁸ míg a modern feldolgozások sorából Stossek Balázs publikációit célszerű felhasználni a johannita-kutatásban.²⁹ A hazai munkák mellett természetesen a külföldön megjelent tudományos publikációk is fontosak a további feldolgozások

21 – Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998.

22 – Tóth István Miklós: *Die Ungarische Genossenschaft des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis von Spital zu Jerusalem*, Munich, Ungarische Genossenschaft des Johanniterordens, 1959.

23 – Walterskirchen, Martin v.: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon, Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. évfolyam, 1975. 102–109.

24 – Radvánszky Antal: *A Szent János lovagrend története Magyarországon*, Párizs, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1986.

25 – Vajay Szabolcs: *A johannita lovagrend tagjai*, München, Obedientia Brandenburgensis, 1987.

26 – Vajay Szabolcs: *Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria thesaurus ac corpus, Obedientia Brandenburgensis, Repertorium Historicum Familiarum quibus Milites precedent*, München, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1987. Uő: *A Máltai Rend Magyar Lovagjai, 1530–2000*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2002.

27 – Marjai Imre: *A kereszt és a kard lovagjai. A máltai lovagrend*, Budapest, Új Nap, 1990.

28 – Pesty Frigyes: A templáriusok Magyarországon, *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. évfolyam, 1861. 30–152. Patek Ferenc: *A magyarországi templárius rend felbomlása*, Budapest, May János, 1912.

29 – Stossek Balázs: Maisons et Possessions des Templiers en Hongrie, in Hunyadi Zsolt–Laszlovsky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 245–251. Uő: A templomosok Magyarországon, in Laszlovsky József–Majorossy Judit–Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006. 181–194.

szempontjából. E téren feltétlenül említést érdemel az egykori Jugoszláv Tudományos Akadémia által 1971-ben kiadott konferenciakötet, amely a mai Horvátország területén található hajdani templomos (majd johannita) központ, Vrána és a dalmát tengerpart lovagrendi birtokainak, illetve szerepének történetét számos szempontból feldolgozta. A '80-as években jelentette meg munkáit a horvát Lelja Dobronić, aki nemcsak horvátul, de angolul is publikált, így be tudott kerülni a nemzetközi tudományos véráramba. Dobronić nagy érdeme volt, hogy a templomosokat, a johannitákat és a Szent Sír kanonokrendet együtt tárgyalta, de munkáit komoly fenntartásokkal kell kezelnünk. Egyrészt a középkori forrásanyag Magyarországon őrzött részét szinte teljesen figyelmen kívül hagyta. Gyakorlatilag csak a kiadott okleveles anyagot használta, de abból is csak a legismertebb okmánytárakat. Módszertanilag is komoly kételyeket ébreszt, hogy megalapozatlan régészeti feltevéseket kötött össze írott forrásokban fellelhető adatokkal, ám ezek bizonyítása többnyire elmaradt munkáiban. Ráadásul számos olyan kérdést vizsgált tanulmányaiban, ahol a Magyar–Szlavón rendtartomány „szlavón” részét elemezte csak, teljesen figyelmen kívül hagyva a tartomány nagyobbik részét. Ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy a régióból Dobronić tanulmányozta először alaposabban a Rend Máltán őrzött központi levéltárát. Bár az általa használt források egy része kiadatlan maradt, illetve több dokumentumot is hibákkal adott ki, ráirányította a hazai kutatás figyelmét egy fontos korpuszra. Másrészt a régió más kutatói, például a szlovén történészek – pl. Jože Mlinarič, Miha Kosi és Tadej Jakopič – munkáit³⁰ inspirálták kutatásai, bár néha úgy tűnik, hogy nem is haladták meg, illetve nem illették kellő kritikával horvát kollégájuk eredményeit. Ugyanakkor a legfiatalabb generáció tagjai már jó eséllyel vágtak neki, hogy modern kutatások révén számos korábbi tévedést kigyomláljanak.³¹

A régészeti-művészettörténeti kutatási irány idehaza is hozott érdekes „hajtásokat”. A '70-es évektől Hársing László és Kozák Károly próbálta részben a hazai, tágabb értelemben vett olvasóközönség számára, részben pedig a szakma nemzetközi művelői felé közvetíteni az akkor kurrens ismereteket, illetve a korábbi szakirodalom összefoglalóját. Dobronićhoz hasonlóan Kozák is régészeti teóriáit próbálta összeilleszteni a lovagrendekre vonatkozó forrásokkal, ám időnként minimális forráskritikát sem gyakorolt. Ráadásul, bár szemmel láthatóan tudott a Boroviczeny által azonosított stefanitákról, a saját „katalógusában” ennek szinte semmi nyoma sincs, azaz összemosta a johannitákat és Szent István szabályozott kanonokjait. A sors

30 – Jakopič, Tadej: Malteški Viteški Red in Drugi Viteški Redovi Na Slovenskem Danes, in Lazar, Tomaž–Naberger, Tomaž (szerk.): *Vitez, Dama in Zmaj, Dediščina Srednjeveških Bojevnikov Na Slovenskem*, 1, Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 2011. 269–274.

31 – A teljesség igénye nélkül: Matic, Tomislav: Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću, *Radovi, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43. évfolyam, 2011. 187–206. Gračanin, Hrvoje: Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4. évfolyam, 2011. 237–267.

fintora, hogy az egyébként komoly fegyverténynek számító idegen nyelven történő publikálás általa komoly hendikeppé vált, mert több külföldi kutató is átvette Kozák állításait, illetve a még Reiszigtól származó tévedéseket.³²

Természetesen az elmúlt néhány évtized hozott nagyon fontos és feltétlenül felhasználható munkákat is, amelyek minden tekintetben kiállják a tudományosság próbáját. Ezek sorában szerepel az Érszegi Géza által publikált regesztagyűjtemény, amelyben a szerző a székesfehérvári konvent középkori magánlevéltárában fennmaradt oklevelek egy részét tette közzé.³³ A johannita konvent magánlevéltárát a város elfoglalása miatt, a török elől menekítve Pozsonyba vitték, ahonnan az állomány nagy része 1969-ben,³⁴ államközi csere révén került haza a Magyar Országos Levéltárba. Érdemes hangsúlyozni, hogy az Érszegi által publikált regeszták elsősorban Fejér megyére vonatkoznak, de számos más, rendtörténeti jelentőséggel bíró adatot is tartalmaznak.

Hasznosítható adalékokkal szolgált Engel Pál is, aki nem kifejezetten a johanniták történetét kutatta, amikor összeállította és közreadta a 14–15. század világi archontológiáját, amelyben helyet kaptak a Magyar–Szlavón (Vránai) perjelség perjelei is.³⁵ Továbbá nagyon fontos adatokat gyűjtött a Rend birtokaira vonatkozóan, amikor a késő középkori Magyarország birtoktérképét összeállította.³⁶ Végül, de nem utolsósorban, ő volt az első magyar kutató, aki alaposabb kutatást végzett a Rend Máltán őrzött középkori levéltárában és kiadatlan okleveleket is közzétett, továbbá kezdeményezte és támogatta újabb levéltári kutatások elindítását.³⁷ Ezzel nagyjából egy időben újra bővülni kezdett a tudományos-népszerűsítő munkák köre is. Mindenekelőtt Török József 1990-es munkáját,³⁸ illetve a *Szerzetesrendek a Kárpát-medencében* sorozat részeként megjelent, Török József és Legeza László által jegyzett összefoglalót kell említenünk,³⁹ amely kifejezetten széles közönséggel ismertette meg a kutatások akkori állását.

32 – Pl. Miloš, Marek: A pöstyéni öreg kolostor titka, Fejezetek egy híres egyházi emlék történetéből, in Kiss P. Attila–Piti Ferenc–Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012. 89–100.

33 – Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542, *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 5. évfolyam, 1971. 177–264.

34 – Vö. Ribi 2019: i. m. 4.

35 – Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, I–II. kötet, Budapest, História–MTA TTI, 1996. 80–82.

36 – Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*, CD-ROM, Budapest, MTA TTI–Térinfo, 2001. Uő: The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages, in *Expanding the Frontiers*, 291–302.

37 – Engel Pál: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39. évfolyam, 1997. 111–118.

38 – Török József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Budapest, Panoráma, 1990. 123–134.

39 – Török József–Legeza László: *Máltaiak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében*, Budapest, Mikes Kiadó, 1999.

Bár a nemzetközi eredményeket illetően komoly lemaradást tükröz a munka, a hazai ismereteknek rendkívül jó összefoglalóját nyújtja. A Rend birtokainak lokalizálásában is hasznos segítséget nyújt, mi több, a rendi szabályzat (*regula*) magyar fordítását is közli.⁴⁰

Jómagam a '90-es évek első felében kezdtem lovagrendi kutatásaimat a korábban említett, Koszta László vezette *Capitulum Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport* tagjaként. Ebben érdemi szerepet játszott a szegedi kötődéssel rendelkező Boroviczény Károly-György, illetve a szegedi (akkor még JATE) egyetemre ekkortól időnként „lejáró” Vajay Szabolcs is. Negyedszázada tanulmányozom a johanniták nemzetközi és hazai történetét. Az alábbiakban a megszerzett ismereteimet szeretném megosztani az olvasóval, immáron magyar nyelven. Angolul 2010-ben jelentettem meg egy átfogó monográfiát a Rend hazai történetéről, az 1150–1387-es időhatárok között feldolgozva a Magyar–Szlávon perjelség történetét.⁴¹ A rendtörténet különböző aspektusait azóta is kutatom, de a Zsigmond-kor közepétől Mohácsig tartó időszakról szisztematikus publikációt nem adtam közre. Szerencsére mára a fiatalabb generáció is képviselteti magát, s a jelen feldolgozás késő középkori részét a témához kiválóan értő, és már számos tanulmányt jegyző Ribi András készítette. A 2010-es angol összefoglaló óta több kísérlet is született a johanniták hazai történetének összefoglalására,⁴² de ezek alig vetnek számot azzal a fontos ténnyel, hogy a rendtörténet-kutatás nemzetközi téren hatalmas változásokon ment keresztül az elmúlt három évtizedben. Az ez idő alatt felszínre hozott novumok, illetve kurrens módszertan nélkül ma már nem lehet modern összefoglalót bocsátani a szakmai nagyközönség elé. Reményeink szerint az e hasábkokon publikált munkák sokat le fognak dolgozni az elmúlt évtizedek során felhalmozott hátrányból.

***

40 – Talán a nyomdai átfutás miatt nincs nyoma a kiadásban, hogy a kötet megjelenése előtt két helyen is megjelent a *regula* magyar fordítása, Homonnai Sarolta–Hunyadi Zsolt: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*, Szeged, JATE BTK, 1996. Uők: *Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani. A johannita lovagrend regulája*, in Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 171–183.

41 – Hunyadi 2010: i. m. passim.

42 – Varjassy Péter–Kölnei Livia: *Az ispotályos johannita lovagok, a johanniták középkori ispotályai a rend központjaiban és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012. Falus Orsolya: *Ispotályos kereszties lovagrendek az Arpád-kori Magyarországon*, Pécs, Publikon, 2015.

2. Jeruzsálemtől Rodoszig

A jeruzsálemi ispotály eredetéről nagyon sok elmélet keringett nemcsak a népszerűsítő munkákban, de tulajdonképpen a szűkebb szakmai közösség számára készült tudományos feldolgozásokban is. Gyakran a szárnyaló fantáziának sajnos alig szabtak határt a töredékesen ránk maradt források, sőt, időnként szinte vonzották az alapokat nélkülöző feltételezéseket. Ami Szent János testvéreinek önálló testületté válását illeti, a történet legkorábbi elemeit az 1070-es években kell keresnünk. Az ekkorra egyre intenzívebbé váló levantei kereskedelem, illetve a zárándokok növekvő száma hívott életre egy laikus testvéreületet (*konfraternitás*), amilyenek sorra alakultak a korabeli Európában. E társaságok legfontosabb célkitűzése a rászorulóknak történő segítségnyújtás volt, elviekben az élet bármely területén. A később renddé váló konfraternitás eredeti célkitűzése meglehetősen egyszerű volt. A velenceiekhez és genovaiakhoz hasonló kereskedőkolóniát létrehozó Amalfi-belieknek nyújtott szállást a szentföldi, még pontosabban: a jeruzsálemi tartózkodásuk idején. A testvéreület tagjai világiak voltak, és a közeli *Santa Maria Latina* egyház (véltetően részben bencéseinek) felügyelete alatt tevékenykedtek.⁴³ Az intézményesülés felé vezető utat az I. kereszties hadjárat sikerei (1099) rövidítették le, amikortól hirtelen látványosan nőni kezdett az Európából a Szent Városba induló, illetve Jézus földi életének jeles színhelyeit felkeresni igyekvő zárándokok száma, és nőni kezdtek igényeik is. A közösséget ekkortól egy vélhetően (de nem bizonyítottan) provanszál származású Gerard irányította *custos pauperum*ként,⁴⁴ aki nemcsak a bencések felügyelete alól vezette ki testvéreit, de 1114-re a Szent Sír kanonokjainak bábáskodása alól is.⁴⁵ Részben Gerard titulusa, részben II. Paschalis pápa 1113-as *Pie postulatio voluntatis* kezdetű oklevele⁴⁶ határozottan rávilágít a tényre, hogy a testület elsősorban nem betegápoló tevékenységet végzett, hanem a szegények, elesettek, rászorulóknak istápolására koncentrált. Sokat elárulnak erről azok a fogalmak, melyekkel az éppen formálódó intézményre reflektáltak: *xenodochium*, illetve *hospitium*. Mind a latinizált görög szóalakban, mind a latin kifejezésben a 'vendég', 'idegen', azaz *xenón*, illetve *hospes* kifejezések rekonstruálhatók. Az ekkortájt a Szentföldre igyekvő, vallásos hevülettől fűtött zárándokok jelentős része pedig igényelte az efféle segítséget.

43 – Sinclair, Keith V. (szerk.): *The Hospitallers' Riwle (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani)*, London, Anglo-Norman Text Society, 1984. xiii. Nicholson, Helen: *The Knights Hospitaller*, Woodbridge, The Boydell Press, 2001. 3. Riley-Smith 2012: i. m. 17.

44 – Riley-Smith 2012: i. m. 20–22. Lásd Perta, Giuseppe: A crusader without a sword, the sources related to the Blessed Gerard, in Sabaté, Flocel (szerk.): *Life and Religion in the Middle Ages*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2015. 125–139.

45 – A korai időszakra lásd Riley-Smith 2012: i. m. 15–18.

46 – Kiadása: Hiestand, Rudolf (szerk.): *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius II, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. 194–197.

II. Paschalis pápa (1099–1118) oklevele és a benne megfogalmazott pápai *protectio* minden kétséget kizáróan elindította a közösséget az önállósodás útján. A kiváltság rögzítette a közösség jogát arra, hogy Gerard halála után maga választhatja meg előljáróját. A választás egy bizonyos Rajmund du Puyra esett, aki a közösség meghatározó vezetője lett, s aki az önálló renddé válás másik pillérét is felállította: összeállította a rendi szabályzatot (*regula*). A bencések gyámságától való távolodásnak világos jele volt, hogy Rajmund szabályzata szinte szó szerinti idézeteket emelt át az ágostonos regulából, amely természetesen sokkal nagyobb mozgásteret biztosított a közösség tagjai számára.⁴⁷ Természetesen arra is fontos utalni, hogy az önálló testületté alakulás legalább annyira köthető a 12. század elején még erőteljesen ható egyházi reformmozgalomhoz, mint a keresztes eszme sikeréhez. Ennek figyelmen kívül hagyásával a lovag- és ispotályos rendek kialakulása aligha érthető meg. E folyamat a közösségi élet Szent Ágoston által megálmodott keretei között ment végbe, és ez szemmel láthatóan a reform egyik fontos irányzata volt. A 19 cikkelyre bontható rendi szabályzat rendelkezett az oltárszolgálatról, az alalmazkodásról, a karitatív tevékenységekről, a büntetések, szankciók különböző formáiról, az elhunyt társakról való megemlékezés mikéntjéről, és nem utolsósorban a kereszt viseléséről (*cruce[m] ferre, gerere*). Ahogyan a templomosok 1119/20-ra kialakuló regulája sem szabályozta a mindennapi élet minden szegmensét, a johanniták szabályzata sem vésett kőbe minden normát. Az eredetileg 72 pontból álló templomos rendi szabályzat a 13. század utolsó harmadára már közel 680 cikkelyt tartalmazott,⁴⁸ míg a johanniták, megtartva az eredeti *regula* kereteit, szokásjogi normákat (*usances*) rögzítettek, illetve precedenciális eljárásjogot (*esgarts*) követtek már a korai időszaktól kezdve.⁴⁹

Nehéz megragadni azt a pillanatot, amikor Keresztelő Szent János tisztelete különös jelentőséget kapott, és az sem határozható meg pontosan, hogy mikortól tisztelték a Rend patrónusaként. Az a folyamat azonban egészen jól követhető, amelynek során a szaporodó adományok segítségével újabb és újabb ispotályok jelentek meg a zárandokútvonalak mentén, illetve a kikötővárosokban. Az „elterjedés” mintája hosszú időn keresztül ezt a sémát követte: az európai területeken kapott adományokból részben a kontinensen, részben pedig a Szentföldön újabb egységeket hoztak létre. Ez első látásra a ciszterci minta átvételének tűnik, és a bencések reformágának indult szervezet elképesztő sikerre vitte a rendházak számának növelését. A johanniták (és a templomosok) esetében persze volt egy nagyon fontos korlát: az adományok, majd az ebből származó indirekt bevételek egy jelentős részét vállalt tevékenységük (szegények ellátása, katonai tevékenység etc.) ellátására kellett fordítaniuk, és nem pusztán az új közösség-

47 – King, Edwin J.: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*, London, Methuen, 1934. 2. Riley-Smith 2012: i. m. 48. Homonnai–Hunyadi 1998: i. m. 171–183.

48 – Curzon, Henri de (szerk.): *La Règle du Temple*, Paris, Société de l’Histoire de France, 1886. Barber, Malcolm–Bate, Keith (szerk.): *The Templars*, Manchester, Manchester University Press, 2002. 31–54. Lásd Cerrini, Simonetta (szerk.): *I templari, la guerra e la santità*, Rimini, Il Cerchio, 2000. 19–48.

49 – Riley-Smith 2012: i. m. 119.

gek megszervezésére. Az 1120-as évektől valóban elkezdődött a johanniták militarizálódása.⁵⁰ Eleinte pusztán katonai tanácsokra hívták meg előjáróikat, később várak védelmét bízták Szent János testvéreire, végül (az 1160-as évekre) tényleges fegyveres szolgálatban találjuk a rendtárgok egy részét. Ez a folyamat alaposan megváltoztatta a Rend eredeti karakterét, de a jeruzsálemi ispotály jelentőségét ez a folyamat nem csökkentette a 12. század során, sőt, 1156-ban jelentősen megnövelték az épületkomplexum méretét.⁵¹ Ezt a meggyőződésünket erősítik Roger de Moulins nagymester 1181–82-es statútumai, amelyek a szegények és betegek ellátására vonatkozóan fogalmaztak meg előírásokat. Ezekben az években járt a jeruzsálemi ispotályban egy ismeretlen német zarándok, aki részletesen leírta az ott megtapasztalt élményeit. Külön kiemelte, hogy az ispotályba leprásokon kívül minden rangú és rendű (és nemű) vendéget befogadtak, még „pogányokat (muszlimokat) és zsidókat is”.⁵²

A jeruzsálemi ispotály működésének mikéntjét nem szabad mechanikusan kivetítenünk a Rend Európában létrehozott ispotályaira, zarándok- és árvaházaira. Ez utóbbiak szinte kizárólag zarándokházzakként működtek. Ezek a *pro bono* vendégházak a több ezer kilométeres úton elfáradt, kimerült, testileg és lelkileg legyengült zarándokokat látták el, roborálták, hogy eljussanak szent célpontjaikhoz és a hazaútra is maradjon energiájuk. Mindezt ráadásul ellenszolgáltatás nélkül végezték és az útjuk során elhalálozók temetését is magukra vállalták a johanniták. Azt sem állíthatjuk, hogy a Szent Városban létrehozott *xenodochium* a kor orvostudományi ismereteinek tárháza lett volna. Arról ugyan vita van a szakma képviselői között, hogy a muszlimok által létrehozott betegápoló intézményekben magasabb színvonalú gyógyító tevékenység folyt volna, de abban egyetértés alakult ki, hogy Bizáncban a *nozokomeionok* némelyikében, például a konstantinápolyi Pantokrátor ispotályban nagyon komoly tudás akkumulálódott.⁵³ A vitát érdekesen árnyalja, ha komolyan vesszük Jonathan Riley-Smith kissé szarkasztikus megjegyzését, miszerint a zarándokok nem a gyógyításért mentek a Szentföldre, hanem hogy ott haljanak meg.⁵⁴ Erre 1187, azaz a hattíni csata, illetve Jeruzsálem eleste után egyre nagyobb esély kínálkozott. A levantei latin keresztényekhez hasonlóan a lovagrendek szentföldi területszerzése is megtorpant a 12. század közepén, és az 1160-as évek végétől folyamatosan veszítettek a korábban megszerzett területekből. A johannita vezérkar Jeruzsálem muszlim elfoglalása

50 – Vö. Forey, Alan: The Militarisation of the Hospital of St. John, *Studia Monastica*, 26. évfolyam, 1986. 87–88.

García-Guijarro Ramos, Luis: La militarización de la Orden del Hospital, líneas para un debate, in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura – Actas do III Encontro sobre Ordens Militares*, II. kötet, Lisboa, Colibri, 1999. 293–302. Riley-Smith 2012: i. m. 27–37.

51 – Kedar, Benjamin Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, Appendix, in Nicholson, Helen J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare* (a továbbiakban: *MO2*), Aldershot, Ashgate, 1994. 13–26.

52 – Uő: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, uo. 6–7.; lásd még Edgington, Susan: Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem, in *MO2*, 27–33.

53 – Cf. Toll, Christopher: Arabic Medicine and Hospitals in the Middle Ages, a Probable Model for the Military Orders' Care of the Sick, in *MO2*, 35–41. Edgington: i. m. 32.; lásd még Miller, Timothy S.: The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West, *Speculum*, 53. évfolyam, 1978. 709–733. Uő: *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, 2. kiad., Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1997. 12–29.

54 – Riley-Smith, Jonathan: *The First Crusade and the idea of crusading*, London, The Athlone Press, 1986. 24., 30.

után, 1187 késő őszen a Rend saját várába költözött egy időre, majd Akkó sikeres visszaszerzése után, 1191-ben, a templomosokhoz, illetve a frissen alapított Német Lovagrendhez hasonlóan a Jeruzsálemi Királyság új fővárosába, Akkóba tette át a székhelyét, ahol már 1155 óta működött johannita ispotály.⁵⁵ A városban szinte pontosan egy évszázadon keresztül működött a johannita központ, amelyben az ispotálynak is kiemelt szerepe volt. A Rend vezetőinek (preceptorok, perjelek) legmagasabb szintű gyűlése, a generális káptalanok (*capitulum generale*) összehívása évtizedeken keresztül esetlegessé vált, s nem is mindig Akkóba hívták össze az érintetteket.⁵⁶ Mindenesetre elmondható, hogy az akkói, ma is álló johannita komplexum világosan tükrözte a Rend kettős tevékenységét: a szegények, rászorulóok segítségét és a katonai szerepvállalást.

A 13. század első harmadára a Rend és általában a lovagrendek szentföldi helyzete konszolidálódni látszott, sőt, 1229 és 1244 között Jeruzsálem újra keresztény kézre került, bár ebből legfeljebb II. Frigyes császár és a Német Lovagrend profitálhatott. A másfél évtizedes viszonylagos nyugalomnak a khorezmi törökök támadásai, illetve végső soron a gázai (La Forbie) ütközet (1244) vetett véget.⁵⁷ A lovagrendek hatalmas veresztéséget szenvedtek, az elesett lovagok és fegyverhordozók pótlása hosszú időt vett igénybe, s mire kilábalni látszottak a válásból, a három nagy lovagrend, illetve az európai érdekeltségek között komoly feszültségek támadtak, amely végül polgárháborús helyzet kialakulásához vezetett. A Szent Szabas néven ismert viszály felszámolására csak 1258-ban került sor: ekkor a három nagy lovagrend békét kötött egymással.⁵⁸ De a további keresztény térvesztést nem tudták megakadályozni, s ily módon a közvélemény kritikája felerősödött, ennek pedig egyik lecsapódása volt az adományok számának látványos csökkenése, másrészt a II. Lyoni Zsinaton (1274) komolyan fontolóra vették az egybegyűltek a három nagy rend egyetlen vezérkar alá történő összevonását.⁵⁹

A szerencse nem fordult meg és 1291-ben a keresztények utolsó bástyája, Akkó is muszlim kézre került. A nagy lovagrendek mindegyike elveszítette szentföldi központját és meglehetősen sietve keresték a megoldást a kialakult helyzetben. A Szentföld visszaszerzése napirenden maradt, ezért sem a templomosok, sem pedig a johanniták nem akartak messze kerülni a levantei területektől. Az előbbieik számára kézenfekvő megoldás volt Ciprus szigete, hiszen

55 – Fontos hangsúlyozni, hogy a Szent Várost elfoglaló Szaladin szultán megengedte, hogy a johannita ispotály tovább működjön és zarándokokat fogadjon be.

56 – 1206-ban pl. a Rend margati várába. Lásd Riley-Smith 2012: i. m. 50–51.

57 – Hunyadi Zsolt: az elfeledett gázai csata, La Forbie (1244), in Pósn László–Veszprémy László (szerk.): *Elfeledett háborúk, középkori csaták és várostromok, 6–16. század*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 65–78.

58 – Bronstein, Judith: The Mobilization of Hospitaller Manpower from Europe to the Holy Land in the Thirteenth Century, in Burgtorf, Jochen–Nicholson, Helen J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 32. Sarnowsky, Jürgen: Die Ritterorden und Der Krieg von St. Sabas, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 17. évfolyam, 2012. 79–80.

59 – Forey, Alan J.: A Hospitaller Consilium (1274) and the Explanations Advanced by Military Orders for Problems Confronting Them in the Holy Land in the Later Thirteenth Century, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 16. évfolyam, 2011. 7–17.

I. (Oroszlánszívű) Richárd révén már egy évszázada birtokolták a sziget egy részét. A johanniták, jobb lehetőség híján, szintén Cipruson próbálták kialakítani az új központot, hiszen a szigeten hosszú ideje voltak komoly gazdasági érdekeltségeik (cukornádültetvényeik).⁶⁰ A két dudás azonban nem fért meg egy csárdában, ezért 1306-tól kezdve a johanniták Rodosz szigetét szemelték ki, és 1309/10-re el is foglalták az addig bizánci despoták ellenőrzése alatt álló szigetet.⁶¹ Az első években csak Rodosz és Kos szigetét vették birtokukba, később azonban egy tucatnyi kisebb sziget fennhatóságát is a magukénak tudhatták. Időnként kiújulnak a vádak a johanniták kolonizációs szerepével és céljaival kapcsolatban, de fontos hangsúlyozni, hogy a szó klasszikus értelmében bizonyosan nem zsákmányolták ki a sziget erőforrásait, illetve azok görög lakosságát. Sőt, több tekintetben is komoly innovációt hajtottak végre a több mint két évszázados jelenlétük során a Földközi-tenger keleti medencéjében azokból a befizetésekből, amelyet a Rend európai perjeltségei teremtettek elő adományokból és gazdálkodásuk révén. Rövid távon azonban komoly pénzügyi válság köszöntött Szent János testvéreire: részben Rodosz elhúzódó és költséges ostroma, részben – bármilyen furcsán hangzik – az 1311/12-ben feloszlott templomosok javainak átvétele adósságcspadába rántotta az intézményt, és Foulques de Villaret nagymesternek nagyon alapos terveket kellett kidolgoznia és végrehajtania, hogy a Rend tovább működhessen.⁶² A talpraállítás nehéz folyamata 1335-ig tartott, amelynek végén a Rend hatékonyabb szervezeti felépítéssel és világos célokkal folytatta tevékenységét, s így elkerülhette a templomosok sorsát – bár VI. Kelemen pápa (1342–1352) 1342-ben figyelmeztette a rendi vezetést erre az eshetőségre.⁶³ Talán ezért, az 1340-es évektől újra komoly szerepet vállaltak a késő középkori kereszties hadjáratok megszervezésében és végrehajtásában, mint például a Szmirna megszerzésével záruló 1344-es hadjárat során, amelynek eredményeképpen a keresztények hídfőállást létesíthettek a kis-ázsiai partokon.⁶⁴ Szmirnat 1402-ben Timur Lenk

60 – Luttrell, Anthony: Sugar and Schism, The Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386, in Bryer, Anthony–Georghallides, G. S. (szerk.): *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, Cyprus Research Centre, 1993. 157–166.

61 – Uő: The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule, 1306–1421, *Rivista di Studi Bizantinie Neoellenici*, 29. (új) évfolyam, 1992. 221. Lásd még Uő: Malta and Rhodes, Hospitallers and Islanders, in Victor Mallia-Milanes (szerk.): *Hospitaller Malta, 1530–1798*, Malta, Mireva, 1993. 255–284.; Uő: *The Town of Rhodes, 1306–1356*, Rhodes, City of Rhodes Office for the Medieval Town, 2003. 76–78.

62 – Uő: Notes on Foulques de Villaret, Master of the Hospital, 1305–1319, in *Les Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem de Chypre et de Rhodes de hier aux chevaliers de Malte aujourd'hui*, Paris, Conseil international de la langue française, 1985. 73–90. Uő: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in Uő: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999, II 75–91.

Uő: The Hospitallers and the Papacy, 1305–1314, in Borchardt, Karl–Bunz, Enno (szerk.): *Forschungen zur bayerischen und fränkischen Geschichte. Peter Herde zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Hiersemann, 1998. 595–622.

63 – Uő: The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, in Setton, Kenneth M. (szerk.): *A History of the Crusades*, Madison, University of Wisconsin Press, 1975. 294.

64 – Sarnowsky, Jürgen: Die Johanniter und Smyrna 1344–1402, *Römische Quartalschrift*, 86. évfolyam, 1991. 215–251. és 87. évfolyam, 1992. 47–98.

visszafoglalta, így a hídfőállás a johannita érdekszférába, a Dodekanészosz közelébe, Bodrum-ba került át, és ott működött egészen 1522-ig.⁶⁵

1378-tól ráadásul belső megosztottság is nehezítette a Rend tevékenységét: az ún. nagy nyugati egyházszakadás komoly kihívások elé állította Szent János testvéreit nemcsak a Rend egészén belül, de helyenként még a tartományok is kettészakadtak.⁶⁶ A Rodosz-vezette szigetekre ugyanakkor a 14. század elejétől a 15. század közepéig a mamelukok jelentették a legnagyobb veszélyt (1440, 1444), majd ezt követően az oszmán törökök határozták meg a régió védelmi politikáját egészen 1522/23 fordulójáig, amikor a johanniták feladták az Égei-tenger keleti medencéjének védelmét. Néhány évnyi helykeresés után, 1530-ban megkapták Málta szigetét V. Károlytól és egészen 1798-ig itt működött a Rend központja.

3. A Rend felépítése: a *membrumok*tól a Konventig

A rendi hierarchia kialakítása a 12. század elejétől kezdve több mint két évszázadon át zajlott. A Rend felépítésének meghatározó elemei a *preceptoriumok*,⁶⁷ olyan, alapvetően gazdasági alapegységek voltak, amelyeket egy adott rendi tisztségviselő (*preceptor*) irányítása (parancsnoklata) alá rendeltek. A *preceptoriumok* alapvető építőkövekből álltak össze: házak (*domus*) rezidens tagsággal, ispotályok (*hospicium, hospitale*), várak és egyéb „tartozékok” (*membra, camerae, grangiae*).⁶⁸ Ennek felismerése rendkívül fontos a rendtörténetírás számára, mert ebből egyértelműen kiderül, hogy a *domus* és a *preceptorium* nem azonos szinten lévő fogalmak, ily módon nem felcserélhetők. Voltak olyan *preceptorok*, akik egyidejűleg több ház (*domus*) vezetését látták el,⁶⁹ s ennek az ellenkezőjére is van példa: *preceptoriumok domus* nélkül (idehaza pl. Szentiván). A *preceptorok* eleinte meghatározott időre (általában 10 évre) kaptak kinevezést elvben a generális káptalantól, illetve a nagymestertől, vagy akadályoztatása esetén a Konventtől, azaz a Rend vezérkarától. A késő középkorban lassan terjedni kezdett az élethosszig tartó kinevezés,

65 – Heslop, Michael: The Search for the Defensive System of the Knights in the Dodecanese (Part II, Leros, Kalymnos, Kos and Bodrum), in Piana, Mathias–Carlsson, Christer (szerk.): *Archaeology and Architecture of the Military Orders*, Farnham, Ashgate, 2014. 29–68. Hunyadi Zsolt: Vigla – a Dodekanészosz fénytávíró hálózata, in Z. Karvalics László–Fábián Borbála (szerk.): *A fény információ-történetéhez*, Budapest, Gondolat, 2017. 86–105.

66 – Luttrell, Anthony: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes, 1377–1384, *Speculum*, 41. évfolyam, 1966. 34–48. Uő, Popes and crusades, 1362–1394, in *Genèse et débuts du grand schisme d’Occident*, Paris, Éditions du CNRS, 1980. 575–585. Uő 1993: 157–166. Hunyadi Zsolt: Törésvonalak: a johannita magyar–szlávön rendtartomány a szkizma idején, in Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek, Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 216–218.

67 – Riley-Smith 2012: i. m. 82–83.

68 – Luttrell, Anthony: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in Luttrell, Anthony–Pressouyre, Leon (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l’Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. (a továbbiakban: *La Commanderie*) 279.

69 – Vő. *La commanderie*, passim.

de ebben a kiváltságban elsősorban a Rendben több évtizede szolgálók részesülhettek.⁷⁰ Voltak olyan preceptoriumok is, amelyek vezetését, valamint bevételeit az adott tartomány perjele, néha pedig maga a nagymester magához rendelte. Ezek voltak a *camera prioralis*, illetve *magistralis* egységek: az előbbieket a perjel jövedelmeit egészítették ki, az utóbbiak általában akkor jöttek létre, ha nem sikerült az előírt időn belül betölteni a megüresedett preceptorati tisztséget. Preceptorok hiányában a korai időszakban a *custos*, azaz az őrtestvér is jogosult volt a preceptorium javainak kezelésére,⁷¹ a 14. századtól azonban elterjedt a szokás, hogy világiakat nevezett ki a rendi vezetés erre a feladatra.⁷² Mértékét tekintve a legjelentősebb a *responsio* címen fizetett adó volt. Jóllehet már a Rend létrejöttekor történtek kísérletek a *responsio* mértékének meghatározására,⁷³ a legkorábbi időszakban a létszükségleten felül minden felesleget el kellett küldeni a központnak. A rendi statútumok tanúsága szerint azonban ez a gyakorlat visszaélésekre adott alkalmat, mivel a preceptorok egy része időnként eltérően értelmezte a „létszükséglet” fogalmát. Ezért az 1262-es generális káptalanon rögzítették, s később többször megerősítették, hogy a perjeleknek számadáskönyvet kell vezetniük,⁷⁴ s a bevétel bizonyos hányadát évente be kell fizetniük.⁷⁵ Ez a preceptorium bruttó jövedelmének egyharmada volt, de a generális káptalan meghatározhatott egy ettől eltérő, előre rögzített összeget is.⁷⁶ Ezt a generális káptalanon megjelenő preceptoroknak kellett befizetniük a Rend kincstárába (*thesaurus communis*, illetve *aerarium commune*) egy konventuális tisztségviselőn (*receptor generalis*) keresztül, akinek elsődleges feladata a rendi adók begyűjtése, illetve a begyűjtés megszervezése volt. Nem a magyar perjelség elöljárója volt az egyetlen, aki rendszeresen távol maradt a generális káptalanokról, vagy csak képviseltette magát. Gyakran előfordult, hogy a rendtartományok más perjelségekkel juttatták el a befizetéseket, mint például az angolok a Toulouse-i perjelséggel; de az sem volt ritka, hogy világiak gyűjtötték össze az adókat: velencei vagy genovai kereskedők, sőt nem egy esetben firenzei bankárok. Az *Alberti Antichi* bank például gyakran szállított pénzt johannita felkérésre. A pénzügyi év lezárulta után „év közben” is elküldhették az adókat Rodoszra vagy

70 – Bonneaud, Pierre: La règle de l’ancianitas dans l’ordre de l’Hôpital, le prieuré de Catalogne et a castallania de Amposta aux XIVe et XVe siècles, in Borchardt, Karl–Jaspert, Nikolas–Nicholson, Helen J. (szerk.): *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe, Festschrift for Anthony Luttrell*, Aldershot, Ashgate, 2007. 221–232.

71 – Luttrell, Anthony: The Hospitallers of Rhodes at Treviso, 1373, in Uő: *The Hospitallers of Rhodes and Their Mediterranean World*, London, Variorum Reprints, 1992. XIV 762. Gervers, Michael: The commandery as an economic unit in England, in *La Commanderie*, 249.

72 – Luttrell, Anthony: Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter, Ordines Militares–Colloquia Torunensia Historica VII*, Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993, 79. Uő: The Economy of the Fourteenth-Century Aragonese Hospital, *Estudis Castellonense*, 6. évfolyam, 1994–1995. 760., 762.

73 – Homonnai–Hunyadi: i. m. 177. Cartulaire nos. 70., 2653. Vő. Luttrell, Anthony: The Hospitallers’ Western Accounts, 1373/4 and 1374/5, *Camden Miscellany*, 30. évfolyam, 1990. 1–21., Nicholson 2001: i. m. 78. Riley-Smith 2012: i. m. 70., 75.

74 – 1262, § 23. King 1934: i. m. 59. Luttrell, Anthony: The Hospitallers’ historical activities, 1291–1400, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVII, 7.

75 – 1262, § 20. King 1934: i. m. 58.

76 – Nisbet, James E.: Treasury Records of the Knights of St. John in Rhodes, *Melita Historica*, 2. évfolyam, 1957. 96.

Avignonba. Az 1344-es generális káptalan rendelkezése szerint az itáliai „nyelv” (*lingua*) perjelségei Avignonba küldték befizetéseiket, de a messinai és a magyar perjelségnek Nápolyba kellett eljuttatnia *responsióját* augusztus közepéig.⁷⁷

Az adminisztratív alapegységek, azaz a preceptoriumok alkották a tartományt (*provincia*), amelyet a johanniták perjelségnek (*prioratus*), illetve nagyperjelségnek neveztek.⁷⁸ Még a nemzetközi szakirodalomban sem kapott kellő hangsúlyt az a tény, hogy a tartományok megszerzése a 12. századi szerzetesi reform lovagrendi nívója volt. A johannita perjelségek, illetve a templomos provinciák kötötték össze hatékony módon a rendek központjait az akár nagy földrajzi távolságban lévő preceptoriumokkal.⁷⁹ A ciszterciektől „eltanult” generális káptalan is komoly segítséget jelentett a hatékony információáramlásban, de az operatív működésben, reakciókban nem volt elég gyors. A rendi hierarchia középső szintje biztosította a központosítás érvényre jutását. Ráadásul az 1270-es évektől a johanniták a még hatékonyabb működés érdekében a nagyperjelségekből ún. „nyelveket” (*lingua, langue*) hoztak létre.⁸⁰ Ezek az adminisztratív egységek nem feltétlenül az azonos nyelvet beszélő tartományokat fogták össze, az elnevezés sokkal inkább egyfajta kulturális egységre vagy legalábbis közelségre utalt. A század végétől pedig a rendi vezérkar is a nyelvek által „delegált” eljárásokkal egészült ki. A magyar rendtartomány nem alkotott önálló „nyelvet”, hanem – bár a kérdés máig nem tisztázott – úgy tűnik, hogy a 13. század legelejéig a cseh rendházakkal közösen alkotott tartományt,⁸¹ ezt követően a nyelvek létrejöttéig önállóan működött, hol francia, hol pedig német tartományi eljárásokkal.⁸² Végül pedig, a 14. század elejétől, az itáliai nagyperjel gyakorolt fennhatóságot Magyarországon, amikor a Magyar–Szlavón rendtartomány – feltehetően Anjou hatására – az itáliai nyelvhez csatlakozott és ettől az időszaktól kezdve hosszú évtizedeken keresztül itáliai és provanszál származású perjelek felügyelték a tartomány ügyeit.⁸³

77 – National Library of Malta, Archives of the Order of Malta (AOM) 280, fol. 48v. Bár a perjelségek általában összegyűjtötték az adókat a területükön lévő preceptoriumokból, az öt nagy dél-itáliai preceptorium közvetlenül fizette a *responsiót*. Vö. Luttrell 1990: i. m. 4–5. AOM 316, fol. 234r–v, AOM 320, fol. 50v–51r. Uő: Venice and the Hospitallers of Rhodes in the 14th century, *Papers of the British School at Rome*, 26. évfolyam, 1958. 199.

78 – Cf. Jonathan Riley-Smith: The Origins of the Commandery in the Temple and Hospital, in *La Commanderie*, 16.

79 – Riley-Smith, Jonathan: *Templars and Hospitallers as Professed Religious in the Holy Land*, The Conway Lectures in Medieval Studies, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010. 47.

80 – Riley-Smith 2012: i. m. 128–129.

81 – Reiszig: i. m. I, 27. Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon, az első évtizedek, in Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medieviztikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 32. Uő: The Formation of the Territorial Structure of the Templars and Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, in Borhardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matices moravská, 2011. 183–197.

82 – Vö. Luttrell, Anthony: The Hospitaller Province of Alamania to 1428, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Ritterorden und Region, Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica VIII*, Toruń, UMK, 1995. 31.; lásd még Borhardt, Karl: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330, in Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 1999. 211.

83 – AOM 347, fol. 51r–v. A magyar rendtartomány és a nyelvek 15. századi problémájára lásd Ribi András: a várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in *A X. Medieviztikai Konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 97.

Nyelv	Perjelségek
Provence	St-Gilles és Toulouse perjelségei
Francia	Francia, Aquitánia, Champagne perjelségei
Auvergne	Auvergne perjelsége
Alemania	Alemania, Csehország, Dacia (Skandinávia), (Magyar–Szlavón) perjelségek
Anglia	Anglia (Skócia és Wales) és Írország perjelségei
Aragónia	Navarra és Katalónia perjelségei, valamint Amposta
Kasztília	Kasztília–Leon és Portugália perjelségei
Itália	Lombardia, Velence, Pisa, Róma, Capua, Barletta, Messina, Magyar–Szlavón/Vránai perjelségek

A Rend tagjai a fent vázolt hierarchiába tagozódtak be, amelynek alapját az ún. *stagia* jelentette.⁸⁴ Távoli párhuzamot lehet vonni a bencésekkel, amennyiben a tagok ugyan általában az egész rendhez tartoztak, abba léptek be, amikor habitusukat felöltötték, de gyakorlatilag szigorúan egy adott preceptorium rezidens közösségének (*conventus*) lettek részei. Ezt a közösséget csak előjárójuk kifejezett engedélyével hagyhatták el, sőt, a rendi vezetés időnként az egyes preceptoriumok vagy akár az egész perjelség tagfelvételi jogát is korlátozhatta. A teljes státuszú rendtagok (*fratres professi*) hármass szerzetesi fogadalmat (engedelmesség, szegénység, szüzenesség) tettek belépésükkor. A lovagrendek tagjai számára az engedelmesség (*obedientia*) volt talán a legfontosabb, hangsúlyosabb más szerzetesrendekhez képest. Clairvaux-i Szent Bernátnak a templomos életeszmény megismertetésére írt buzdító beszéde világosan fogalmaz e tekintetben: „az egész közösségnek egy a szíve-lelke, s így semmiképpen nem a saját szándékukat, hanem az előjáró akaratát igyekeznek teljesíteni”.⁸⁵ A johanniták nomenklatúrájában az *Obedientia* a Rend egészét is jelentette, amennyiben a tagság egésze alá volt vetve a nagymester (*magnus magister*) akaratának, akit a generális káptalan választott, és a pápa erősítette meg hivatalában. A szegénységi fogadalom a személyes vagyontalanságra és nem a Rendre mint intézményre vonatkozott, mint a szerzetesrendeknél általában. A szüzenességi fogadalomnak is nagy jelentősége volt, de a késő középkorban már elfogadták özvegyek belépését is. Ugyanakkor nem látjuk nyomát a spanyol–portugál rendeknél megfigyelhető házassági szüzenesség elfogadásának.

A teljes értékű rendtagoknak három nagy csoportja alakult ki a 12. század végére, azaz közel egy évszázad változásai formálták ki a rendi struktúrát: lovagok (*milesek*), szolgálótestvérek (*fratres servientes*, avagy *sariantes*) és káplánok (*fratres presbyteri*, illetve *capellani*). Még ma is él

84 – Nicholson 2001: i. m. 80. Borchardt, Karl: Urban Commanderies, in *La Commanderie*, 298.

85 – Szent Bernát: *Az új lovagság dicsérete*, ford. Veszprémy László, Budapest, Szent István Társulat, 1999. 179.

az a széles körben elterjedt nézet, miszerint a Rend lovag státuszú tagjainak nemesi származásukat igazolni kellett mindkét ágon, több generációra visszamenőleg. A kutatások eredményei ezzel szemben arra mutatnak rá, hogy a *militesek* jelentős hányada eredendően az európai társadalmak középosztályából, a kis- és középnemesekből, illetve egyéb közszabadokból került ki.⁸⁶ Ugyanakkor a Rend női ágának, azaz Szent János nővéreinek statisztikusan magasabb volt a társadalmi helyzete és vélhetően vagyonosabb családokból kerültek ki.⁸⁷ Az elvárás a törvényes frigyből való születés⁸⁸ és a lovagi státusz, valamint a szolgaság minden típusától való mentesség volt. Az kétségtelen, hogy a rendi bevételek megcsappanása miatt, illetve a működés hatékonyságát célozva, a Rend egyre több megszorítást vezetett be a rendtagok felvételét illetően.⁸⁹ Az egyre magasabb társadalmi státusz megkövetelése a belépőkkel szemben burkoltan a johanniták számára történő potenciális adományok nagyságát kívánta növelni. A fegyverrel szolgálók, illetve az európai rendházakban élő szolgáltótestvérek közötti éles különbségtétel is csak fokozatosan alakult ki. A fegyver nélkül szolgálók nagy része sosem járt a Szentföldön vagy a Földközi-tenger keleti medencéjében, a horizontális mobilitás többnyire a johannita tisztségviselők kiváltsága és persze kötelessége volt.⁹⁰ A káplánok⁹¹ kapcsán pedig fontos kiemelni, hogy hosszú időn keresztül a johanniták soraiban nem voltak felszentelt papok, s kénytelek voltak a helyi plébánosok szolgálatát igénybe venni. 1262-ben még statútum írta elő, hogy ha nincs elegendő káplán a Rendben, akkor toborozzanak, de idővel nőni kezdett a számuk, és az 1265-ös generális káptalan rendelkezései rögzítették, hogy csak azt a testvért lehet felszentelni, aki legalább egy évig szolgált a Rendben.⁹² Azt is szigorúan kezelték, hogy a Rend árvaházai-ban nevelkedett gyermekeket nem lehetett aldiakónussá, illetve diakónussá tenni, amíg el nem

86 – Lásd például Roholczi Tót Lőkös felvételét a Rendbe 1358-ban, AOM 316, fol. 258r. Engel 1997: i. m. 116. Vö. Hunyadi 2010: i. m. 317–318. Az európai helyzetről lásd Luttrell, Anthony: *The Hospitallers of Rhodes, Prospectives, Problems, Possibilities*, in Fleckenstein, Joseph–Hellmann, Manfred (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980. 264. Forey, Alan: *Recruitment to the military orders (12th to mid-14th century)*, *Viator*, 17. évfolyam, 1986. 143., 147. Luttrell, Anthony: *The Military Orders, 1312–1798*, in Riley-Smith, Jonathan (szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford–New York, OUP, 1997. 330., 346.

87 – Lásd Luttrell, Anthony–Nicholson, Helen J.: *Introduction, a Survey of Hospitaller Women in the Middle Ages*, in Uők (szerk.): *Hospitaller Women in the Middle Ages*, Aldershot, Ashgate, 2006. 27–29.

88 – Vö. Forey 1992: i. m. 187–188. Ennek az elvárásnak sem tudott teljesen megfelelni a Rend, de 1270-től korlátozta a nem törvényes házasságból születettek hivatalviselését.

89 – Eickels, Klaus van: *Military orders and their importance for the demonstration of noble status in the later Middle Ages*, in Bárány Attila et al. (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek, Arisztokraták Magyarországon és Európában*, Debrecen, DE TI, 2014. 29–36.

90 – Burgtorf–Nicholson: i. m. passim.

91 – Sarnowsky, Jürgen: *The priests in the military orders, a comparative approach of their standing and role*, in Jossierand, Philippe–Oliveira, Luis F.–Carraz, Damien (szerk.): *Élites et ordres militaires au Moyen Age, Rencontre autour d'Alain Demurger*, Madrid, Casa de Velázquez, 2015. 215–224.

92 – A probléma megnyugtatóan sosem rendeződött. Több mint egy évszázaddal később, 1373-ban a Francia perjeltség 70 preceptoriumából 11 konventben nem volt káplán. Lásd Luttrell, Anthony: *Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes*, in Nowak, Zenon Hubert (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*; Toruń, UMK, 1993. 80. Ugyanakkor a késő középkorban már olyan preceptoriumok is voltak, ahol csak káplánok szolgáltak. Ilyen volt például az utrechti Szt. Katalin konvent. Winter, Johanna Maria van: *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998. 10.

érték a kánonjogilag megkövetelt kort.⁹³ Logikus előjoguk volt, hogy nem a generális káptalan, hanem a Rend káplánjai választották meg a konventuális perjelt, aki a rendi vezérkar olyan tagja volt, aki nem tartozott egy konkrét nyelvhez sem.⁹⁴

A három meghatározó jelentőségű csoport mellett adományozókat (*donati*)⁹⁵ és *confratere*-ket, illetve *consororok*at találunk a johannita rend kötelékében. Az előbbieket olyan világi személyek voltak, akik a Rend házaiban éltek, a rendtagokat segítették napi tevékenységükben, és szándékukban állt teljes jogú taggá válni, valamint szerzetesi esküt tenni, ha erre lehetőség kínálkozott. Ebben világos különbség volt a *confraterek*hez, illetve *consororok*hoz hasonlítva őket: ez utóbbiak csak életük zárópontjaként kívánták felölneni a rendi habitust, amelyben gyakran el is temették őket a Rend valamely *cemeteryum*ában.⁹⁶ Ők általában életük egy pillanatában jelentős adományt tettek a Rend javára, mint például II. András magyar király, de nem tervezték magukra ölneni a rendi habitust. Ugyanakkor van olyan történelmi elképzelés,⁹⁷ miszerint a *donatusok* köre a *confraterek* közül került ki: az egyszeri adományból rendszeres adakozás lett, majd beköltöztek valamely rendházba és az adott közösség aktív tagjaivá váltak. A női rendtagokat leszámítva a fenti rendi státuszok mindegyikére fogunk példát látni a Magyar–Szlavón rendtartomány történetének megismerése során.

Szólnunk kell a johanniták alapvető kiváltságairól is. A johanniták szemmel láthatóan a templomosok által megszerzett kiváltságokat⁹⁸ tekintették etalonnak és törekedtek megszerzésükre. A johanniták első kiváltásukat még II. Paschalis pápától (1099–1118) kapták az 1113. évi *Pie postulatio voluntatis* kezdetű oklevélben.⁹⁹ Már ez a privilégium felmentette őket a tizedfizetés alól, jöllehet a püspök joghatósága alól még nem vette ki az újonnan létrejött testületet. A második fontos fázist II. Ince pápa (1130–1143) 1135-ben kiadott *Ad hoc nos disponente* kiváltságlevele jelenthette,¹⁰⁰ amely – egyéb egyházi kiváltságok mellett – kiemelte az ekkor még katonai szerepet nem játszó ispotályos rendet a megyéspüspök joghatósága alól. Két évvel később, vagyis a templomosokkal szinte egy időben, 1137-ben

93 – Riley-Smith 2012: i. m. 100.

94 – Nicholson 2001: i. m. 75.

95 – Általában lásd Oberste, Jörg: Donaten zwischen Kloster und Welt. Das Donatenwesen der religiösen Ritterorden in Südfrankreich und die Entwicklung der städtischen Frömmigkeitspraxis im 13. Jahrhundert, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 29. évfolyam, 2002. 2–37. A johannitákról lásd Nicholson 2001: i. m. 85.

96 – A *confraterek* erre 1183-tól kaptak engedélyt (feltéve, hogy nem voltak kiközösítve), de vélhetően a pápai jóváhagyás egy már létező szokást szentesített. Vö. Riley-Smith 2012: i. m. 266.

97 – Riley-Smith 2012: i. m. 109.

98 – Nem az eredetiséget vitatandó, de a templomosok számára az ötletadók minden kétséget kizáróan a ciszterciták voltak, az ötletgazda pedig maga Clairvaux-i Szent Bernát volt. Vö. Hunyadi Zsolt: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében, *Századok*, 146. évfolyam, 2. szám, 2012. 389–404.

99 – Hiestand: i. m. II, 194–197.

100 – Uo. II, 206–208.

Ince újabb kiváltságban részesítette Szent János testvéreit, amelynek részeként temetési jogokat engedett át nekik.¹⁰¹ Ugyanő újabb két év elteltével *Quam amabilis Deo* kezdetű 1139. évi oklevelében¹⁰² – amely okkal emlékeztet a templomosok *Omne datum optimum* kezdetű kiváltságlevelére – a helyi püspököket szólította fel arra, hogy segítsék elő a Rend alamizsnagyűjtő tevékenységét, illetve hogy fokozzák a hívek adakozókedvét bűneik hetedrészének elengedését kínálva cserében. Másfél évtizeddel később, 1154-ben, azaz nagyjából a Rend magyarországi megtelepedésének idején, IV. Anasztáz pápa (1153–1154) megújította és kiegészítette a *Christiane fidei religio* kezdetű oklevelet, és ettől kezdve a johanniták soraiból kerülhettek ki felszentelt papjaik, azaz megjelentek a rendi káplánok.¹⁰³ Kissé anyagiasan közelítve meg a kérdést, nyilvánvaló, hogy nem csak a rendi igényeket elégítette ki a kiváltság, hanem újabb bevételi forrásokat jelentett a rend számára, elsősorban az európai területeken, ahol a káplánok aránya mindig nagyobb volt, mint a Szentföldön.

A johanniták működésének és tevékenységük megszilárdulásának első évszázadát a fenti kiváltságok megszerzése és a rendszeres megújításukra tett erőfeszítések jellemezték. Különösen hangsúlyos szerep jutott az európai rendtartományokban a világi klérussal folytatott küzdelemnek, amelynek során megpróbálták érvényt szerezni az *exemptió*knak. A források tanúsága szerint a legtöbb egyházmegyében komoly viszályokat szított a püspöki jövedelmek egy részének megszerzése,¹⁰⁴ már csak azért is, mert időnként maguk a johanniták is visszaéltek a kiváltságaikkal. Erről tanúskodnak az egyetemes zsinatok jegyzőkönyvei, az egyes püspökségek területén folytatott évtizedes tizedviták, vagy akár a pápai dekretálisok, amelyek egy-egy konkrét ügyből kiindulva próbáltak általános megoldást adni a vitatott kérdésekre.¹⁰⁵

101 – Uo. II, 104–135. Vö. Clarke, Peter D.: *The Interdict in the Thirteenth Century, a Question of Collective Guilt*, Oxford, OUP, 2007. 69–71., 138–139.

102 – Hiestand: i. m. II, 137–162.

103 – Cartulaire no. 226.

104 – Riley-Smith 2012: i. m. 155–158. Lásd még Bellomo, Elena: *The Templar Order in North–West Italy (1142–c.1330)*, Leiden–Boston, Brill, 2008. 29., 43., 152.

105 – Vö. Garcia-Guijarro, Luis Ramos: Exemption in the Temple, the Hospital and the Teutonic Order, Shortcoming of the Institutional approach, in *MO2*, 289–293.

4. A johanniták megjelenése a Magyar Királyság területén: a letelepedés

Szent János testvéreinek megjelenése és megtelepedése a Magyar Királyság területén számos kérdést vet föl. Egyrészt a 12. századból meglehetősen kevés adattal rendelkezünk. Másrészt, bár számos regionális tanulmány látott napvilágot az elmúlt két-három évtizedben, még ma sincs egyértelműen kirajzolódó minta, amelyet a johanniták követhettek európai elterjedésük során. Azt ma még végképp nem tudjuk meghatározni, hogy működött-e eltérő kelet-európai minta a nyugati *preceptoriumok* megjelenéséhez képest, de már most bizonyosnak látszik, hogy itt az uralkodó dinasztiák sokkal meghatározóbb szerepet játszottak a lovagrendek letelepedésében, mint a Latin Kereszténység nyugati régiójában, ahol a magánadományozók jelentősége és túlsúlya az egész középkoron át megmaradt.

A kezdetek, azaz a magyar „érintettség” akár 1135-ig visszavezethető, ráadásul egészen a Szentföldre. Ebben az évben egy Petronella nevű magyar nő két házat vásárolt Jeruzsálemben 440 bizánci aranyért, hogy azokat saját nemzete ispotályként használja (*in hospitalem sue genti*). Bár az ügylet magyar tanúi (egy Kozma nevű magyar remete, a társa Bonifác, illetve egy Simon nevű főesperes) nem feltétlenül utalnak johannita kapcsolatra, az ügylet jelentőségét világosan jelzi, hogy a jeruzsálemi pátriárka mellett több püspök is jelenlétével erősítette meg a tranzakciót. Szent János testvéreinek szerepére utal, hogy az adásvételt aláírásával erősítette meg Rajmund du Puy, a Rend (nagy)mestere is (*Raimondus, magister Hospitalis*), s minthogy a vásárlás tárgya ispotályként használandó épület volt, nem lehetetlen, hogy a vendégház rendi kezelésbe került.¹⁰⁶ Bármi is lett a két ház sorsa,¹⁰⁷ a 12. század közepén a Kárpát-medencében letelepedni készülő johannitákhoz közvetlenül nem lett közük.

Az bizonyítható, hogy a johanniták a szomszédos osztrák és cseh területekkel szinte egy időben¹⁰⁸ jelentek meg a Magyar Királyság területén, és ma már az is jól látható, hogy az első alapítások közvetlenül nem köthetők a II. kereszties hadjárat hazánkban, illetve a régió átvonuló seregeihez.¹⁰⁹ Sem III. Konrád, sem pedig VII. Lajos nem érkezett ilyen tervekkel,

106 – Rozière, Eugène (szerk.): *Cartulaire de l'Église du Saint Sepulchre de Jérusalem*, Paris, Imprimerie nationale, 1849. 201–202. Hazai kiadása: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár*, I–XII. kötet, Pest, 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) I, 52–53. Az ispotályok lokalizálására lásd Prawer, Joshua: *Crusader Institutions*, 2. kiadás, Oxford, OUP, 1998. 98. Lásd Favreau, Marie-Luise: *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1973. 26., 45–46.

107 – A johanniták szolgálonépei között tűnt fel egy Magyarországi Róbert, aki házai után censzust fizetett, de nincs elég adatunk ahhoz, hogy a Petronella által vásárolt házakhoz kössük. AOM 3, nr. 68. Kiadása: Pauli, Sebastiano (szerk.): *Codice diplomatico del Sacro militare Ordine Gerosolomitano, oggi di Malta*, I–II. kötet, Lucca, 1733–1737. I, 233. Cartulaire no. 422.

108 – Dauber, Robert L.: *Der Johanniter-Malteser-Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, I–III. kötet, Wien, magánkiadás, 1996–1998. Jan, Libor: Die Entwicklung des böhmischen Priorats der Johanniter, in *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa*, 79–98. Wihoda, Martin: Die geistlichen Ritterorden und ihre Stellung im Landesausbau des böhmischen Mittelalters, uo. 250.

109 – Reiszig: i. m. I, 22. és mások, pl. Kozák Károly: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII–XIII. században, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1976–77. 80. Hársing–Kozák: i. m. 692–693.; Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek, *Hadtörténelmi Közlemények*, 100. évfolyam, 1987. 220.

a seregben lévő keresztések pedig esküt tettek, hogy a muszlimok ellen harcolnak. Az 1140-es évek második felében a johanniták még nagyon messze voltak az aktív katonai szerepvállalástól, és a kontinensen gyakorlatilag 1187-ig a keresztény világ többsége számára nem volt ismert, hogy a johanniták *par excellence* lovagrenddé alakultak.¹¹⁰ A korábbi rekonstrukciók elsősorban II. Géza (1141–1162) szerepét hangsúlyozták a Rend hazai letelepítésében. Nem kétséges, hogy az uralkodói akarat egy ilyen kérdésben alapvető fontossággal bír, továbbá Géza bizonyosan meghatározó szerepet játszott a stefaniták alapításában, de ebből még nem következik, hogy a johanniták is nekik köszönhetik, hogy lábukat megvethették Európa ezen részén. Ha azonban Eufrozina királyné (1130–†c.1187/1193) szerepét kezdjük firtatni a Rend letelepítésében, meglehetősen fordultatos történetet rekonstruálhatunk. III. Béla király egy 1193-as oklevele szerint a néhai Martirius esztergomi érsek (1151–1157) egy egyházat kívánt alapítani Székesfehérvár falain kívül, de halála megakadályozta abban, hogy befejezze a munkát, pedig az épület falai már félig álltak.¹¹¹ Az oklevél szerint a király anyja, Eufrozina, II. Géza felesége fejezte be a kolostor építését, és annak elkészülte után hatalmas adománnyal látta el. Apró, de fontos momentum, hogy Martirius kapcsán egyházalapításról tesz említést (*in prefata ecclesia lapides posuit*) az oklevél, de Eufrozina kapcsán már kolostort említ (*monasterium ... complevit*). Azaz könnyen elképzelhető, hogy Martiriusnak nem állt szándékában a johannitáknak adni az épületet, annak funkcióját valójában a királyné javasolta. Mivel alapító oklevél (természetesen) nem maradt ránk, tovább kell firtatnunk az alapítás körülményeit. Az kétségtelen, hogy még ha a város falain kívül történt is az alapítás, a királyság szakrális és részben világi központjában telepedtek le Szent János testvérei.¹¹²

A királyné sorsa – bizonyos rekonstrukciók szerint – meglehetősen kalandosan alakult. Miután megromlott a viszonya a trónon ülő fiával, Bélával – vélhetően Géza herceg miatt –, a király Bizáncba száműzte anyját. A királyné Bizáncon keresztül, ahol még a császár is fogadta, Jeruzsálembé zárandokolt és ott magára öltötte a Rend habitusát,¹¹³ majd 1193-ban

110 – Nicholson, Helen: *The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century*, in Murray, Alan V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, Turnhout, Brepols, 1998, 217.

111 – MNL OL DI. 27. Györfly György (szerk.): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMF) I, 93–96.; Fejér, Georgius (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 vols. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér CD) II, 283–290. Knausz, Ferdinandus et al. (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I–IV. kötet, [Argumentum] Esztergom–Budapest, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I, 142–147. Cartulaire no. 936.

112 – Vö. Kumorovitz B. Lajos: Buda (és Pest) 'fővárossá' alakulásának kezdetei, *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18. évfolyam, 1971. 37–40. Ez akkor is fontos tény, ha tudjuk, hogy 1166-ban egy magánadományt (*monasterium in honore beati petri dedicatum*) is kaptak Szent János testvérei, máig nem azonosított helyen, és a lélekváltságról szóló ügyletet III. István király (1162–1172) is jóváhagyta. Fejér CD II, 174–175. Cartulaire no. 368. Magam is hajlok Zsoldos Attila véleményére, miszerint a város „olasz” vendégtelpepei is befolyásolhatták a letelepedést. Lásd Zsoldos Attila: az egyházi Fehérvár: Szentkirály és Ingovány, in Zsoldos Attila–Thoroczkay Gábor–Kiss Gergely (szerk.): *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. 237.

113 – *...habitum postmodum religionis suscepti...* Fejér CD II, 230. Boczek, Antonius et al. (szerk.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I–XV. kötet, Olomucii–Brunae, 1836–1903. (a továbbiakban CD Moraviae) I, 316. Cartulaire no. 770.; Vö. Török–Legeza: i. m. 21.

a Szent Teodósiosz lavrában halt meg.¹¹⁴ Testét felemelték, hazahozták és a székesfehérvári johanniták *cemeterium*ában helyezték örök nyugalomra. A fennmaradt forrásoknak azonban van egy másik olvasata is. Ennek első eleme a Bizáncba való száműzetés. Erről a Pozsonyi Évkönyv bejegyzéséből értesülünk, miszerint Eufrozina „*in exilium in Greciam mittitur*”.¹¹⁵ Ha ehhez hozzátesszük, hogy a király Barancs várába záratta az anyakirálynét,¹¹⁶ amely város ekkor bizánci fennhatóság alatt állott, talán el sem kell mennünk Konstantinápolyig. De akkor honnan és hova vezet a történet szentföldi szála? Vélhetően egy egyszerű konfabuláció áll a háttérben. Történt ugyanis, hogy egy bizonyos Polocki Eufrozina (c.1110–c.1167), Polocki Szvjatoszlav herceg lánya elzarándokolt a Szentföldre, és útja során fogadta őt I. Manuél bizánci császár és III. Mihály pátriárka. A Szent Városba érve pedig I. Amalrik (1162–1174) jeruzsálemi királynál tette tiszteletét. Legendája szerint 1167 körül halt meg a Szent Szabasz kolostorban, majd testét felemelték és átvitték (*translatio*) a Jeruzsálem falain kívül fekvő Szent Teodósiosz lavrába 1173-ban. Végül földi maradványait 1187 körül visszavitték Kijevbe és a Barlangok kolostorában helyezték örök nyugalomra.¹¹⁷ Ha ez utóbbi olvasatot fogadjuk el, és elfogadjuk a névazonosság lehetőségét, akkor pusztán annyit vehetünk biztosra, hogy Eufrozina királyné 1187 körül került száműzetésbe, és teste a fehérvári johanniták temetőjében talált örök nyugalmat, s ezt egy 1272-es oklevél meg is erősíti.¹¹⁸

A fentiek ismeretében (Martirius halála, Eufrozina száműzetése) a székesfehérvári johannita kolostor alapítása 1157 és 1186 közé tehető. Ezt a rekonstrukciót támasztja alá az a tény, hogy Eufrozina támogató szerepét más források is megörökítették. Egy 1186-os oklevélben II. Géza és Eufrozina lánya, Erzsébet férjével, Frigyes cseh herceggel adományt tettek a johanniták javára, és a hercegnő egyes szám első személyben fogalmaz: „... *sequens vestigia Eufrosine matris mee, que domum hospitalis semper dilexit et promovit, ... eandem domum amare et amplificare pro modulo meo cepi*...”¹¹⁹ A hercegnő nagyon komolyan vette a minta követését, mert férjével a johannitáknak többször adományoztak 1183 és 1188 között,¹²⁰ és nem pusztán a lelki üdvéért kelt az adomány, hanem jelen is volt az eseményen. Az adományok során ráadásul egyszer sem merült fel a johanniták katonai szerepe vagy a Szentföld védelme, minden alkalommal

114 – Vö. Györfly György: A szászvárszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása, I–II., *MTA II. Osztály Közleményei*, 1. évfolyam, 1952. 325–362. 2. évfolyam, 1953. 69–104.

115 – *Annales Posenienses*, in Emericus Szentpétery (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I, 127.

116 – Forster Gyula: *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900. 32.

117 – Vö. Weigand, Edmund: Das Theodosioskloster, *Byzantinische Zeitschrift*, 23. évfolyam, 1914–1919. 167.

118 – [...] *ad salutandam ecclesiam sancti Regis, que est extra muros castris Albensis in qua corpus regine Eufrosine, matris in chlyti regis Bele, felicis recordationis, intumulatum est*... Fejér CD V/1, 211–214.; XI/1, 67–69. Lásd még Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között, *Fons*, XIX. évfolyam, 1. szám, 2012. 85–86. összefoglalás kritika nélkül.

119 – Fejér CD II, 230. CD Moraviae I, 316. Cartulaire no. 770.

120 – CD Moraviae I, 307, 313. Cartulaire nos. 650., 718., 839.

a *caritas* erényét gyakorolta a hercegnő és vélhetően anyja, Eufrozina is.¹²¹ Az Árpád-ház női tagjainak szerepe ráadásul később is megmaradt a johanniták számára, amint azt hamarosan látni fogjuk.

Az 1180-as évek dinasztikus kapcsolatain túl egy másik szál is a cseh területekhez kapcsolta a Magyar Királyságban megtelepedett johannitákat. A formálódó tartomány első ismert vezetője egy bizonyos Márton volt, aki korábban Prágában prépostként szolgált. Őt a Szentföldről delegálták, így szinte biztos, hogy a közép-európai tartomány megszervezésével, illetve a megtelepedés elősegítésével bízták meg, apellálva helyismeretére és esetleges kapcsolatrendszerére is.¹²² Az nem ismert, hogy a magyar uralkodóházhoz volt-e közvetlen vagy közvetett kapcsolata Mártonnak, de az bizonyos, hogy a johanniták dinasztikus támogatása nem hagyott alább még jó ideig. Eufrozinával kezdődött, majd Erzsébettel és Margittal, Béla lányával folytatódott.¹²³ Margit a hitbérét (*dotulitium*) anyjához hasonlóan a johannitákra hagyta, de halála után fia, Andronicus visszatartotta azt, mire Szent János testvérei a pápához fordultak panasszal. III. Béla (1172–1196) azonban a Rend elszánt támogatójának bizonyult: még bizánci hercegként támogatta a szentföldi johannitákat 1170 első felében. 10 000 bizánci aranyat szánt birtokok vásárlására, és a Rend nagymestere, Gilbert d'Assailly jelezte is Alexiosnak, hogy Akkóban találtak megfelelő birtokokat.¹²⁴ Két évtizeddel később pedig, támogatva anyja (vég)akarátát, engedélyezte a hitbér átadását a johannitáknak, amely a kor egyik legnagyobb birtokadományának számított, és nem csak a székesfehérvári preceptorium megalapítását tette lehetővé, de a johanniták hazai fejlődésének legalább fél évszázadra alapjává vált.¹²⁵

III. Béla uralkodása idején természetesen többször is lehetősége volt tudomást szerezni a johanniták régióbeli jelenlétéről és tevékenységéről. 1181-ből jól ismert Froa asszony története, aki Szeles nevű birtokát először Szent János testvéreinek adományozta, majd döntését megváltoztatta és ehhez (hasonlóan az 1166-os magánadományhoz) királyi megerősítésre volt

121 – Vö. Bom, Myra: The hospital of St John, the bedroom of caritas, in Upton-Ward, Judi (szerk.): *The Military Orders*, 4. kötet, *On Land and by Sea*, Aldershot, Ashgate, 2008. 85–89.

122 – Cartulaire no. 860. Röhrich, Reinhold (szerk.): *Regesta Regni Hierosolomytani, 1097–1291*, I–II. kötet, Innsbruck, 1893–1904. no. 677. Delaville Le Roulx, Joseph: *Les Archives, la Bibliothèque et le Trésor de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem à Malte*, Paris, E. Thorin, 1883. 221. Bronstein, Judith: *The Hospitallers and the Holy Land, Financing the Latin East, 1187–1274*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005. 12.

123 – Fejér CD III/1, 56–57. Fraknói Vilmos (szerk.): *Veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta romana episcopatus Wesprimiensis 1103–1526*, I–III. kötet, Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban MonWesp) I, 17.; Cartulaire no. 1302. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek, 1892. 351–352.

124 – Fejér CD V/1, 284–288.; Cartulaire no. 309. Az oklevél datálásához lásd Walterskirchen: i. m. 104–105. Luttrell, Anthony: *The Hospitallers in Twelfth-century Constantinople*, in Bull, Marcus–Housley, Norman (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, CUP, 2003. 228.

125 – Fejér CD II, 288. Cartulaire no. 936. MES I, 142–147.

szüksége.¹²⁶ De még szokatlanabb az az alapvetően cseh történet, amelynek magyar szála is szövődött az évek során. 1182-től cseh területen működött egy kolostor Szent János nővérei számára Manetinban.¹²⁷ Egy 1188-as pápai vizsgálat arra derített fényt, hogy egy Péter nevű cseh nemes lovag¹²⁸ minden vagyonát a johannitákra hagyta a Rendbe való belépésekor, és azt kérte a perjeltől, hogy egy johannita női közösséget alapítsanak. Kérése meghallgatásra talált, és talán ezen felbuzdulva, példáját követte felesége, anyja, nagynénje, valamint egy unokahúga (*nepte*), akik a Rend nővérei lettek Csehországban. Ám Péter a Szentföldön halálát lelte, talán Hattínnál vagy Jeruzsálem ostrománál.¹²⁹ Halála után a néhai nemes anyja saját kolostorában eltávolította a cseh perjel által kirendelt előjárót és átvette az irányítást, mintegy 10 nővért felvett engedély nélkül a közösségbe. Nem sokkal később azt állította, hogy engedélyt kapott egy szentföldi útra, hogy az Urat még közelebről szolgálhassa, ám csak Magyarorszáig tartott a „zarándoklat”, amelyre a johannitáktól kapott 30 márkát. Itt véget is ért az út, és visszakövetelte az elhunyt fia által a Rendnek juttatott adományokat, melyeket végül erőszakkal meg is szerzett, 250 márka kárt okozva a Rendnek. Az ügy természetesen a szentszéki vizsgálatig jutott és 1194-ig elhúzódott, de az sajnos nem derül ki, hogy felvette-e a kapcsolatot a szintén a cseh perjel fennhatósága alá tartozó hazai johannitákkal.¹³⁰

A Magyar Királyságban letelepedő johanniták körül ilyesfajta feszültséget nem lehetett tapasztalni, sőt, a hirtelen változásnak induló kontextus még kedvezett is a Rend támogatottságának. Jeruzsálem 1187-es elvesztését követően egyszerre egész Európa számára világossá vált, hogy a johanniták komoly katonai szerepet játszottak a Szentföld védelme során, és ezzel szinte egy időben a Magyar Királyság is jóval aktívabb szerepet készült betölteni a keresztes mozgalomban.¹³¹ Számos jel utal arra, hogy a keresztes eszme már jelen volt a Kárpát-medencében, s talán ennek egyik első kézzelfogható jele volt III. Béla döntése, hogy a III. hadjáratra és Jeruzsálem visszafoglalására induló Barbarossa Frigyes seregéhez egy kb. 2000 főből álló kontingenst rendelt. A magyar csapat, mint tudjuk,¹³² aktuálpolitikai okok miatt nem jutott el a Szentföldre

126 – Kristó Gyula–Makk Ferenc (szerk.): *III. Béla emlékezete*, [Budapest], Helikon, 1981. 106–108. Forster: i. m. 245. Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 82–83. Legújabb fordítása: Almási Tibor (ford.): Froa asszony oklevele, in Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemlről*, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28., Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 272–276. Zsoldos Attila vetette fel annak a magyarázatnak a lehetőségét, miszerint a király elkobozta anyjától ezeket a birtokokat, majd a száműzetés előtt rávette, hogy ajánlja fel a johannitáknak 1186-ban. Vö. Zsoldos: i. m. 238.

127 – Cartulaire nos. 643., 861., 913., 921., 959.

128 – Cartulaire no. 643. Az oklevélben csak P. siglával jelölve, de az ügyben kelt utolsó dokumentumból kiderül, hogy Péternek hívták. Cartulaire no. 959.

129 – Cartulaire nos. 643., 861.

130 – Az ügy részleteit és kontextusát lásd Luttrell–Nicholson: i. m. 13. és Bom, Myra M.: *Women in the military orders of the crusades*, New York, Palgrave Macmillan, 2012. 88.

131 – Vö. Sweeney, James Ross: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században, *Századok*, 118. évfolyam, 1984, 114–124. Lásd még Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország, in Uő. *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára, 2010. 178–252.

132 – Borosy 2010: i. m. 205.

(még Konstantinápoly előtt visszafordult), de a szándéknyilvánítás megtörtént, és néhány évvel később, nem sokkal 1196-os halála előtt maga Béla is felvette a keresztet. A lovagi kultúra és a kereszténység erősödését különösen jól példázza Szent László 1192-es kanonizációja, aki lovagszentként mindkét oldal jelentőségét reprezentálja.¹³³ Egy évvel később pedig hozzájárult, hogy a több mint félszáz birtokot magában foglaló királynéi hitbér a johannitákat gazdagítsa, bár az adomány kapcsán világossá tette, hogy a szegények támogatását egyáltalán nem szorította háttérbe a Szentföld védelme, pedig Nyugat-Európa már a *pro defensione Sanctae Terrae*-adományok szaporodásának volt tanúja.¹³⁴

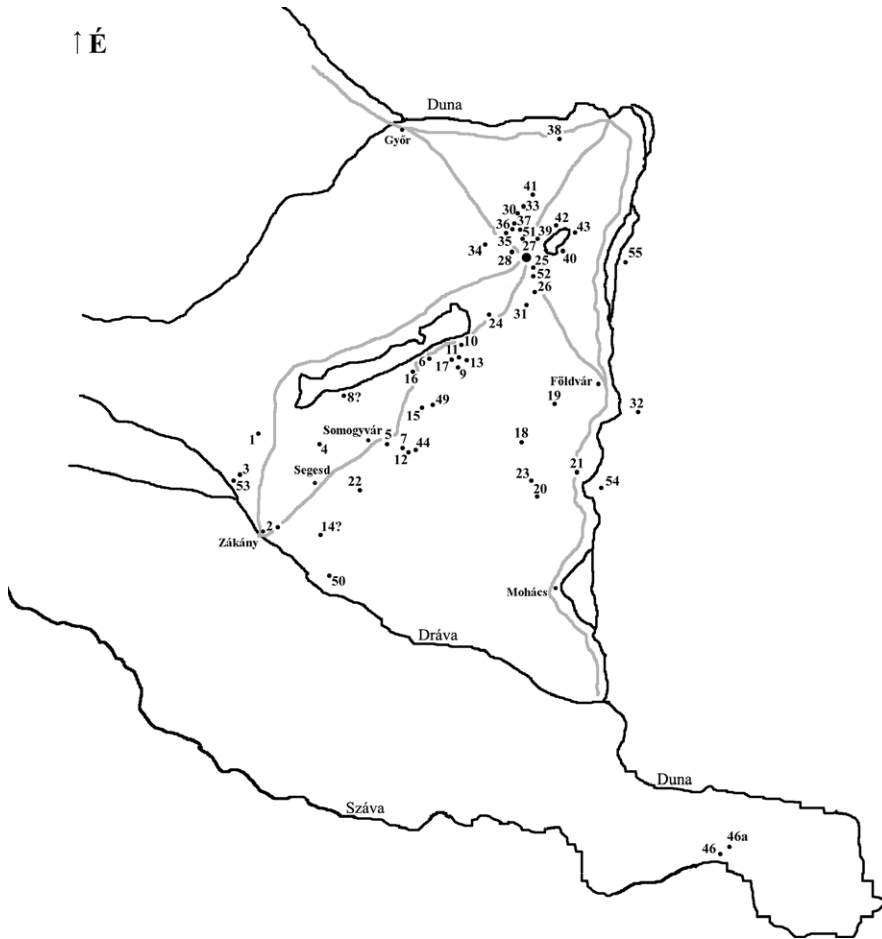
Nem rekonstruálható, hogy miért nem követték azonnal újabb preceptoriumok a székes-fehérvárit: nem feltétlenül kell politikai vagy köztörténeti magyarázatot keresni. A válasz talán éppen a rendi mechanizmusban rejlik, azaz, hogy az adományként elnyert birtokokat olyan módon kezdték el igazgatni, hogy profitot termeljenek, és ne csak a rezidens tagságot tudják el tartani, hanem jusson a szentföldi házak, ispotályok, árvaházak, várak támogatására. Az Eufrozina által tett adomány számos eleme a 13. század első harmadában önálló preceptoriummá vált és elkezdett kifermődni az önálló magyar(-szlavón) rendtartomány, s levált a cseh és morva házakkal közösen működtetett egységről. A Győr–Fehérvár–Földvár–Mohács, Fehérvár–Somogyvár–Segesd–Zákány vonalon kirajzolódó birtoktömbök értelemszerűen meghatározták a majdani tartomány szerkezetét is, számos aránytalansággal és sajátossággal.¹³⁵

---

133 – Lásd Veszprémy László: *Dux et praeceptor Hierosolimitanorum*. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter, in Nagy Balázs–Sebők Marcell (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York 1999. 470–477. Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása, in Uő: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*, Budapest, L'Harmattan, 2016. 119–128.

134 – Gervers, Michael: Pro Defensione Sancte Terre, The Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex, in Barber, Malcolm (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. (a továbbiakban *MOI*) 3–20.

135 – Cf. Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata, *Századok*, 63–64. évfolyam, 1929–1930. 138–167., 257–285. A déli útvonalra lásd Homonnai Sarolta: '...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...' Egy diplomáciai utazás költségei 1346-ban, *Aetas*, 14. évfolyam, 1999. 34–56

Székesfehérvár – 1 Újudvar – 2 Csurgó – 3 Szulok – 4 Gadány – 5 Ecseny – 6 Kereki – 7 Igal – 8 Csíz – 9 Megyer – 10 Gám – 11 Nyim – 12 Berény – 13 Somberény – 14 Márjád (?) – 15 Fehéregyháza – 16 Csepel – 17 Jaba – 18 Arcsa – 19 Gyánt – 20 Varasd – 21 Fadd – 22 Újlak – 23 Tevel – 24 Fetel – 25 Dús – 26 Pötöle – 27 Szentborbála – 28 Iszka – 29 Zabaka – 30 Tímár – 31 Csősz – 32 Harta – 33 Szold – 34 Inota – 35 Balinka – 36 Konkoly – 37 Bodajk – 38 Ebszöny – 39 Ság – 40 Agárd – 41 Boglár – 42 Nadap – 43 Nyék – 44 Várong – 45 Coboz (?) – 46 Tudinc – 46a Francavilla – 47 Vlcan [azonosítatlan] – 48 Toploza [azonosítatlan] – 49 Kapoly – 50 Aranyos – 51 Kér – 52 Föveny[es] – 53 Szegede – 54 Halász – 55 Bial¹³⁶

136 – A korábbi azonosítások egy részét vitatjuk. Vö. ÁMF I, 93–96. Mikos József: A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék, *Magyar Nyelv*, 31. évfolyam, 1935. 152–167., 243–258., 288–309.; Engel 2001: i. m. passim. Török–Legeza: i. m. belső borító, Hervay Levente kézírata alapján.

A kirajzolódó fő csapásoktól távolabb eső birtokok elsősorban a Duna és a Dráva közelében helyezkedtek el, amelyek megközelíthetőségét akár a folyók is javíthatták. Nehezen hihehető, bár nem zárható ki, hogy mindez a véletlen műve, azaz, hogy ezek a birtokok szerepeltek a „listán” és a Rendnek nem volt beleszólása, hogy milyen legyen a területi eloszlásuk. Az nem életszerű, hogy Eufrozina beleszólást kért vagy kapott volna a birtokok kijelölésébe, de az is bizonyos, hogy III. Béla odafigyelt az adomány összetételére. Ismeretes, hogy a 12. század közepétől a Rend nagymestere vagy valamely megbízottja vizitálta az európai tartományokat, részben a letelepedést nyomon követendő, részben toborzás céljából.¹³⁷ A Rend természetesen igyekezett elkerülni a többi egyházi (és világi) földesuraság egyik alapvető problémáját: a szórt birtokrendszert. Mivel a pozitív európai szaldó elemi feltétele volt a szentföldi tevékenység működtetésének, a johanniták nagyon komoly erőfeszítéseket tettek a birtokgazdálkodás optimalizálására.¹³⁸

A király(né)i adománytól függetlenül három preceptoriumról/konventről kell szót ejtenünk, amelyek nem kötődtek Székesfehérvárhoz, illetve az adomány egyik birtoktestéből sem vezethetők le. Az első egy 1166-os lélekváltság-adomány, amelynek révén Dobica fia Wido három birtoktestet és egy Szent Péter patrocíniumát viselő kolostort adományozott a Rendnek, egyértelműen a szegények szolgálatát ellátó testületnek és nem a hadakozó lovagoknak, ami ekkor még Európa nyugati felén is szokatlan lett volna. Az adomány mikéntje teljesen szokványos, de sajnos a kolostor helyét nem sikerült lokalizálni. A hagyomány Zala megyébe teszi a kolostort, de ezt sem megerősíteni, sem pedig cáfolni nem tudjuk, mert egyetlen későbbi johannita egyházat sem dedikáltak Szent Péternek.¹³⁹ Egyébként az oklevél szövegezéséből és a már meglévő védőszentből arra is következtetni lehet, hogy egy korábban magánkegyuraság alatt álló bencés kolostor került át a johannitákhoz. Éppen az emlegetett profitmaximalizálás kényszerítette a johannitákat, hogy ne feltétlenül minden egyes adományt alakítsanak preceptoriummá. Ha azonban nem vált önálló adminisztratív egységgé, nem volt preceptora, jó eséllyel a források látóteréből is kiesett,¹⁴⁰ és úgy tűnik, hogy a Szent Péter kolostor nem lett önálló egység, vagy meglehetősen hamar patrocíniumot váltott.¹⁴¹ Bár a johanniták tevékenységének egy jelentős része (szegények, árvák, zarándokok ellátása) a városi térhez kötődött,¹⁴²

137 – Vö. Riley-Smith 2002: i. m. 12.

138 – Vö. Hunyadi Zsolt: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in Marton Szabolcs–Teiszler Éva (szerk.): *Medievalistikai tanulmányok, a IV. Medievalistikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 45–56.

139 – A preceptoriumok patrocíniumait lásd Hunyadi 2010: i. m. 102–159.

140 – Vö. Selwood, Dominic: *The Knights of the Cloister, Templars and Hospitallers in Central–Southern Occitania, 1100–1300*, Woodbridge, The Boydell Press, 1999. 55. Riley-Smith 2002: i. m. 10.

141 – Selwood: i. m. 55.; Gervers 2002: i. m. 248. Gilchrist, Roberta: *Contemplation and Action, The Other Monasticism*, London and New York, Leicester University Press, 1995. 66. Vö. Riley-Smith 2002: i. m. 11.

Lásd még Jan, Libor–Jesenský, Vít: Hospitaller and Templar Commanderies in Bohemia and Moravia, their Structure and Architectural Forms, in *MO2*, 236.

142 – Selwood: i. m. 71. Lásd még Borchardt, Karl: Urban commanderies in Germany, in *La Commanderie*, 297–304.

financiális szempontból rá voltak utalva a „vidéki” birtokgazdálkodásra, hiszen bevételi forrásaik jelentős része ezekhez kötődött. Mivel bevételeik tetemes részét el kellett juttatni Jeruzsálembe, Limassolba, Rodoszra, vagy éppen Avignonba, ezek a bevételek elemi fontossággal bírtak a Rend egésze szempontjából.

A második egység, amely a történetírói hagyomány szerint már a Rend 12. századi jelenlétével hozható kapcsolatba, egy ispotály Boiscében, a dalmát tengerparton. Az intézményről egy 1186-os pápai levélből értesülünk, amely *Matheo rectori et fratribus cruciferariis* (sic!) *hospitalis Sancti Petri Boisce* lett címezve.¹⁴³ Ez a levél és egy 1217-ből ránk maradt dokumentum bizonyítja egy lovagrendi egység létét, de éppen az utóbbi valószínűsíti, hogy ez a ház valójában a templomosokhoz tartozott: a templomos tartományi mester, Pontius de Cruce „*in casa nostra in San Pietro de Boischie*” tartózkodott ebben az évben.¹⁴⁴ A végkövetkeztetéshez azt az érvet is figyelembe illik venni, hogy IV. Béla (1235–1270) király 1247-ben a johannitáknak adta Scardona (Skradin) városát azzal a szavakban is megfogalmazott céllal, hogy a Rend tengeri kommunikációját segítse. Implicit módon arra utalt az uralkodó, hogy a Rendnek nem volt közvetlen összeköttetése az Adriai-tengerrel. Ha Boisce a johanniták felügyelete alatt lett volna már a 12. század végétől, akkor az 1247-es adománynak nem lett volna különösebb jelentősége. A 14. század második felében már egyértelműen johannita tulajdonban volt Boisce, de ez minden bizonnyal a templomosok felosztását követő birtokátvétel következménye lett.¹⁴⁵

Egy harmadik, 12. századi johannita ispotályt Pécsre lokalizál a kutatások egy része. A feltetelezés a korábban említett Froa asszony ügyével függ össze, ahol egy bizonyos Gilebertus ispotályos mester tűnik fel a tranzakció tanúi között 1181-ben.¹⁴⁶ Mivel egyetlen további megerősítő forrás nem áll a kutatás rendelkezésére, így leginkább városi, illetve püspöki ispotályként azonosítható.¹⁴⁷ Ezt az azonosítást erősíti egy 1217-es oklevél, amelynek tanúsága szerint a pécsi ispotály *magistere* egy, a püspök és a székeskáptalan kanonokjai közötti ügylet tanúja volt, és a dokumentumból az tűnik ki, hogy az ispotály püspöki felügyelet alatt állott.¹⁴⁸ Így még az sem zárható ki, hogy Froa asszony nem a johannitáknak, hanem a pécsi ispotálynak szánta eredetileg adományát.

143 – ÁÚO VI, 149.

144 – ÁÚO VI, 390–391. Smičiklas, Tadija–Kostrenčić, Marko (szerk.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVIII. kötet, Zagrabia, JAZU–HAZU, 1904–1998. (a továbbiakban Smičiklas) III, 165. A kutatás mára tisztázta, hogy bár a templomosok fő tevékenységi körébe nem tartozott ispotályok működtetése, elvétve lehet példákat találni. Lásd pl. BarberBate: i. m. 127–128.

145 – Fejér CD IX/5, 496–497; Smičiklas XVI, 190.

146 – Forster: i. m. 345. Kristó–Makk: i. m. 107.

147 – Vö. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegei József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története*, I. kötet, *A középkor évszázadai (1009–1543)*, A pécsi egyházmegye története I, Pécs, Fény Kft., 2009. 182.

148 – *Michaele hospitali magistro*, ÁÚO XI, 153–154. Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1998. 16., 183. A kérdés alapos összefoglalását és értékelését lásd Fedeles Tamás: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, in Uő. *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*, Szeged, SZTE Történeti Intézet, 2010. 11–13.

5. Az Árpád-kor utolsó százada: a megszilárdulás évtizedei

Nem áll a kutatás rendelkezésére olyan kézzelfogható bizonyíték, miszerint III. Béla idősebbik fia, Imre király (1196–1204) támogatta volna a johanniták hazai megtelepedését vagy az önálló tartomány kialakulását, esetleg a Rend egészét. A keresztes hadjáratban való részvételt is halogatta. Apja keresztes esküt tett és a jogász pápák sorában III. Ince (1198–1216) került Szent Péter trónjára, aki még a kánonjogba is bevezette a követelését: az apa által tett keresztes eskü, amennyiben nem teljesíti, átszáll utódaira. A *Licet universis* kezdetű bulla bekerült a pápai dekretálisgyűjteményekbe és komoly teherként nehezedett az „örökösökre”. Kis túlzással talán azt is állíthatnánk, hogy Imre a trónt, András pedig az esküt örökölte. Ugyanakkor nem Imre szerepét firtatjuk abban, hogy a 12. század utolsó negyedét követően csak 1215/16-ban jelentek meg újabb johannita preceptoriumok a Magyar Királyság területén.¹⁴⁹ Egy 1225-ös adat ráadásul arról tanúskodik, hogy ha a dinasztikus támogatás egy időre csökkent is, az adminisztratív egységek megszervezése töretlenül zajlott. Ezt két adat is alátámasztja. Egyrészt az 1193-as adománybirtokok között nem szereplő Esztergom és Szirák önálló preceptoriumként tűnt fel, ráadásul az előbbi az egyik legfontosabb szakrális központban. Másrészt a johanniták sem tudták elkerülni a tizedek körül kialakuló és újra meg újra kiújuló évtizedes vitákat.

A nézeteltérések egyik első, kézzelfogható mozzanatáról III. Ince pápa egy 1208 tavaszán keltezett okleveléből értesülünk,¹⁵⁰ amelyben az egyházfő megintette a győri püspököt, aki tizedet követelt az egyházmegyéjében működő johannitáktól, bár az nem derül ki, hogy pontosan milyen tizedekről (*labores, novalia*) esett szó. A kialakult vitás helyzet indította a johannitákat arra, hogy Incével megerősítsék az eredetileg III. Sándor (1159–1181) főpapsága idején született *Audivimus et audientes* kezdetű kiváltságlevelüket.¹⁵¹ A privilégium első ismert példánya 1174-ben kelt¹⁵² és eredetileg a ciszterciek *novalia*- és *labores*-tizedekre vonatkozó kiváltságát rögzítette. Az oklevél akár fordulópontot is jelenthetett volna a johannita preceptoriumok hazai vitáiban, de a pápai szándék valamelyest más volt. Az egyházfő világossá tette, hogy a kiváltság kizárólag azon javak tizedeire vonatkozik, amelyeket a rendtagok saját munkájukkal (*labores*) állítottak elő vagy saját költségükön termeltek meg, illetve olyanokra, amelyek korábban intenzív művelés alatt nem álló földekről származnak (*novalia*). Ez utóbbiak egyébként olyan birtokokra is kiterjedtek, ahol a korábbi tulajdonost illették meg a *novalia*-jogok, de adomány vagy ajándék révén később ciszterci vagy lovagrendi tulajdonba kerültek.¹⁵³ Mindezek ellenére a pápai fellépés nem vetett véget a vitának: úgy tűnik, mindkét fél saját érdeke szerint értelmezte a tizedek

149 – Cartulaire nos. 1438., 1463. Fejér CD III/1, 179–180.

150 – Df.277957. Fejér CD III/1, 84. MonWesp I, 18. Cartulaire no. 1294. Vö. Érszegi Géza: *Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417)*, akadémiai doktori értekezés, kézirat, Budapest, 1989. no. 10.

151 – Fejér CD III/1, 84–86.

152 – Constable, Giles: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, CUP, 1964. 297.

153 – Vö. uo. 280. Lékai Lajos: *A ciszterciek, eszmény és valóság*, Budapest, Szent István Társulat, 1991. 73–75.

hovatarozását. Beszédes példa erre, hogy néhány évvel később ugyanez az Ince intette a pécsi egyházmegyében élő cisztercieket, illetve johannitákat, hogy kiváltságaikkal ne éljenek vissza és fizessék meg a szőlő után járó tizedeket.¹⁵⁴ Vélhetően ún. *extraneus* szőlőbérletekről lehetett szó, de az oklevél nem tisztázta, hogy *labores*- vagy *novalia*-kiváltságokra hivatkoztak az ügyben érintett rendek. A nézeteltérések a IV. Lateráni Zsinat előestéjén, 1213-ban látszottak súlyosbodni: mintha a III. Lateráni Zsinaton (1179) lezáratlan viták újultak volna ki.¹⁵⁵ Ekkortájt a székesfehérvári preceptorium komoly vitába keveredett a veszprémi püspökkel az egyházmegyében élő és termelő alávetettjei (*rustici*) által fizetendő tizedek kapcsán.¹⁵⁶ A III. Ince által hozott döntés – amelyet a *Dudum adversus fratres* kezdetű pápai dekretális rögzített – olyan jelentőséggel bírt, hogy IX. Gergely (1227–1241) idején a dekretálisgyűjteményekbe is bekerült, s ezzel a *Corpus Iuris Canonici* része lett.¹⁵⁷ A kirendelt pápai *auditor* alapos munkát végzett és meglehetősen pontossággal rekonstruálta a nézeteltérés alapvető pontjait, amelynek alapján III. Ince valamikor 1215 kora tavasza és 1216 nyara között bekövetkezett halála előtt hozott döntést. Ennek során a pápa felhívta a johanniták figyelmét, hogy Eufrozina magyar királyné korábban említett adománya, illetve annak 1193. évi, III. Béla király általi megerősítése nem foglalja magában a földek után fizetendő tizedeket, hiszen ez utóbbiak nem adományozhatók világi személyek által. Mindazonáltal Szent János testvéreinek ügye nem tűnt elveszettnek. A johannita tartományi perjel elbirtoklásra (*praescriptio*) hivatkozott, amelyet a veszprémi püspök a *ius commune* által megkövetelt 40 évnyi *taciturnitas*, azaz háborítatlan bírás hiányára hivatkozva támadott meg. Az egyházfő azonban úgy érvelt, hogy a háborítatlan bírás az oklevéllel igazolt időponttól 30 évre kell számolni és ezt a johanniták fel tudják mutatni. Bár – sajnos – pontos évszámok nem szerepelnek, az első vélelmezett és hozzávetőlegesen datálható privilégium III. Lucius pápa (1181–1185) megerősítése volt, vagyis Ince állásfoglalásáig minden bizonnyal eltelt a felemlegetett 30 év. Ily módon a döntés a johannitáknak kedvezett és elismerte a Celesztin és Lucius pápák által megerősített kiváltságokat. Egyúttal azonban egy meglehetősen kérdéses kronológia és deperditumok sora sejlik fel. Az uralkodói adományok kapcsán a pápai bulla egyértelműen többes számot használ, midőn arra utal, hogy a johannita perjel „bemutatta a jó emlékezetű B(éla) magyar király és édesanyja, E(ufrozina) királyné kiváltságlevelit”. Eufrozina királyné oklevele nem maradt ránk és annak sincs nyoma, hogy a hazai johanniták valaha bemutatták vagy legalább hivatkoztak volna a léteire. Továbbá III. Ince a pápai megerősítések kapcsán C siglával jelölt elődjére utal,¹⁵⁸ amely elvileg egyaránt feloldható III. Kelemenként

154 – Fejér CD III/1, 141–142.

155 – 1179, § 9. Tanner, Norman P. (szerk.): *Decrees of the Ecumenical Councils*, I. kötet, *Nicaea I–Lateran I*, London–Washington D. C., Georgetown University Press, 1990. 215–217.

156 – Cartulaire no. 1438. Hazai kiadása: Hunyadi 2012: i. m. 14–16.

157 – Decr. Greg. IX. lib. 3. tit. XXX. – Böhmér Justus Henning: *Corpus Iuris Canonici*, Halle, 1747. II. 528. Aemilius Ludwig Richter: *Corpus juris canonici*, Leipzig, 1839. II. col. 567–568.

158 – Delaville Le Roulx kiadásában Kelemenként oldja fel a C siglát, és Celesztint csak lehetőségként említi, lásd Cartulaire no. 1438.

(1187–1191) vagy III. Celesztinként (1191–1198). Bár ez az oklevél sem maradt ránk, Ince bullája határozottan rögzíti, hogy a dokumentumot a johanniták bemutatták és az „hitelesnek bizonyult”. Ha III. Béla megerősítéséből (1193) indulunk ki, akkor kizárólag Celesztinként oldhatjuk fel a C siglát. A bizonytalanság azonban tovább fokozódik, amikor az oklevél arra utal, hogy a kiváltságot Lucius (1181–1185) pápa is megerősítette utóbb.

Bár a forrás kiadója, Delaville Le Roulx „Kelemen”-ként (Clemens) oldotta fel a rövidített nevet és csak variánsként adta Celesztint, valószínűbbnek tűnik, hogy ez utóbbi egyházfő erősítette meg az Eufrozina–Béla-féle adományt. Ezt az álláspontot erősítheti az a tény is, hogy a lovagrendi gyakorlatban szokatlan módon a székesfehérvári konvent Celesztin főpapsága idején, 1192 táján került be a *Liber censuum*-ba.¹⁵⁹ Így kalkulálva viszont nincs meg az oklevélben hivatkozott 30 évnyi háborítatlan bírás a kiváltság megszerzése óta. Elképzelhető, hogy a pápai ügyhallgató zavarta össze a kronológiát, mert Luciustól számolva megvan a megkövetelt intervallum. Szigorúan elvileg persze, az sem zárható ki, hogy a C sigla III. Callixtus ellenpápát (1168–1178) jelöli, mert ily módon nem kellene erőszakot tennünk az események oklevélben elbeszél sorrendjén. Ha elméleti megoldási javaslatokat keresünk, akkor az is felvethető, hogy III. Bélának lehetett egy korábbi adománya, illetve megerősítése, amelyet az utóbbi, 1193. évi oklevél hatályon kívül helyezett. De még az sem zárható ki, hogy Eufrozina ismeretlen oklevelét, amelyet a királyné sorsát ismerve, eleve 1187 elé kell tennünk, III. Lucius pápa erősítette meg 1181 és 1185 között, majd Béla 1193. évi konfirmációjával együtt III. Celesztin pápa látta el pápai jóváhagyással. Mindenesetre 1216-tól a fehérvári konvent úgynevezett *membrumai*, Újudvar és Csurgó esetében a johanniták a tizedek kapcsán rendre elbirtoklásra hivatkoztak,¹⁶⁰ és ez a fenti kronológia helyreállításában is szerepet játszhat. 1216 áprilisában a somogyi tizedek kapcsán a johanniták azt állították, hogy több mint 40 éve bírják azokat. Ebből pedig az következne, hogy Eufrozina adományára még 1176 előtt került sor. A pannonhalmi bencés apátság ugyanakkor arra hivatkozott, hogy 1176 óta ők szedték az ügyben vitatott tizedeket, és a johanniták csak 1199-től bitorolták azokat. Ez mégsem tartotta vissza a megyéspüspököket, sem más egyházi elöljárókat, hogy jogaik, valamint jövedelmeik nyirbálása ellen tiltakozzanak, illetve fellépjenek. Ennek következtében újabb viták támadtak a szekszárdi bencésekkel 1222-ben,¹⁶¹ majd a győri püspökkel 1225-ben.¹⁶² A pannonhalmi bencés apáttal egy évvel később

159 – „in episcopatu Vesprimiensi, ecclesia Sancti Stephani regis apud castrum Belegrade [Alba regalis] unam marcam auri. Quae est Hospitale”. Fejér CD II, 282.

160 – Fejér CD III/1, 228–230. Erdélyi László–Sörös Pongrác (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII. kötet, Budapest, 1902–1916. (a továbbiakban PRT) I, 164, 638–639. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472. MES I, 210. Érszegi 1989: i. m. no. 22.

161 – Fejér CD III/1, 383–384. III/5, 383. Cartulaire no. 1747.

162 – Theiner, Augustinus (szerk.): *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia, 1216–1352*, I–II. kötet, Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: MonVat) I, 61–62. MonWesp I, 66. MES I, 254. ÁÚO I, 211–212.

a somogyi tizedek kapcsán próbálták lezárni egy évtizedes vitát.¹⁶³ A tizedviták hevében szerencsénkre számos információt nyerhetünk a formálódó preceptoriumokról. A győri püspökség területén zajló viták érintették azokat a birtokokat, amelyek hamarosan a soproni, illetve a győri preceptorium tartozékai lettek.¹⁶⁴ A pécsi egyházmegyében 1213-ban kezdődött és több évtizedig tartó tizedviták, illetve a csöböradó¹⁶⁵ fizetése kapcsán hallunk Kesztelcről,¹⁶⁶ majd a tolnai főesperesség területén található Ar(a)csáról.¹⁶⁷

A tizedvitákkal egy időben, II. András trónra kerülésével a Rend felé megnyilvánuló dinasztikus támogatás is új erőre kapott. A király egy 1207-es adománylevelében, amelyet a Szent Sír Kanonokrend számára állított ki, azokat a kiváltságokat biztosította a kanonokok hét falvának, amely privilégiumokkal a templomosok és a johanniták falvai már rendelkeztek.¹⁶⁸ II. András uralkodásának kezdetétől a támogatásnak ilyen formái is egyre fontosabb szerepet játszottak: *immunitas*, világi kiváltság, *exemptio*. A keresztes mozgalom aktív résztvevőjévé avasztált magyar uralkodó mind idehaza, mind pedig nemzetközi téren a johanniták fontos támogatójává vált. E tevékenységében szerepet szánt a lovagrendeknek is, illetve számított a szolgálataikra.¹⁶⁹ András keresztes hadjáratának¹⁷⁰ előkészítésekor a johannita tartományi perjelt küldte Velencébe 1217 nyárutóján, hogy az őszi behajózását előkészítse.¹⁷¹ A hadjáratról való visszatérése után, 1219-ben kérte a pápát, hogy johannitákat és templomosokat rendeljen Örményországba küldött fia védelmére.¹⁷² A királyi bizalom következő fontos jele volt az 1222. évi Aranybulla egy-egy példányának a johanniták és a templomosok őrizetére való bízása is.¹⁷³ Az V. keresztes hadjárat (1217–18) meghatározó vezetője komoly felajánlásokat tett a Rend egészének szentföldi tartózkodása idején. Az adomány érdekessége, hogy a király, aki ennek révén a Rend *confratere* lett, tökéletesen összefoglalja azok körét, akikre a Rend alapvető tevékenysége irányult. A forrás szerint a magyar királyt lenyűgözte, hogy a Rend tagjai a szegények és rászorultak megszámlálhatatlan sokaságát látják el nap mint nap, halottakat temetnek el a kellő végtisztesség megadása

163 – Fejér CD III/I, 228–230. PRT I, 164, 638–639. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472. MES I, 210.

164 – Fejér CD III/I, 99–100.

165 – Fejér CD III/I, 141–142.

166 – Fejér CD III/I, 179. Cartulaire no. 1463.

167 – PRT I, 672–673; MonWesp I, 70; MES I, 260, 278; ÁÚO I, 222–223.

168 – Smičiklas III, 72–74.

169 – Nemzetközi példákat lásd Nicholson, Helen: The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century, in Murray, Alan V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*. Turnhout: Brepols, 1998. 209–210. Uő: Serving king and crusade, the military orders in royal service in Ireland, 1220–1400, in *The Experience of Crusading*, 233–252.

170 – A hadjáratról lásd Veszprémy László: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban, in Uő: *Az Árpád- és Anjoukor csatái, hadjáratai*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 117–124.

171 – Fejér CD VII/4, 73.; ÁÚO VI, 380–383. Veszprémy László: II. András magyar király kereszteseinek létszáma, *Hadtörténeti Közlemények*, 107. évfolyam, 1. szám, 1994. 113–116.

172 – Fejér CD III/I, 250–254.; MonVat I, 20–21.

173 – Fejér CD III/I, 374–381. MES I, 235.

mellett, és nem utolsósorban Krisztus keresztjének ellenségei ellen küzdenek lankadatlanul.¹⁷⁴ Személyes benyomásként hat az oklevél narrációja, de egyúttal a rendi tevékenység summázatának is tekinthetnénk ezt a néhány sort. Bár a Rend eredetileg a szegények és rászorultak gondozását tűzte ki célul, ennek már a kezdetektől, azaz az 1100-as évek elejétől része volt, hogy eltemették azokat a halottakat,¹⁷⁵ akik számára a végtisztesség valamilyen oknál fogva nem adatott volna meg másként. Ez állandó feladatot adhatott a legszegényebbek és a Szentföldön elhunyt zarándokok esetében, de meglehetősen sajátos esetekről is tudunk: Angliában a johanniták öszszegyűjtötték és eltemették a kivégzett bűnözők holttestét.¹⁷⁶ E tevékenységek mindegyike hatalmas terhet rótt a Rendre, így a johannita vezérkar igyekezett mihamarabb megerősíteni az 1217-es királyi adományt III. Honorius pápával (1218).¹⁷⁷ Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a nagylelkű felajánlás Crac des Chevaliers és Margat (Marqab) számára, a szalacsi sóvából származó 100–100 márka,¹⁷⁸ vagy a babóti kapuvám¹⁷⁹ sosem jutott el a kedvezményezettekhez.¹⁸⁰ András 1225-ben újra megerősítette az adományt,¹⁸¹ de hogy mindez írott malaszt maradt, azt a sorozatos pápai feddések jelzik, amelyek arra próbálták rászorítani a magyar uralkodót, hogy teljesítse a vállalt felajánlást. Még IV. Sándor pápa is sürgette IV. Bélát, hogy apja vállalását teljesítse négy évtizeddel később.¹⁸² A Rend számára az adomány nagyságán túl annak rendszeressége lett volna nagyon fontos, hiszen itt nem egy egyszeri felajánlásról volt szó, hanem egy folyamatos bevétel elnyeréséről, ráadásul nem természetbeni (pl. viasz vagy cukor), hanem könnyen mobilizálható nemesfém formájában.¹⁸³ Az adománynak hazai tartalmi elemei is voltak, hiszen különböző kiváltságokat adott a Rendnek a Magyar Királyság területén: engedélyezte a sóval való

174 – Cartulaire nos. 1590–1., 1602–3.

175 – Riley-Smith 2010: i. m. 23–24.

176 – Aurell, Martin: *Nécropoles et donats: Les comtes de la maison de Barcelone et l’Hôpital (XII–XIII siècles), Provence historique*, 45. évfolyam, 1995. 7–23. Selwood: i. m. 90–97. Carraz, Damien: *Les ordres militaires et la ville (XII–début du XIV siècle): L’exemple des commanderies urbaines de la basse vallée du Rhône, Annales du Midi*, 114. évfolyam, 2002. 287–289. Riley-Smith, Jonathan: *The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291, Crusades*, 7. évfolyam, 2008. 177–179.

177 – Vö. Fejér CD III/1, 239–243. MonVat I, 14–18.; ÁÚO I, 156–158. Cartulaire nos. 1613–1616.

178 – A Húsvét táján fizetendő 100 márkából 60 a mindenkori várnagyot, 40 pedig a lovagokat illette meg. Cartulaire no. 1602.

179 – *...tributum porte de Supran, quod nominatur Bobech...* Weisz Boglárka hívta fel a figyelmet, hogy a kapuvám ekkor jelent meg elsőként. Vö. Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*, Budapest, MTA BTK TTI, 2013. 11., 342.

180 – Érdekes apró epizódja a történetnek, hogy szentföldi tartózkodása során, 1218. január végén Szák nb. Barc fia Miklós nádor 1500 szaracén aranyat kért kölcsön a Rend nagymesterétől, Garin de Montaigu-tól azzal az ígérettel, hogy a magyar perjelnek fogja megfizetni a tartozást. Cartulaire no. 1605. Vö. Burgtorf, Jochen: *The central convent of Hospitallers and Templars, history, organization, and personnel (1099/1120–1310)*, Leiden–Boston, Brill, 2008. 282.

181 – Cartulaire no. 1803.

182 – Fejér CD IV/2, 466–469., 504–506. ÁÚO II, 301–303.; MonVat I, 236–238. Cartulaire nos. 2896., 2920. MES I, 454.

183 – *singulis annis predictae domui in obsequio pauperum ... conferremus.* MonVat I, 14–15.; ÁÚO I, 156–157.; Cartulaire no. 1614.; 1238-ban IV. Béla újra megerősítette az adomány egy részét.

kereskedést az ország határain belül a Drávaig,¹⁸⁴ csak a király által delegált bíró ítélezhetett a johanniták népei felett,¹⁸⁵ felmentést kaptak a *descensus* alól, illetve bizonyos királyi adók (*collected*) megfizetése alól (szabadok dénárja, nehezék).¹⁸⁶ Ha a szalacsi sóvám átadásával vonakodott is, II. András támogató szerepe a Rend felé továbbra is fennmaradt. Az 1233-as beregi egyezmény komoly részesedést engedélyezett a johanniták számára: „... az Ispotály házának az egész országban 4 tömény só jár”. A király vállalta, hogy az egyházaknak járó sót márkán váltja be, és a johannitáknak a szegedi sóraktárból kijáró só beváltásáért hajónként 10 márkát fog fizetni (míg a többiek jellemzően 8 márkát kaptak hajónként).¹⁸⁷ Romhányi Beatrix alapos számításai szerint közvetlenül az egyezményben meghatározottak szerint a teljes állományból (bencések, ciszterciek, püspökök, káptalanok) márkában kifejezve 13,6% részesedést kaptak, de az egyezményen túli részesedéseket is beleszámolva még mindig 9,2%-os volt a johanniták részesedése.¹⁸⁸

A magyar tartomány által megtermelt javak, a tizedbevételek, a támogatások, adókedvezmények, valamint a sójövendelmek mellett sajátos pénzügyi támogatásra is szert tettek időnként Szent János testvérei. III. Honorius pápa, a készülődő kereszties hadjárat pénzügyi támogatását megalapozandó, kivetette a Szaladin-tizedeként is ismert tizedhuszadot (*vicesima*), és ennek beszédésére a hazai (az esztergomi érseki tartományban lévő) templomosokat és johannitákat kérte föl 1216 őszén.¹⁸⁹ 1220-ban, az összeg összegyűjtése után, a Magyar Királyságban összegyűjtött rendkívüli pápai tizedből 1711 márka ezüstöt és 38 márka aranyat kaptak, és az egyházfő Acontius pápai káplán közreműködésén keresztül még azt is vállalta, hogy az összegeket eljuttatja a Szentföldre.¹⁹⁰ II. András 1232-ben Rembald de Voczont, a magyar–szlavón perjelt Rómába küldte követeként,¹⁹¹ s bár ez közvetlen bevételt vélhetően nem jelentett a Rend számára, a király bizonyára kézzelfoghatóan is kinyilvánította halálját. Az sem feltétlenül működött közvetlen jövedelemforrásként, amikor nem sokkal halála előtt, 1235 nyarán a magyar uralkodó

184 – Weisz: i. m. 45. Weisz kiemeli, hogy ezt a mentességtípust azonban csak IV. Béla uralkodásáig adományozták a királyok, ezt követően már nem nyújtottak ilyen kiváltságot az egyházak számára. Lásd még F. Romhányi Beatrix: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban, *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2016. 276.

185 – Lásd pl. 1331-ben, *Magister Jacobus, comes capelle domini regis et iudex populorum cruciferorum per Hungariam*, Fejér CD VIII/7, 233–234.

186 – MonVat I, 16–17. Cartulaire no. 1615. ÁÚO I, 158.

187 – Fejér CD III/2, 319–326.; MES I, 292–297. Jakó Zsigmond–Hegyi Géza–W. Kovács András (szerk.): *Erdélyi okmánytár, Codex diplomaticus Transsylvaniae 1023–1372*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997–2014. (a továbbiakban CD Trans) I, 176–177.

188 – F. Romhányi 2016: i. m. 296–297.

189 – MonVat I, 3–4. Fejér CD III/1, 183–185. ÁÚO I, 142. Cartulaire no. 1483.; Reiszig: i. m. I, 32. esztergomi johannitákról beszél.

190 – Rodenberg, Carl (szerk.): *Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum*, MGH Epistolae I. Berlin, Weidmann, 1883. no. 24. 89–91. Barber–Bate: i. m. 205. Acontius szerepére lásd Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében, Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*, Pécs, Pécsi TKE, 2015. 37.

191 – Fejér CD III/2, 299–302. MonVat I, 104. MES I, 284.

beleegyezett, hogy Jolánta lánya hitbérét, 12 ezer márka ezüstöt a pécsi püspök, a templomosok, illetve a johanniták juttassák el Aragónia királyához, I. (Hódító) Jakabhoz.¹⁹² A végrehajtók kiválasztásánál talán az is latba esett, hogy Jakab gyermekkorától kezdve szoros kapcsolatban állt a templomosokkal.¹⁹³

A látványos prosperitás után, IV. Béla uralkodásával nehéz évek köszöntöttek a johannitákra. Béla birtokrestaurációs politikáját már hercegeként elkezdte, majd koronás főként tovább folytatta. A források tanúsága szerint Szent János testvérei panaszt nyújtottak be a pápához, azal érvelve, hogy a magyar király még olyan birtokokat is elkobzott, melyeket világi magánszemélyektől kaptak. IX. Gergely már 1236 januárjában intette a királyt, hogy ne zaklassa a lovagokat, és egy vizsgálóbizottságot jelölt ki, hogy a lefoglalt birtokok mihamarabb visszakerüljenek a johanniták használatába.¹⁹⁴ Sovány vigasz volt a lovagok számára, hogy az uralkodó megszorító intézkedései nem ellenük irányultak, hanem általános érvénnyel bírtak. Akár a korábbi dinasztikus hagyományhoz való visszatérés, akár a szigorú feddés térítette el szándékaitól Bélát, annyi bizonyos, hogy 1238-tól szinte bünbánóan nagylelkű lett a Rend irányában: visszaszolgáltatta az elkobzott javakat, sőt, komoly adományokkal gazdagította a johannitákat. Részben az új adományok révén, a birtoktérképen megjelentek Dráván túli, valkói, pozsegei és Varasd megyei *membrumok* is.

Johannita preceptoriumok a 13. század első felében

192 – MonVat I, 133.; Cartulaire no. 2119. Vö. Ruiz-Domenec, José Enrique: Királyi házasság történelmi kontextusban, az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége, in Sarobe, Ramon et al. (szerk.): *Királylányok messzi földről, Magyarország és Katalónia a középkorban*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 203.

193 – Uo. 209.

194 – MonVat I, 142–143. ÁÚO II, 37–39. Fejér CD IV/1, 33–36. Cartulaire no. 2136.

A térképen jól látható, hogy ezek egy része új preceptoriumok megszervezését tette lehetővé (vagy szükségessé). Egyrészt látható, hogy olyan régiókban (Arad, Sopron és Győr megyékben) is szerveződtek preceptoriumok, amelyek nem szerepeltek Eufrozina birtokadományai között, másrészt a királyné adománya által kialakított „törzsterületen” (Fejér, Somogy és Zala megyékben) látványosan megerősödött a johannita jelenlét. A Rend Magyar–Szlavón tartománya kiváltságokat is nyert: a király felmentette a Rend népeit az ispánnak és a nádornak járó sertéstized alól, Sopron megyében megkapták a vásárokból és utakról befolyó vámjövendelmek két részét, azaz a királykettejét,¹⁹⁵ a becsei révet a Tiszán,¹⁹⁶ annak közelében egy falu vásárát (vásártartási jogot), mégpedig *ad usum pauperum ultra mare*, azaz a Tengerentúl szegényeinek hasznára.¹⁹⁷ Ezeken túl, Esztergomban és Győrben egy-egy fürdőt kaptak, amely bizonyára a Rend eredendő tevékenységét volt hivatott erősíteni. Az esztergomi korábbi közfürdőt még Béla nagyanyja, Antiókhiai (Ágnes) Anna létesítette. Határozottan kijelenthető, hogy uralkodásának lelegejét leszámítva, IV. Béla támogatása a johanniták számára minden korábbi és későbbi segítséget felülmúlt. Ezt annál is inkább fontos hangsúlyozni, mert szerte Európában a lovagrendek javára tett adományok az 1230-as évekre látványosan csökkentek: részben a szentföldi veszteségek miatt, részben pedig a koldulórendek népszerűségének látványos növekedése következtében.

Szent János testvérei csak néhány évig élvezhették az adományok, kiváltságok gyümölcseit, mert a tatárjárásként ismert katasztrófa embert próbálóra sikeredett 1241–42-ben. Nem ismert pontosan, milyen és mekkora segítséget nyújtottak IV. Bélának a mongolok elleni védekezésben a johanniták. Reiszig Ede forrásainak megnevezése nélkül feltételezte, hogy a johanniták részt vettek a muhi csatában,¹⁹⁸ sőt olyan történész is akad, aki az ütközetben elesett János-lovagokról is tud,¹⁹⁹ de a ránk maradt forrásokból csak a templomosok jelenléte bizonyítható.²⁰⁰ Az mindenesetre hihetőnek tűnik, hogy a Tengeremellékre menekülő király testőrségéhez az események egy fázisában csatlakoztak. Rogerius mester híradásának idevágó része ma ismert formájában bizonyosan későbbi kezek munkáját is magán viseli, mert a királyt kísérő johannitákról mint „rodoszi lovagokról” tesz említést,²⁰¹ amely nyilvánvaló anakronizmus, hiszen a Rend csak 1310-re foglalta el a szigetet és feltehetően még évtizedekig tarthatott, mire

195 – Weisz: i. m. 11., 345.

196 – Uo. 77.

197 – Fejér CD IV/1., 104–111.; IX/5, 153. Smičiklas IV, 48–50. MES I, 326.

198 – Reiszig: i. m. I, 56–57. Veszprémy László bizonyosnak tekinti a johanniták jelenlétét Muhinál. Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez, in Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 387.

199 – Borosy 1987: i. m. 220.

200 – Lásd Tamás spalatói főesperes *Historia Salonitana* 36. fejezetét. Karbić, Damir et al. (szerk. és ford.): *Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest–New York, CEU Press, 2006. 264–267.

201 – ...*rex Bela marittimis de partibus per cruciferos de insula Rodi... de recessu Tartarorum in Hungariam venit... Rogerii carmen miserabile.* in SRH, II, 588. Az interpoláció tényét már Juhász László, a szöveg gondozója is jelezte jegyzeteiben. Lásd még Jackson, Peter: Keresztes hadjárat a mongolok ellen, in *Tatárjárás*, 353.

a „rodoszi” jelző állandósult a lovagok neve előtt. Az azonban nagyon valószínű, hogy a Rend tagjai elkísérték a királyt Trauba, vagy legalábbis a dalmát partvidékre.²⁰² Ezt valószínűsíti a székesfehérvári johannita konvent 1243-as oklevelének *corroboratio*ja is.²⁰³ Feltehetően a Székesfehérvárról elmenekült rendtagok magukkal vitték mobilizálható értékeiket, köztük a konvent levéltárát és pecsétjét is, amely a nem szűnő félelem miatt egy időre a Tengeremelléken maradt. Ezt a feltételezést támogatja az a tény is, amely szerint Rembald de Voczon, a Magyar–Szlavón johannita tartomány perjele 1243 novemberében is a dalmát partokon tartózkodott, amire egy Trauban keltezett oklevél tanúnévsora utal.²⁰⁴ A johanniták tevékeny részvételére pusztán közvetett információink vannak, és ezek értelmezése sem egyértelmű. A korábbi történetírás által 1250 és 1254 közé datált, pusztán napi keltezéssel (november 11.) ellátott, és újabban 1247-re tett,²⁰⁵ a pápának címzett ún. tatár levélben IV. Béla arról panaszkodott, hogy „Európa egyetlen uralkodójától vagy népétől sem kaptunk valamiféle előnyös segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályos háztól, amelynek tagjai nemrég fegyvert öltöttek a pogányok és a szakadárok ellen, országunk és a keresztény hit védelmére”. Bár nem kizárt, hogy burkolt utalás rejtőzhet a szövegben az 1241–42. év konkrét történéseire, mégis valószínűbbnek tűnik, részben éppen a levél folytatásából,²⁰⁶ hogy a király a néhány hónappal korábbi eseményekre utalt. 1247 februárjában IV. Ince ugyan azt ígérte, hogy egy újabb tatár betörés esetén Európa kereszteseit küldi segítség gyanánt,²⁰⁷ feltehetően a magyar király kezdett türelmetlenné válni, hiszen a kereszties hadjárat szervezése már 1244 óta napirenden volt. Ha hihetünk a novemberi levél 1247-es keltezésében, akkor valószínűsíthető, hogy Béla már ekkor tárgyalásokat folytatott a johannita Rembalddal, aki ekkor már nemcsak magyar–szlavón perjel volt, hanem a „tengeren inneni részek mestere” is.²⁰⁸ A kronológiai rekonstrukciót látszik erősíteni, hogy a következő év nyarán már a pápa is ezt a védekezési stratégiát támogatta.

202 – Reiszig: i. m. I, 56. A királyi udvar meneküléséről lásd Sweeney, James Ross: Halálfélelelmtől üzve, menekültek és menekülő népek a magyarországi tatárjárás idején, in *Tatárjárás*, 429–433.

203 – ÁÚO VII, 144–145. Vö. Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in *Capitulum* I. 40–41.

204 – Smičiklas IV, 205–206.

205 – Fejér CD IV/2, 218–224. (1254-es évszámmal). MonVat I, 230–232. Magyar fordítása (1250-es évszámmal), Katona Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*, Budapest, Helikon, 1987. 341–344. Újabb kiadása: *Tatárjárás*, 196–198. A datálásról és a levél háttéréről lásd Senga Toru, IV. Béla külpolitikája és a IV. Incéhez intézett tatár-levele, *Századok*, 121. évfolyam, 1987. 606–609.

206 – „Egy részüket már el is helyeztük a legveszélyeztetettebb helyen, ti. A kunok és bolgárok határán, a Dunán túl, ahol már országunk megszállása idején is behatolt hozzánk a tatárok serege.”

207 – Fejér CD IV/1, 461–462. MonVat I, 203–204.

208 – Pontosán nem rekonstruálható jogositványokkal rendelkezett a Rend tartományi perjele felett. Karl Borchardt szerint Rembald a császári érdekltségbe tartozó területek mestere volt. Lásd Borchardt 1999: i. m. 206.

1248. június 24-i levelével²⁰⁹ a harcolók számát kívánta növelni és ezt elősegítendő – a lovagrendek esetében meglehetősen szokatlan módon²¹⁰ – ugyanolyan bűnbocsánatot ígért a johannitáknak és a velük a mongolok ellen harcolóknak, mint a szentföldi keresztieseknek.

Nem ismeretes, hogy IV. Béla mennyiben tartotta szem előtt a II. András által elképzelt határvédelmi rendszert, amelyet apja 1211 és 1225 között a Német Lovagrenddel a Barcaságban meg is valósított,²¹¹ annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a megállapodás júniusra megszületett. Ennek értelmében a király hatalmas területeket adott át a lovagoknak a Szörénységben részben határvédelmi, részben telepítési célokkal. Bár a történetírás rendszerint adományként emlegeti a király tettét, az aktus valójában sokkal inkább tekinthető szerződésnek vagy koncesszióknak, amely világosan rögzítette a lovagrend katonai – újfent szokatlan – kötelezettségeit, sőt, a király a jövedelmek egy részét is fenntartotta magának. A cserébe vállalt kötelezettségek egy része is szokatlannak tűnik: a pogányok és egyéb szakadárok általi támadások visszaverésére felállítandó 100 páncélosból álló kontingens még érthető, de a keresztények ellen támadó csapatokról már sokkal furcsábban hangzanak, különösen is, hogy az 50 fegyverest Pozsonyban, Mosonban, Sopronban, Vasváron és Újváron kellett volna állomásoztatni. B. Szabó János úgy értelmezte, hogy IV. Béla johannitákat hívott be, vagyis nem az itt állomásozó csapatokat helyezték volna át. Számunkra azonban úgy tűnik, hogy a szerződésben *stricto sensu* nem johannita lovagokról volt szó, hanem a johanniták által kiállítandó, toborzandó csapatokról. A Szentföldön kifejezetten elterjedt szokás volt helyiekből toborozni a könnyűlovasságot, akiket rendszerint *turkopolok*knak neveztek. Johannita zászló alatt, rendi irányításnak engedelmességgel harcoltak és sokkal könnyebben lehetett őket pótolni, mint a teljes státuszú rendtagokat (*professi*). Ezt erősíti az a részlet is, hogy a szerződés értelmében a felállítandó csapatokról a király tartozott gondoskodni és nem a Rend. Mindazonáltal meglehetősen furcsa és a Rend alapvető céljaival ellenkezett volna a hitsorsosaik ellen való hadakozás.

Még manapság is vitatott valamelyest, hogy a lovagok egyáltalán birtokba vették-e a felkínált területet. Kétélyeinek adott hangot Vásáry István is, aki szavá tette, hogy nincs kézzelfogható információnk arról, a lovagok egyáltalán elfoglalták-e a szerződésben emlegetett birtokokat.²¹² Ugyanakkor azt is felemlíti, hogy a kontraktus eredeti szövege nem maradt ránk, azt

209 – Fejér CD IV/1, 465–467. MonVat I, 206. ÁÚO II, 205–206. Cartulaire no. 2477.

210 – A kiváltság jelentőségéről Forey, Alan: *Military orders and secular warfare in the twelfth and thirteenth centuries*, *Viator*, 24. évfolyam, 1993. 85. Luttrell 1995: i. m. 29. Uő 2000: i. m. 10–11. A búcsú kiterjesztése a johannitákra, nem pedig a mongolok ellen harcolókra, szokatlan. Ez utóbbit IX. Gergely pápa már 1241 júliusában megette (MonVat I, 183.), s ezt IV. Ince 1243 nyarán újra megerősítette. Vö. Jackson: i. m. 349., 352. Sweeney 2003: i. m. 438. A témáról legutóbb lásd Hunyadi Zsolt: *Military-religious orders and the Mongols around the mid-thirteenth century*, in Hao, Chen–Zimonyi, István (szerk.): *Proceedings of the 7th International Conference on Medieval Nomads*, Sanghai–Szeged, 2019 (megjelenés alatt).

211 – Lásd erről Pósnán László: *A német lovagrend*, Debrecen, DUP, 1996. 21–43. Hunyadi Zsolt: *A Német Lovagrend a Barcaságban, régi nézetek, új megfontolások*, in Kerny Terézia–Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 118–128.

212 – Vásáry István: *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, CUP, 2005. 146–147.

csak az 1250-es pápai megerősítésből²¹³ ismerjük. Megítélésünk szerint ugyanakkor részben az átírás ténye valószínűsíti, hogy a szerződés, legalábbis részben, teljesült. Továbbá az 1247 júniusában készült szerződés már a lovagok beiktatásának előkészületeiről beszél, az évjelzet nélküli (1247–1250) novemberi levél királyi többese pedig úgy fogalmaz, hogy a lovagok egy részét „már elhelyeztük”. Ettől a ponttól kezdve azonban nem ismeretes, mi lett a megállapodásban foglaltak sorsa. Nem tudjuk, mikor és miért hagytak fel a lovagok a terület benépesítésével, minthogy azt is csak találgathatjuk, hogy belpolitikai, avagy szentföldi történések állnak-e a megállapodás meghíusulásának hátterében. Az utolsó Árpád-kori hír is meglehetősen közvetett. Néhány évvel a Latin Császárság összeomlását követően, II. Balduin katonai segítséget kért a magyar–szlavón perjeltől 1267-ben az impérium visszaállításának katonai támogatására, de nincs nyoma annak, hogy Pons de Fay magyar csapatokat küldött vagy állomásoztatott volna *in frontaria Grece*.²¹⁴

A preceptoriumok térképén alig van nyoma az országot sújtó csapásnak. Ennek talán legfőbb oka, hogy a tatárjárás elsősorban a Dunától keletre eső részeken pusztított, ahol a johanniták jóval kevesebb érdekeltséggel rendelkeztek, mint a Dunántúlon vagy a Drávától délre. Legalább egy tucat adminisztratív egységről (*domus, membra*) vannak adataink, bár az nem mindig egyértelmű, hogy ezeket pontosan hogyan szervezték egy-egy preceptor parancsnoklata alá: Székesfehérvár, Kesztelec, Curgó, Szirák, Aracska, Esztergom (Szent Kereszt patrocíniummal), Újudvar, Tolmács, Dada, Sopron és talán Győr. Ezek közül négy egység része volt az 1193-ban megerősített adománynak. Ráadásul nem pusztán a johannita jelenlét erősödött, de a tevékenységük is egyre láthatóbbá vált. Ekkortájt kezdett hiteleshelyi tevékenységet folytatni a székesfehérvári és az újudvari konvent,²¹⁵ és ekkor értesülünk arról, hogy zarándokok nagy számban tartózkodtak a székesfehérvári ispotályban, akik ellátása nehézségekbe ütközött az étkezés alatti *silentium* kötelezettsége miatt, ezért a 13. század közepén felmentést kértek a pápától, amely kérés meghallgatásra talált IV. Ince pápánál. Az egyházfő ugyanakkor nagyon pontosan fogalmazva adta meg a felmentést: csak azokra a házakra vonatkozott, ahol rezidens tagság élt.²¹⁶ Ebből a distinkcióból mintha az is felsejlene, hogy voltak olyan preceptoriumok, amelyek magukban foglaltak zarándokok befogadására alkalmas épületeket, a hozzá tartozó személyzettel, illetve olyanok is, amely a termelőmunka színterei voltak.

A prosperáló tevékenység ellenére, IV. Béla uralkodásának második felében mintha újra megcsappant volna a királyi kegy. Ennek oka lehetett a szörénységi szerződés felmondása, vagy

213 – Fejér CD IV/2, 75–76. MonVat I, 208–211. CD Trans I, 195.

214 – Reiszig: i. m. I, 67.

215 – Összefoglalóan lásd Hunyadi Zsolt: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in *La Commanderie*, 285–296.

216 – Fejér CD IV/2, 126–127. MonVat I, 212.; Cartulaire no. 2589. Legújabban lásd Ribi András: Propter multitudinem hospitum, a fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22. évfolyam, 1. szám, 2015, 71–89.

a király kiújuló restriktív birtokpolitikája, amelynek során korlátozni próbálta az egyháznak tett magánadományokat és ez a johannitákat is érzékenyen érintette. Ez természetesen a lovagrendek nemzetközi helyzetét is jellemezte és 1244 után rohamosan szűkült a mozgásterük.²¹⁷

1250–1300

❖ vár, erődítmény

Johannita preceptoriumok a 13. század második felében

A térképre tekintve szembevetendő, hogy a preceptoriumok száma tovább nőtt, s ez legalább két tényezővel magyarázható. Egyrészt a tartomány vezetése átszervezte a már meglévő egységek igazgatását, továbbra is a költséghatékonyabb működést célozva. Az 1244-es gázai veszteség után a lovagrendek, köztük a johanniták, nagyon nagy erőfeszítéseket tettek, hogy a szentföldi veszteségeket pótolni tudják.²¹⁸ Másrészt idevág egy módszertani tanulság. A 13. század közepétől növekvő számú magánjogi (hiteleshelyi) oklevél egyre több birtokra, egyházi intézményre vonatkozóan rögzített adatokat,²¹⁹ ami némileg torzíthatja az optikánkat: a forrásokban

217 – Nicholson 2001: i. m. 51.; Forey 1986: i. m. 169.

218 – Lotan, Shlomo: The Battle of La Forbie (1244) and its Aftermath – Re-examination of the Military Orders Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-Thirteenth Century, *Ordines Militares*, 17. évfolyam, 2012. 53–67.

219 – Kőfalvi Tamás: A hiteleshelyek a középkori Magyarországon, *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis*, 125. évfolyam, 2007. 79–91.

szereplő intézmények már hosszú ideje működhettek, de az oklevelek jellemzően a megszokottól való eltérést rögzítették, az „eseménytelen” napi/heti rutin feljegyzésére nem volt szükség és az íráshordozó, azaz a pergamen is drága volt. Karl Borchardt jegyezte meg találóján, hogy a preceptoriumok jelentős részéről nem az alapításukkor hallunk, hanem amikor először keverednek birtok- vagy tizedvitába.²²⁰

Már csak ezért is óvatosan kell kezelnünk a tényt, miszerint a 13. század második felében 18 preceptorium működött a Magyar Királyság területén. Az viszont bizonyos, hogy a preceptorok 1275-ben Csurgón találkoztak és a tartomány első ismert káptalanját itt tartották.²²¹ A helyszín kiválasztásában szerepet játszhatott az a jelenség, hogy újabb adminisztratív egységek jelentek meg a Dráván túli részeken, jóval a templomos javak átvétele előtt: Dobsza (Dopsin), Pakrác, Béla és Csicsán (Čiče), illetve egy új preceptorium jött létre Erdélyben is, Tordán.²²² Ezzel a folyamattal párhuzamosan több, korábban létező/önálló preceptorium (Kesztelec, Aracs, Szirák, Tolmács, Szomolya és az efemer életű Torda) önállósága megszűnt az Árpád-kor végére és ezzel a forrásokban való megjelenésük is esetlegessé vált. Márpedig a reorganizációra szinte folyamatosan szükség volt. A dinasztikus támogatás eleinte csak megtorpant, majd végképp elenyészett. Az utolsó Árpád-házi uralkodók kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a johanniták útját egyengessék, figyelmük jelentős részét a tartományúri hatalom kialakulása és térnyerése kötötte le. Az egyház számos szempontból az időszak veszteségének tekinthető, s ez alól a johanniták sem tudták kivonni magukat. Radikális fordulat csak Károly Róbert hatalmának konszolidációjával köszöntött be és ez többnyire egybeesett a templomos rend feloszlásának következményeivel.

6. A régió jellegzetességei

A többször hangoztatott dinasztikus támogatás kifejezetten regionális jellemző, s bár kiemelkedően fontos, arra is ráirányítja a figyelmet, hogy Európa ezen részén a magánadományoknak jóval kisebb, helyenként szinte marginális szerep jutott nemcsak a johanniták, hanem a lovagrendek támogatásában is.²²³ Ennek okai között a már többször emlegetett egyházi reform messze ható következményei is keresendők. A magyar öröklési rend (*aviticitas*) jelentősen korlátozta a potenciális adományozókat. Akár a lélekváltás-adományokhoz, a lelki üdvéért aggódó birtokosnak az érintett rokonság egészének konszenzusát ki kellett kérnie ahhoz, hogy örökölt birtokának bármekkora részét elidegenítse. Ennek hiányában még mindig lehetett esélye, hogy

220 – Borchardt, Karl: *Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years*, in Balard, Michel (szerk.): *Autour de la Première Croisade*, Paris, Publications de La Sorbonne, 1996. 249.

221 – ÁÚO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572.; Smičiklas VI, 137–138.

222 – Ștefan, Alexandru: *Domus cruciferorum de Torda, un loc de adeverire transilvan mai puțin cunoscut*, *Studii și materiale de istorie medie*, 34. évfolyam, 2016. 171–173.

223 – A kivételek egyike volt Dénes nádor tolmácsi adománya 1239-ben; lásd Df.280246. A templomosok valamelyest több magánadományban részesültek 1235 előtt. Fejér CD IV/1, 146. Vö. Stossek 2006: i. m. 183.

a király segítségét kérje és a *majestas regiával* pótolja a hiányzó rokonsági *consensust*.²²⁴ Így a 13. század folyamán a lovagrendek, köztük a johanniták legfőbb támogatói özvegyek és örökös nélkül maradt birtokosok voltak. Ez a meglehetősen korlátozott adakozókedv tovább csökkent, amikor 1230 és 1251 között több nemzetség is visszavásárolta a korábban tett adományokat, éppen akkor, amikor egyébként is nehéz idők jártak Szent János testvéreire.²²⁵ Ezt a helyzetet súlyosbította IV. Béla fent már említett megszorító politikája, amellyel az egyház számára elidegeníteni kívánt birtokok körét akarta korlátozni.²²⁶ A király bizonyára meggyőződésből cselekedett és talán konkrét tervei is lehettek, de azt illik hozzátennünk, hogy Európa más részein is megjelentek ilyesfajta korlátozások.²²⁷ A magánadományozókat az is távol tarthatta, hogy a ciszterciekhez hasonlóan,²²⁸ az erősen központosított lovagrendek nem sok beleszólást engedtek a kegyes adományozóknak: sem kegyuraságokon keresztül, sem pedig informálisan. Teljesen persze nem zárható ki a családok „befolyása”, hiszen a rendbe történő belépéskor gyakran egyfajta felajánlást (*elemosina*) tettek az adott preceptorium számára,²²⁹ de ez bizonyosan nemcsak a Rend magyar, hanem az európai konventjeit is érintette. Az adományok mértékének visszaesése számos preceptoriumot húsba vágóan érintett, különösen *Alamania* nagyperjelség preceptoriumaiban, ahol, úgy tűnik, rendszeres volt az *elemosina* megfizetése a *stagia* megszerzésekor.²³⁰

A korszak értékeléseként elmondható, hogy a Magyar Királyság területén letelepedett és esetleg helyben toborzott²³¹ johanniták preceptoriumai és a konventek tagjai nagyon komoly erőfeszítések révén önálló tartománnyá szervezték az adminisztratív egységeket. A többnyire uralkodói adományból származó birtokok és egyéb jövedelemforrások hatékony felhasználásával nagy segítséget nyújthattak a Szentföldön tevékenykedő rendtársaiknak, akár a szegények, zarándokok gondozásában, akár a hitetlenek elleni harcban,²³² ahogyan ezt II. András személyesen is megtapasztalhatta keresztes hadjárata során. A „jeruzsálemi” jelzőt is elnyert magyar király ugyanakkor arra is felhívja figyelmet, hogy az Árpád-ház uralkodóinak támogatása

224 – Fügedi Erik: A köznemesi klán szolidaritása, *Századok*, 118. évfolyam, 5. szám, 1984. 950–973.

225 – Fejér CD IV/1, 110., 141.; IV/2, 164. Lásd Reiszig: i. m. I, 55. Nicholson, Helen: *Templars, Hospitallers and Teutonic Orders 1128–1291*, Leicester, LUP, 1995. 68.

226 – Fejér CD IV/2, 377.; IV/3, 44.

227 – Lásd pl. a *Statute of mortmain* (1279) rendelkezéseit I. Edvárd Angliájában.

228 – Romhányi Beatrix: The Role of the Cistercians in Hungary, Political Activity or Internal Colonization, *Annual of Medieval Studies at the CEU*, 1993–1994. 197.

229 – A belépési pénzekekről lásd Nisbet: i. m. 97. Forey 1986: i. m. 155–157. Selwood: i. m. 68., 124. Nicholson 2001: i. m. 86. Luttrell, Anthony: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in *La Commanderie*, 278.

230 – Luttrell 1995: i. m. 32. Uő 2002: i. m. 278.

231 – Vö. Selwood: i. m. 116. Vö. Romhányi 1993–1994: i. m. 198–199.

232 – Lásd Luttrell, Anthony: The Hospitallers of Rhodes, Confront the Turks, 1306–1421, in Callaghan, Philip F. (szerk.): *Christians, Jews and Other Worlds, Patterns of Conflict and Accommodation*, Lanham, University Press of America, 1988. 88.

meglehetősen hullámzó volt és IV. Béla uralkodásának a végére gyakorlatilag teljesen meg is szűnt.²³³ Komoly változás csak a 14. század elején következett be, amikor a feloszlatott templomosok javait átvették Szent János testvérei.

7. Károly Róberttől Zsigmondig

A korszak áttekintését célszerű egy módszertani probléma felvetésével kezdenünk. A 12. század közepétől az Árpád-kor végéig tartó időszak rekonstruálására mintegy 300 oklevél állt a rendelkezésünkre, többnyire teljes szövegükben, részben pedig átírásban megőrzött formában. Az Anjou-kor közel kilenc évtizedéből ugyanakkor több mint 650 dokumentum maradt ránk valamilyen formában.²³⁴ A forrásbázis látványos növekedése örömteli, de egy kissé közelebről szemügyre véve a helyzetet, árnyaltabban fogjuk látni a kérdést. Az oklevelek számának növekedése a társadalom egészének általános igényével párhuzamos volt: az írott betű egyre gyakrabban volt erősebb, hatásosabb, mint a kimondott szó – peres eljárásokban legalábbis gyakorta. Vagyis a forrásnövekedés elsősorban magánjogi, s azon belül gyakran eljárásjogi dokumentumok számának gyarapodását jelentette, amelyek általában sajnos minimális információt tartalmaznak a johannitákra vonatkozóan. Vannak adataink a preceptoriumokra, azok személyzetére, elsősorban a méltóságviselőkre, a perjelek itineráriumára, időnként a johannita birtokokra. De számos terület szinte teljesen homályban marad. Alig van ismeretünk a preceptoriumok létszámáról, a konventek liturgiájáról, napi tevékenységéről. A Bevezetőben részletezett általános európai helyzet talán hozzásegít bennünket, hogy analógiák segítségével itt-ott betöltsük a narratívánkban tátongó űrt.

8. A konszolidáció évtizedei és a templomos javak átvétele

A források jelzett növekedése nem egészen lineáris, és ez nagyban meghatározza a 14. század első évtizedére vonatkozó ismereteinket. Nehéz megítélni, hogy a trónharcok vagy a tartományúri hatalom okozta *ex lex* állapot volt-e a primer oka az információhiánynak. Ezt a hiányt nem csak a kései utókor érzékeli, mert a johannita nagymester 1303-ban Cipruson panaszkodott, hogy nincs híre a Magyar–Szlávon perjelségről.²³⁵ Az bizonyos, hogy a Magyar–Szlávon tartományt még mindig idegen származású perjelek irányították, és hogy az oligarchák

233 – 1269-ben a templomosok megkapták Dubica megye bevételeit, amelyet a feloszlatásuk után a johanniták nyertek el. Ezt követően lovagrendek nem nyertek számottevő adományt az Árpád-korban. Vö. Hunyadi Zsolt: Uloga hospitalaca u Dubičkoj županiji u ugarsko–slavonskom prioratu s posebnim osvrtom na njihovo djelovanje kao mjesto autentičnosti (locus credibilis), in Miljenko, Aničić (szerk.): *Dubički arhidakonat u razvijenom srednjem vijeku i njevovi tragovi kroz kasnija stoljeća*, Banja Luka, Banjalučka Biskupija, 2018. 307–308.

234 – A teljes adattárat lásd Hunyadi 2010: i. m. 253–293. Természetesen a lista publikálása óta is gyarapodott valamelyest az adatbázis, de nagyságrendileg nem hozott érdemi változást.

235 – Smičiklas VIII, 59–60.

túlkapásai a johanniták birtokait is érintették.²³⁶ Továbbá a nemzetközi porondon zajló események is tovább nehezítették a hazai johanniták tevékenységét. 1291-től a Rend vezérkara Ciprusra, egészen pontosan Limasszolba költözött, és 1294-re generális káptalant hívott össze, hogy a Szentföld visszaszerzéséről, illetve soraik rendezéséről egyeztessenek. 1306 és 1310 között leginkább Rodosz, Kos és a körülöttük lévő szigetek megszerzésével voltak elfoglalva, így az európai tartományok ügye kisebb prioritást kapott. Az pedig tovább növelte a feszültséget, hogy az Árpád-ház kihalásával új uralkodódinasztia színre lépése volt napirenden, és a királyi támogatásból megerősödő johanniták számára korántsem volt mellékes, hogy ki szerzi meg a magyar trónt. Véltetően több érv is szólt amellett, hogy kimaradjanak a hazai politikai küzdelmekből, de erre nem mindig volt lehetőségük. Már VIII. Bonifác állásfoglalásra készítette őket, midőn felszólította a hazai johannitákat (is), hogy a cseh Vencellel szemben az Anjou trónkövetelőt támogassák.²³⁷ A felhívás feltehetően nem a katonai segítségnyújtásra vonatkozott, még ha közismert is, hogy a pápák nem zárkoztak el ilyesfajta segítség igénybevételétől, ha politikai ellenfeleikről volt szó. Kétségtelen azonban, hogy az 1312-es – Károly Róbert hatalmának konszolidációjában fontos szerepet játszó – rozgonyi csatában *cruciferek* is feltűntek,²³⁸ így a johanniták szerepe is felmerült. Minthogy a templomosok rendjét a vienne-i zsinaton a pápa feloszlatta, 1312-ben a *crucifer* kifejezés magyar kontextusban a johannitákra vagy a stefanitákra vonatkozatható. A rozgonyi csata történetét önállóan is feldolgozó Kristó Gyula johannitákként azonosította az emlegetett kereszteseket,²³⁹ bár az Anjou-kor hadtörténetét feldolgozó munkájában a kifejezés szó szerinti fordítását adta (ti. keresztések), de később johannitákként azonosította őket.²⁴⁰ Ellenérveket nehezen tudunk megfogalmazni az azonosítás ellen, jóllehet két okunk lehet a bizonytalanságra. Egyrészt a stefanitákra, vagy az általuk kiállított kontingensre is vonatkozhatott a kifejezés, másrészt, ha valóban Szt. János testvérei segítették Károly Róbertet, akkor a magyar uralkodó meglehetősen hamar hálátlannak bizonyult. Nincs nyoma a forrásokban, hogy Anjou-uralkodónk rögvést végrehajtott volna az V. Kelemen 1312-es *Ad providam* kezdetű bullájában foglaltakat, azaz a templomosok lefoglalt vagyonát nem sietett átadni a johannitáknak. Az első kézzelfogható bizonyíték 1328-ból való, amikor Vrána, az egykori templomos székhely már bizonyosan johannita kezelésben volt. De akadtak olyan templomos preceptoriumok is, amelyek csak az 1340-es években kerültek át a feloszlást elkerülő János-lovagokhoz. Ezzel persze Károly Róbert nem volt egyedül Európában, de vélelmezhető, hogy

236 – Lásd pl. 1307-ben. MonVat I, 422. MES II, 580.

237 – MonVat I, 401–402. Kristó Gyula–Almási Tibor (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*; I–XLVIII., Budapest–Szeged, 1990–2019. (a továbbiakban, AOkl) I, 220.

238 – ...*rex sub vexillo cruciferorum pugnavit*... Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, I. Textus, Kristó Gyula–Galántai Erzsébet (szerk.), Budapest, Akadémia Kiadó, 1985. 117. fejezet.

239 – Kristó Gyula: *A rozgonyi csata*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 80., 84. Uő: A rozgonyi csata, in *KMTL*, 582. Uő: I. Károly király harcái a tartományurak ellen (1310–1322), *Századok*, 137. évfolyam, 2003. 306.

240 – ...Kassa polgárai vagy a kereszties (johannita) lovagok... – kiemelés H. Zs. Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988. 37–38.

a kézzelfogható katonai segítséget a pápai rendelkezés mielőbbi végrehajtásával hálálta volna meg. A jó viszony feltételezése ellen szól az is, hogy 1317–1318-ban I. Károly a beuthe-ni Mieszkót, Boleszló – a későbbi esztergomi érsek – fivérét szerette volna a magyar–szlávón perjeli méltóságba juttatni a Rend, illetve XXII. János pápa jelöltjével, az itáliai Filippo de Gragnanával szemben.²⁴¹ A Gragnana-klán ekkor már kifejezetten befolyásosnak számított, némelyikük pápai szolgálatban is állt,²⁴² így – az uralkodóval sógorságba is került – Mieszkó utóbb beérte a nyitrai, majd a veszprémi püspökséggel. De éppen a konszolidációs harcok, illetve a „szlávóniai háború” irányítja rá a figyelmet a johanniták „kényszerű” katonai szerepvállalására. Bár Károly Róbert 1322–23-ra többé-kevésbé megszilárdította hatalmát a délvidéken (is), a kedélyek nem csillapodtak minden tekintetben. 1328-ban – vagy valamivel ezt megelőzően – a horvátok (*crohati*) megostromolták Vránát és súlyos károkat okoztak a johannitáknak. Az alapvetően itáliaiakból álló helyőrség csak világiak segítségével tudta visszaverni a támadást.²⁴³ Ebből azonban az is következik, hogy a korábbi templomos javak átvétele fontos fordulóponthoz ért ekkorra. De hogyan is kezdődött pontosan?

Európa jelentős részén 1307 októberében tartóztatták le a templomosokat és vagyonukat meghatározatlan időre zárolták.²⁴⁴ Úgy tűnik, hogy a hazai templomosok javait a zágrábi püspökség felügyeletére bízták a lovagok sorsának rendezéséig 1308 áprilisában.²⁴⁵ A helyzet bizonytalan voltát jelzi, hogy Károly Róbert 1310-ben Aba nb. Sándor fia Sándornak adományozta a korábbi nekcei templomos preceptorium birtokát azzal a záradékkal, hogy ha a Rend bocsánatot nyer a Kúriánál vagy a pápa más egyházat hozna létre²⁴⁶ és annak rendelné átadni a templomosok javakat, akkor az uralkodó értékazonos birtokkal kártalanítani fogja a kedvezményezettet.²⁴⁷ Az bizonyos, hogy a hazai klérus és a világi előkelők V. Kelemen (1305–1314) pápa körleveléből értesültek a vienne-i egyetemes zsinat templomosokat, illetve a vagyonukat érintő döntéseiről.²⁴⁸ Bár a zsinati rendelkezések külön nem tértek ki a rendi levéltárra, vélhe-

241 – *Registres de Jean. XXII. Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, Dir. Mollat, Guillaume–Lesquen, G. de, Paris, 1904–1920. no. 6549. Lásd még Borchardt 1999: i. m. 225.

242 – Legutóbb erről lásd Hunyadi Zsolt: Gragnana lignage, in Bériou, Nicole–Josserand, Philippe (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 397–398.

243 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOKI XII, 146.

244 – Burgtorf, Jochen–Crawford, Paul F.–Nicholson, Helen J. (szerk.): *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, Farnham, Ashgate, 2010. Demurger, Alain: *The Persecution of the Templars, Scandal, Torture, Trial*, Harmondsworth, Pegasus Books, 2019.

245 – Ljubić, Sime: *Listine odnošajih između južnoga slavenstva i mletacke republike. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, 960–1527*, I–V. Zágráb, Albrecht et Fiedler, 1868–1875. I, 224., AOKI II, 153. Pál bán, 1310, Ljubić: i. m. I, 252–253.; AOKI II, 391., 414–415. MES II, 628–629. Smičiklas VIII, 263–264. Patek: i. m. 28., 46–47.

246 – Ahogyan az Ibériai-félszigeten történt. Ott nem kapták meg a johanniták az egykori templomos javakat, hanem a hispán területeken megalapították a Montesa rendet (1317), a portugál területeken pedig Krisztus rendjét (1318).

247 – AOKI II, 414–415. MES II, 628–629. Smičiklas VIII, 263–264.

248 – A zsinatra meghívót kapott a kalocsai érsek, a zágrábi, illetve az erdélyi püspök is 1308 augusztusában (Smičiklas VIII, 207–213. AOKI II, 184.), de Patek Ferenc szerint végül senki nem képviselte a zsinaton a magyar klérust, Patek: i. m. 14–15.

tően a preceptoriumok, illetve egyéb ingatlanok mellett az archívumok is johannita tulajdonba mentek át. Ezt valószínűsíti, hogy a székesfehérvári konvent magánlevéltárában templomos pápai kiváltságlevelek is fennmaradtak.²⁴⁹ Az átvétel részleteiről azonban meglehetősen keveset tudunk, s ennek részben az az oka, hogy máig nem készült modern tudományos igényeket is kielégítő összefoglaló munka a magyarországi templomosokról. Ennek híján azt állíthatjuk bizton, hogy 1314 és körülbelül 1340 között a következő, korábban templomos preceptoriumokat vették át a hazai johanniták: Hresno, Gora, Dubica, Nekcse-Szentmárton (Našice-Martin), Božjakovina, Szentlőrinc, Vrána, Bő, Keresztény, Ivanec és Lesnica (Lešnik).²⁵⁰ További azonosítatlan házak tűntek fel 1315-ben, amikor Rolando de Gragnana magyar–szlavón perjel Ádámot a syrmiái házak preceptoraként említette.²⁵¹ Bizonyára ekkor vették át Dubica megye irányítását is a templomosoktól, akik 1269-ben még IV. Bélától nyerték el a terület jövedelmeit és a *comes comitatus* címet, amelyet ettől kezdve a mindenkori johannita tartományi perjel viselt,²⁵² aki a megye ügyeiben (bevételek, joghatóság gyakorlása) gyakran a dubicai preceptorral együtt járt el.²⁵³

A fent már szóba hozott módszertani probléma itt is kísért: a templomos preceptoriumok vagy birtokaik első említése a forrásokban nem azonos a johannita átvételük időpontjával.²⁵⁴ Továbbá, ahogyan a korábbiakban már utaltunk rá, a templomos javak átvétele sajátos módon ugyan az ingatlanvagyon növekedését eredményezte, de egyúttal komoly likviditási problémákat is okozott a johanniták számára.²⁵⁵ Ez az új helyzet az adminisztratív egységek újbóli átszervezését követelte, sőt, egy időre úgy tűnt, ennyivel nem ússzák meg Szent János testvérei.²⁵⁶ 1322-ben engedélyt kaptak XXII. János pápától, hogy birtokaikat bérbe adják vagy végszükség esetén elidegenítsék, hogy tartozásaikat rendezni tudják.²⁵⁷ Természetesen az egyházfő provisorokat rendelt ki, akik figyelemmel kísérték, hogy valóban fennáll a *vis maior* esete az egyházi vagyonra nézve, amely nemcsak a johanniták, hanem az egyház egésze számára *res ecclesiae*

249 – MNL OL, Q 398. DI.106104, DI.106105, DI.106110, DI.106537, DI.107879.

250 – Újabb kutatások 14 templomos preceptoriumot és 40 birtokot azonosítottak a Magyar Királyság területén. Lásd Stossek 2006: i. m. 11–20.

251 – AOKI IV, 11–12. ÁMF I, 347.

252 – Thallóczy Lajos–Horváth Sándor (szerk.): *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék), 1244–1718*, Budapest, 1912. 59., 62–63., 82–83.; Fejér CD IX/3, 185–186.; IX/7, 178–179. Smičiklas XII, 651.; XIII, 4–5.; Lásd Df.257974, Df.258481.

253 – Lásd pl. DI.3316, DI.33581, Kóta Péter: *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526*, Vas megyei levéltári füzetek 8. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1997. 48.; *Alsó-Szlavónia okmánytár*, 38.; Fejér CD IX/2, 709., IX/7, 174.

254 – Vö. Borchardt 1996: i. m. 249.

255 – Luttrell 1975: i. m. 290. Uő 1985: i. m. 76. Borchardt 1996: i. m. 239. A likviditási problémáknak természetesen számos más oka is volt. Vö. Luttrell 1998: i. m. 618–619.

256 – Luttrell, Anthony: *Fourteenth-century Hospitaller Lawyers*, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVI, 450. Borchardt 2001: i. m. 240; Lásd még Brundage, James: *The Lawyers of the Military Orders*, in *MOI*, 346–357.

257 – MonVat I, 485–486. Registes de Jean XXII, nos. 16591., 16602.; AOKI VI, 306.

patrimonium pauperum, s mint ilyet, csak rendkívüli körülmények között szabad elidegeníteni. A provisorok vélhetően együttműködtek a perjelség által kijelölt johannitákkal, akik 1326-ban kijelölték azokat a birtokokat, amelyeket célszerűnek ítélték világiaknak bérbe adni.²⁵⁸ Ha a preceptoriumok átszervezése úgy kívánta, akkor még birtokcserére is sor került, amint ezt példázza az 1328-as eset, amikor magával az uralkodóval cseréltek vagyont.²⁵⁹ Ezekkel a tranzakciókkal párhuzamosan az Árpád-kori tizedviták az 1320-as években helyenként kiújultak. Ráadásul a már említett, 1328-as Vrána elleni támadás nem csak közvetlen károkat, csapást jelentett,²⁶⁰ de a harcokra koncentráló johanniták szolgálonépei között összeesküvés száalai kezdtek szövődni – ennek hírére ért magyar területre a perjelséget rendszeresen vizitáló előljáró, Filippo de Gragnana.²⁶¹

1300–1350

- ❖ vár, erődítmény
- + korábban templomos

Johannita preceptoriumok a templomos javak átvétele után

258 – MNL OL DI.106115, Df.258480, AOkI X, 111–112.

259 – Smičiklas IX, 380–381. AOkI XII, 55.

260 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkI XII, 146.

261 – Df.257974, Df.258481. AOkI XIII, 368–369.

Látszólag nyugalmasabb időszak vette kezdetét 1330-ban, a valóság azonban ennél összetettebb. A Rend nagymestere 1330-ban a montpellier-i generális káptalanon magához vonta (rezerválta) a Magyar–Szlavón perjelséget, illetve annak jövedelmeit, és öt éven keresztül üresedésben tartotta a perjeli méltóságot.²⁶² Nem feltétlenül kell rendkívüli helyzetet sejtenuünk, hiszen Kasztília és Katalónia perjelségeivel is ugyanez történt. A Magyar–Szlavón perjelségnek nem tett jót a tartományi vezető hiánya, mert úgy tűnik, hogy a johannita földek bérlői vonakodtak megfizetni a bérleti díjakat az üresedés idején.²⁶³ Ugyanakkor az is látható, hogy szabályosan kinevezett perjel idején is támadtak időnként komoly feszültségek és problémák a tartományban. 1337-ben XII. Benedek pápa vizsgálatából értesülünk arról az eseménysorról, amelynek során egy bizonyos Giovanni de Camporiano johannita testvér, aki *stagiához* jutott és Vránában volt rezidens, távol toszkán rendtársaitól számos kihágást követett el, levetette a rendi habitust és – álnevet felvéve – megnősült.²⁶⁴ Egy évtizeddel később pedig úgy tűnt,²⁶⁵ mintha a Magyar–Szlavón perjelség valamiféle végső javító/átnevelő intézményként működne, legalábbis két fegyelmi eset erre látszott utalni. 1348-ban a Rend nagymestere, Dieudonné de Gozon (1346–1353) az egyik johannita testvért, egy bizonyos François Furonit, aki a Rendet a dél-itáliai Santo Stefano Monopoliban szolgálta, a Magyar–Szlavón perjelségbe küldte, és a magyar perjelt arra utasította, hogy találjon számára *stagiát*. A nagymester leveléből kiderül, hogy a szodómia bűnébe esett François már egy távoli helyre száműzték, de a fegyelmezés nem járt sikerrel.²⁶⁶ Ugyanakkor, a történetek végére járva nem egy középkori „Szibéria” körvonalazódik a Kárpát-medencében, pusztán arról volt szó, hogy a Rend rangidős tagjaival konzultáló Mester úgy döntött, hogy ugyan eredeti konventjétől távol, de olyan helyre küldi a vétkes rendtagot, ahol földijeivel élhet együtt. Történetesen Furoni és a magyar perjel is Provence-ben, az ottani Manosque preceptoriumában kezdte a rendi karrierjét, azaz személyesen is ismerték egymást. Az eljárásban ráadásul semmi szokatlan nincs, hiszen a rendi szabályzat is tartalmaz ilyen szankciót.²⁶⁷ Hasonló történhetett néhány évvel később a kasztíliai Pedro Ortíz de Salzedóval is, akinek 1351-ben el kellett hagynia Kos szigetét, ahol addigi posztja volt, mert

262 – Tipton, Charles L.: The 1330 Chapter General of the Knights Hospitallers at Montpellier, *Traditio*, 24. évfolyam, 1968. 308. A helyes szöveget lásd Hunyadi 2010: i. m. 302.

263 – Lásd pl. Fejér CD VIII/4, 129–130.

264 – *Benoît XII, 1334–1342, Lettres communes*, I, no. 5031; Farlati, Daniel (szerk.): *Illyrici sacri*, I–VIII. kötet, Venice, 1751–1819. V, 96. Kukuljević, Ivan: Priorat vranski sa vitezi templari hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 81. évfolyam, 1886. 52–53. 1328-ban a vránai preceptor egy bizonyos Nicolò de Camporiano volt (Fejér CD VIII/3, 341–343.; AOkl XII, 146.), 1329-pedig Filippo de Gagnana perjel jegyzője Filippo de Camporgiano volt. Df.257974, Df.258481.

265 – Pl. Anthony Luttrell szerint, Luttrell 2001: i. m. 273–274.

266 – AOM 317, fol. 211r–v.

267 – Regula § 9. Homonnai–Hunyadi: i. m. 179.

megölt egy szolgát.²⁶⁸ Az eredeti, 1351. június 10-i parancs szerint a magyar perjelségbe kellett volna jönnie, de július 5-én a nagymester új határozatot hozott, amely alapján végül a jóval közelebbi Karystos szigetére számúzték.²⁶⁹ Az adminisztráció regisztrálta a nagymester döntését: a Máltán őrzött rodoszi másolati könyvből a június 10-i parancslevél iktatott példányában a magyar perjelség neve át van húzva és az írnok fölé írta: *ad preceptoriam Carasto*. Az ok, amely arra készítetett, hogy párhuzamot vonjunk a két eset között, nem más, mint az a tény, hogy a fenti provençe-i johannitákhoz hasonlóan, találhattak olyan rendtársat a magyar perjelségben, akivel könnyen szót értett az éppen büntetését töltő rendtag. Esetünkben egy bizonyos, vélhetően aragónai származású Gwylerm de Alcaniz johannita lehetett alkalmas egy ilyen szerepre, aki 1350 és 1376 között szolgált a Rendet idehaza. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy végül, 1365–66-ban Pedro Ortíz a magyar perjelségbe került,²⁷⁰ az viszont nem derült ki, melyik preceptoriumban szolgált.

9. Harc a hitetlenek ellen és belső viszályok

A fenti epizódok a Rend belügyeinek számítottak, de Szent János testvéreinek a keresztény világ felé újra meg újra bizonyítaniuk kellett tettekrezségüket. Az 1320-as évekre a hitetlenek elleni küzdelmük szemmel láthatóan alábbhagyott. 1334-ben kezdődött egy újabb fellendülés, melynek egyik kézzelfogható eleme az újjáéledő kereszties mozgalomban való aktív szerepvállalás volt. Ez egyfajta fordulópontnak is tekinthető a johanniták történetében,²⁷¹ de úgy tűnik, erről egy ideig sem a pápai Kúriát, sem pedig a közvéleményt nem tudták meggyőzni, legalábbis a reakciók erről tanúskodnak. A 14. század első harmadára teljesen eltűntek mind a királyi, mind pedig a magánadományok.²⁷² Már az uralkodói kiváltságok is csak elvétve támogatták a Rend gazdasági tevékenységét. A pápai elégedetlenséget pedig világosan jelezte VI. Kelemen 1342-es fenyegetése, amelyben a johanniták értésére adta, hogy amennyiben nem támogatják a törökök ellen indított kereszties hadjáratot, a templomosok sorsára jutnak és egy újonnan alapított lovagrenddel fogja leváltani őket.²⁷³

A török elleni harcra való felszólítás a Magyar–Szlavón perjelségben állomásozó johannitákat is bizonyosan elérte, de a trónon ekkor már I. Lajos ült. Jóllehet az új király szintén az Anjou-dinasztia tagja volt, számos tekintetben új politikai irányelveket vallott apjához képest, és

268 – AOM 318, fol. 210r. Cf. Luttrell 2001: i. m. 274. Származásához lásd Sancho Ortíz Salzedót, aki Puente Órbigo preceptora volt 1352-ben, Josserand, Philippe: La figure du commandeur dans les prieurés castillans et léonais du Temple et de l'Hôpital, une approche prosopographique (fin XIIe–milieu XIVe siècle), in *Ordens Militares, guerra, religião, poder e cultura*, II., Lisboa, Colibri, 1999. 174.

269 – AOM 318, fol. 210v. Kiadását lásd Hunyadi 2010: i. m. 314.

270 – AOM 319, fol. 322v–325v. Engel 1997: i. m. 116.; Luttrell 2001: i. m. 274.

271 – Luttrell 1980a: i. m. 244.

272 – A lengyel helyzetről lásd Starnawska 1997: i. m. 124–125., 137. Uő 1999: i. m. 70.

273 – Luttrell 1975: i. m. 294. Uő 1980a: i. m. 244. Nicholson 2001: i. m. 52.

ez több ponton kihatott a johanniták hazai szerepvállalására, különösen is a Velencéhez fűződő mindenkori magyar viszonyt illetően. Ennek első nyomai éppen a keresztes hadjáratra való készüldés közben érhetők tetten. 1345 júliusában a magyar perjel, a provence-i Pierre [Peyre] Cornuti, megszerezte a velencei tanács engedélyét, hogy evezőket szerezzen be Zárából (*apud Jadram*), és ezeket a városállamtól bérelt hajókon elküldje a johannita nagymesternek, vélhetően Rodoszra.²⁷⁴ Mire azonban a tranzakciót végrehajtották volna, Lajos és Velence között fegyveres konfliktussá fajult a dalmát tengerpart, különösen a Zára fölötti kontroll gyakorlásának kérdése. Részben talán a johanniták érintettsége miatt, meglehetősen sajátságos helyzet alakult ki. A Zaráért folytatott első küzdelem (1345–1346) során a velenceiek meg voltak győződve arról, hogy a Magyar–Szlavón rendtartomány jórészt itáliaiakból álló vezérkara az ő oldalukon áll. Ebbéli meggyőződésüket erősíthette a tény, hogy a magyar rendtartomány, a velenceihez hasonlóan, az itáliai nyelvhez (*lingua*) tartozott.²⁷⁵ A vélmezett jó kapcsolat akkor romlott érzékelhetően, amikor a Velence által támogatott (III.) Mladen Subić, aki 1343-ban velencei polgárságot is kapott,²⁷⁶ 1345 telén megostromolta Vránát. A velenceiek számára csak december közepén vált nyilvánvalóvá, hogy Vrána tulajdonképpen a velük jó viszonyt ápoló johanniták birtokában volt, miután a várat övező várost Mladen serege kifosztotta, felégette és a helyőrség egy részét megölte.²⁷⁷ Nem ismeretes, hogy a perjel, Pierre Cornuti vagy a tartományi alperjel, a perugiai Giovanni Latini védte-e Vránát, ám a történetek után bizonyosan elpártoltak egy időre Velencétől. Időközben Velence ostrom alatt tartotta Zárát, de Lajos csak 1346 tavaszán indította el seregét, mert még előző ősszel András herceg merénylet áldozata lett Nápolyban.

Miután a diplomáciai megoldás egyre valószínűlenebbnek tűnt, a magyar király 1347 novemberében elindult Nápoly ellen. Bár nincs nyoma, hogy magyarországi johanniták részt vettek volna a hadjáratban, Szent János testvérei mégis belekeveredtek az eseményekbe. Erre látszik utalni, hogy VI. Kelemen pápa 1347. december 1-jén utasította Giovanni Rivarát, római és pisai johannita perjelt, hogy a Szicíliai Királyság ellen felvonuló magyar királyt és seregét semmivel ne támogassák, és hogy akaratának érvényt szerezzen, pápai legátust is kinevezett.²⁷⁸ Fellépése általános intézkedésnek tűnt, de vajon a területileg szintén érintett perjeleket miért nem szólította fel? a válasz feltehetően abban keresendő, hogy a Magyar–Szlavón perjelség a rómaival és a pisaival állt a legszorosabb kapcsolatban. A Gragnanak perjelsége (1315–1329) idején jött szokásba, hogy a magyar–szlavón, velencei, római, illetve pisai perjeli méltóság némelyikét ugyanaz a személy viselte, és feltehető, hogy ez nem ment feledésbe az 1340-es évekre sem. Ez pedig kiegészült azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a perjelek nem voltak rezidensek

274 – Wenzel Gusztáv (szerk.): *Diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, I–III. kötet, Budapest, 1874–1876. II, 75–76.

275 – Vö. Hunyadi Zsolt: Hospitalier Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory, thirteenth–fourteenth century, in *International Mobility in the Military Orders*, 145.

276 – *Diplomáciai emlékek*, II, 34–35.

277 – Uo. II, 124–125.

278 – Archivio Segreto Vaticano (ASV) 141, fol. 153r–154r. Df.291877. AOkl XXXVII, 560–561.

Magyarországon, hanem egy–háromévente vizitálták a perjelséget, a fennmaradó időszakban elsősorban Itáliában tartózkodtak és helytartókon, illetve alperjeleken keresztül igazgatták tartományukat. Ennek ismeretében nem zárható ki, hogy a pápa attól tartott, Lajos a johannitákat is felhasználja tervei megvalósításához. Félelme nem volt teljesen alaptalan. Pierre Cornuti 1347 szeptemberében még Magyarországon tartózkodott,²⁷⁹ de ezt követően már csak közvetett információink vannak perjeli tevékenységéről. Február elején Vránán állított ki oklevelet *officialisa* és írnoka,²⁸⁰ mely szerint Pierre még hivatalban volt, de három héttel később²⁸¹ már csak az alperjel, Baudon Cornuti tevékenységéről hallunk, és elődje többé nem tűnik fel ebben a méltóságban. Baudon viszont kifejezetten fontos szerepet játszott, ugyanis ebben a március 2-án kelt levélben²⁸² alsólendvai Miklós szlavón bánt értesítette a velenceiek dalmáciai hadi készülődéseiről. Kifejezetten jól értesültnek tűnt, hiszen Lajos néhány héttel korábbi dél-itáliai hadmozdulatairól is információkkal bírt. Arról azonban mintha nem lenne tudomása, hogy – talán a pápai felszólítás következményeként – a johanniták nem nyújtottak kellő támogatást Lajosnak, ezért a király itáliai vonulása során vagy „letette” a magyar–szlavón perjelt, vagy az időközben megüresedő perjeli méltóságot önkényesen töltötte be, egy viselt dolgai miatt már ekkor rossz hírű zsoldossal, Montreal du Barral (Montreal d’Albarno), avagy Itáliában használt rendi nevén: Frà Morialeval (Morreale).²⁸³

Montreal du Bar provençai származású johannita lovag volt, akinek karrierje 1333-ban kezdődött, feltehetően nagybátyja, Isnard d’Albarno támogatásával, aki pedig Capua johannita perjele volt.²⁸⁴ A rend nagymestere 1335-ben nevezte ki a Capuai perjelségben található Santa Eufemia preceptorává tíz évre, amelynek élén 1344-ben újra megerősítette a rendi vezetés. Az újabb tíz év szolgálati időt azonban nem töltötte ki, mert 1346-ban a magyar király közelében tűnt fel Aversában. Feltehetően I. Lajos zsoldjába szegődött, és ez rendi esküjének súlyos megszegését jelentette. Vélhetően 1348 és 1350 között du Bar a rendi habitusát is levetette, jöllehet magyar perjeli „címe” éppen erre az időszakra tehető. Nem ismeretes, hogy a magyar király pontosan mikor fogadta bizalmába, s az sem, mikor nevezte ki perjellé, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy 1348 és 1350 között a Magyar–Szlavón rendtartomány vezetőjeként lépett fel, a perjelség pecsétjét magához vette, sőt, a Rend levéltárának egy részét is magával

279 – Fejér CD IX/1, 515–518. AOkI XXXI, 429.

280 – Smičiklas XI, 438–441.

281 – Smičiklas XI, 444–445. Barabás Samu (szerk.): *A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára*, I–II. kötet, Budapest, 1895. I, 84–87. CD Trans III, 175.

282 – ...*Veneti die noctuque non cessant civitatem Jadre fortificare et munire...*, Smičiklas XI, 444–45. *Teleki család okmánytára*, I, 84–87.

283 – Reiszig: i. m. I, 100–112. Lásd Miskolczy István: *Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937. 250., 252. Vö. Gessi, Leone: *Fra Moriale, Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 3. szám, 1938. 13–23. Bárány Attila: *The Communion of English and Hungarian Mercenaries*, in Papp Klára–Barta János (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*, Debrecen, DUP, 2002. 129.

284 – AOM 10. no. 80. AOM 16, no. 33.

vitte.²⁸⁵ Tette ezt annak ellenére, hogy 1348 októberétől már Baudon Cornuti viselte a „hivatalos” perjeli címet,²⁸⁶ aki ebbéli minőségében az 1350. évi, Vránában celebrált tartományi káptalant elnökölte először.²⁸⁷ Bár a két perjel egy ideig párhuzamosan tevékenykedett, 1352-re du Bar látszólag jobb belátásra tért: először a johannitáktól, majd 1353 őszén a pápától is bocsánatot nyert.²⁸⁸ 1353-ban Baudon Lajos színe előtt visszakövetelte az elvitt rendi javakat,²⁸⁹ aki a kérést 1354-ben továbbította VI. Ince pápa felé. A lépés valódi motivációja az volt, hogy az időközben római politikai cselszövésbe keveredő Morialét Cola di Rienzi augusztus végén lefejeztette.²⁹⁰ Baudon Cornuti pedig még 1353-ban új perjeli pecsétet vésetett.²⁹¹

A fentiek meglehetősen marginális szerepet játszhattak a dalmát tengerpart kérdésének néhány évvel későbbi rendezésében, jóllehet a johanniták mindkét oldalon képviseltették magukat. Az 1358 februárjában megkötött zárai békében elsőként Baudon Cornuti jelent meg és tett esküt a magyar király oldalán február 18-án Zárában,²⁹² majd egy héttel később a velencei Szent Márk székesegyházban Leonardo de Tibertis, a velencei perjel járt el hasonlóképpen a magyar király követeinek jelenlétében.²⁹³ Talán a Rend perjelsége között is helyreállt a béke és a bizalom, amelynek akár jele is lehetett, hogy néhány hónappal később már a Rend nagymestere a Magyar–Szlavón rendtartomány éves adóinak (*responsio*) beszédését velencei kereskedőkre bízta.²⁹⁴

A johanniták egyik meghatározó feladata továbbra is a keresztény hit ellenségeivel szembeni fellépés volt, és erre a Balkánon több lehetőség is kínálkozott, Szent János testvérei mégis vonakodtak csatlakozni egy szerveződő kereszties hadjáratához, továbbra is anyagi problémáik mögé próbáltak bújni – mint 1359 óta többször is –, de XI. Gergely (1370–1378) pápa megelégtelt a kibúvókat. 1373 februárjában egy, a Rend egészére kiterjedő vizsgálatot rendelt el,²⁹⁵ amelynek fontos célja volt, hogy kiderítse, a Rend mely erőforrásai mobilizálhatók. Ugyan csak néhány perjelség vizsgálati anyaga maradt fenn, de az bizonyos, hogy a Rend hirtelen talált tartalékokat a kincstárában, hogy a pápa által szorgalmazott vállalkozásban részt vegyen. Ennek ismeretében a pápa 1374-ben johannita követeket küldött Konstantinápolyba a hadjárat

285 – MNL OL DI.106124, DI.106664. Fejér CD IX/2, 228–229.

286 – MNL OL DI.106127, DI.106134. Fejér CD IX/7, 153.

287 – Smičiklas XI, 566–567.

288 – Dupuy: i. m. 330–331.

289 – DI.106124, DI.106664. Fejér CD IX/2, 228–229.

290 – Jamme, Armand: Montréal du Bar, in *Prier et combattre*, 630.

291 – *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 43–47. Smičiklas XII, 159–161.

292 – *Diplomáciai emlékek*, II, 501–504.

293 – Uo. II, 513–518.

294 – 1358. Augusztus 20. AOM 316, fol. 228r.

295 – ASV, Instrumenta Miscellanea 5851, fol. 2, Vö. Glénisson, Jean: L’Enquête pontificale de 1373 sur les Possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, *Bibliothèque de l’École des chartes*, 129. évfolyam, 1971, 106–107.

előkészítésére. Gergely ugyanakkor nem mondott le teljesen arról, hogy Lajos szárazföldön támadja meg a törököt és a kétfrontos támadással szorítsák vissza Orhan népét Kisázsziába. Erről tárgyalandó, a Konstantinápolyba menesztett johannita követek egyikét, Hesso von Schlegel-holtzot, Rottweil és Freiburg-im-Breisgau preceptorát Magyarországra küldte a következő év őszén.²⁹⁶ A helyzet pikantériája, hogy a magyar–szlavón perjel személyét illető nézeteltérésben éppen a másik konstantinápolyi követ, a provençe-i Bertrand Flotte volt érintett, ily módon a Lajossal tervezett tárgyalásokon eleve diplomáciai hátrányból indult volna. Mindenesetre 1375 legvégén felgyorsult a keresztes vállalkozás szervezése és úgy tűnt, hogy a tervezett akcióban a pápa meghatározó szerepet szánt a Magyar–Szlavón perjelségben állomásozó johannitáknak is. Feltehetően novemberben²⁹⁷ a johanniták egy nagygyűlést – formálisan nem generális káptalant – tartottak Avignonban, ahol 500 johannita lovag kiállítását határozták el a közelgő hadjáratához. Feltehetően erre alapozva, Gergely néhány héttel később egy körülbelül 400 fős, lovagokból álló kontingens kiállítását rendelte el²⁹⁸ – az egy ideig Avignonban *persona non gratának* tekintett – Juan Fernández de Herediának, aki ekkor a Rend tengeren inneni részeinek nagypreceptora volt. Azért véljük, hogy elsősorban a novemberi johannita gyűlés megajánlására alapozott a pápa, mert az 1373-as vizsgálat egyik fontos eredménye éppen azt igazolta, hogy 1375-ben a johanniták képtelenek voltak ekkora hadat kiállítani, vagyis az egyházi elvárás irreális volt. Erre meglehetően hamar rádöbrentek a hadjárat szervezői is, bár alapvetően nem a létszám, hanem az anyagi eszközök hiánya volt kiáltó. A pápa feltehetően rájött, hogy a johanniták befizetéseit kezelő firenzei bankházaknál, mindenekelőtt az *Alberti Antichinél*²⁹⁹ a Rendnek nincsenek kintlévőségei. Éppen ellenkezőleg: a johanniták komoly adósságokkal küzdöttek. Ezért a Rend vezetésével egyetértésben felmérték, mekkora rendi vagyont szükséges pénzzé tenni a hadjárat finanszírozásához. A pápa több mint 200 000 aranyforint értékű elidegenítést hagyott jóvá a Rend perjelségeiben, de – talán a diplomáciai nézeteltérés következtében – a Magyar–Szlavón perjelség birtokait nem tervezték világiak kezére juttatni mégoly nemes cél érdekében sem, mint a hitetlenek elleni harc. A pápa bizalmatlanságát jól tükrözi, hogy a befolyó összegek kapcsán 1376-ban szigorúan meghagyta a johannitáknak, hogy a pénznek a kontinensen kell maradnia és nem küldhetik Rodoszra, mint az egyéb rendi

296 – Luttrell, Anthony: Gregory XI and the Turks, 1370–1378, *Orientalia Christiana Periodica*, 46. évfolyam, 1980. 408.

297 – Az idézéseket október 15-én keltezték. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Reg. Vat. 267, fol. 64r–v. Vö. Luttrell 1980b: i. m. 409.

298 – MonVat II, 155–156. Delaville Le Roulx, Joseph: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la Mort de Philibert Naillac, 1310–1421*, Paris, Ernst Leroux, 1913. 188.

299 – AOM 320, fol. 50v–51r. Kiadása: Hunyadi 2010: i. m. 323–324.

befizetéseiket.³⁰⁰ A vállalkozás azonban ismét elmaradt.³⁰¹ A török veszély pedig lassan, de biztosan növekedett, 1378-tól kezdődően azonban a pápaság legnagyobb problémája nem az oszmánok jelentette veszély volt, hanem a „nagy egyházszakadás”, amely megosztotta egész Európát és néhány év alatt kettészakította a johanniták több perjelségét is.

Nem zárható ki, hogy a Magyarországon állomásozó johanniták kisebb csapatokban csatlakoztak valamelyik *passagium*hoz. Panyiti Jakab rodoszi levele bizonyítja, hogy magyarok is szolgáltak I. Péter ciprusi király seregében Antalya 1361-es ostrománál.³⁰² Minthogy Jakab levele Magyarországról érkezett híreket is említ, elképzelhető, hogy mások is tartózkodtak Rodoszon. Jakab johannita rendtagságát³⁰³ meglehetősen valószínűtlennek tartjuk, de elképzelhető, hogy keresztesként érkezett a szigetre – és akkor nem lehetett johannita –, vagy esetleg pápai vagy johannita zsoldosként csatlakozott a keresztesekhez. Ha a Rend tagjaként érkezett volna Rodoszra, akkor feltehetően nem a *borgóban*, azaz a városban kapott volna szállást, hanem a rendtagok számára elkülönített ún. *collachium*ban,³⁰⁴ ahol a 14. század közepén már a magyar perjelnek is volt *hospitiuma*,³⁰⁵ amelyben bizonyára a Magyar–Szlavón perjelségből érkezett lovagok is szállást kaptak. Adódik a következtetés Reiszig Ede számára, miszerint a több évet Rodoszon töltő Baudon Cornuti is ott állomásozott. A Rend monográfusa szerint a Rodoszra távozott Baudonról 1364 júliusában hallunk utoljára a hazai forrásokban és csak 1370 elején érkezett vissza a magyar királyságba.³⁰⁶ Ezzel szemben, a fellelhető okleveles források szerint Baudon 1365 februárjában a Rend dubicai házában tartózkodott, ahol – perjelként és dubicai ispánként – a dubicai pálos kolostor népeit mentette fel a pálosok Otok birtoka után fizetendő nyestbóradó (*marturina*) és egyéb adók fizetése alól.³⁰⁷ 1367 májusában pedig Szlavóniában tartózkodott, amit egy Pakrácon kiadott oklevele tanúsít.³⁰⁸ Kétségtelen, hogy azonosíthatók

300 – Luttrell 1995: i. m. 301. Lásd még Hunyadi Zsolt: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 116. szám, 2002. 31–47.

301 – Luttrell 1966: i. m. 35. Luttrell 1980b: i. m. 408.

302 – Engel Pál: A török–magyar küzdelmek legrégebbi fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből), in Glatz Ferenc (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Budapest, MTA TTI, 1993. 33–40.

303 – Engel 1993: i. m. 36–37. illetve Bárány 2002: i. m. 145.

304 – A XIV. századi johannita központ szerkezetéhez lásd Luttrell 2003: i. m. 78–85. Luttrell arra is felhívja, hogy a *collachium* nem a világiakat akarta a falakon kívül tartani, hanem a johannitákat azokon belül.

305 – Az ispotály léte 1351-től igazolható, Hunyadi 2010: i. m. 313. Vö. Luttrell 2003: i. m. 115., 249.

306 – Reiszig: i. m. I, 116–117.

307 – *Alsó-Szlavónia okmánytár*; 82–83.

308 – DL.8617. Fejér CD IX/2, 624. Smičiklas XII, 414. Reiszig vélhetően azért nem vette figyelembe az adatot, mert Fejér, illetve őt követve Smičiklas is 1357-es évszámmal szerepelteti.

hiátusok Baudon perjeli tevékenységében,³⁰⁹ de ez nagyjából megfelel az elődje, Pierre Cornuti által folytatott, a 14. század első felében kialakított gyakorlatnak, amikor a perjel hasonló gyakorisággal vizitálta tartományát.³¹⁰ A perjel távollétének számos oka lehetett és a rendelkezésünkre álló források nem erősítik meg, hogy Baudon a Reiszig által vélelmezett okok miatt maradt volna távol rendtartományától.

Végül egy bizonyos Barraxius de Barrax nevét kell említenuünk ebben a kontextusban. A feltehetően provençe-i származású³¹¹ Barraxius 1392-ben a Rend vezetőségéhez *ancianitasért* folyamodott,³¹² vagyis olyan előjogért, amelyet a Rend szolgálatában eltöltött legalább húsz évvel lehetett megszerezni.³¹³ Az oklevél szerint Barraxius követte Rajmund de Beaumontot (de Bello-monte) nemcsak a magyar perjelségbe, hanem *etiam partes alias cismarinas se contulerit in eis residents*. Rajmund eredetileg csurgói és újudvari preceptor (1366–1375), illetve Lajos kegyeltje volt, majd a pápa, valamint a johannita nagymester jelöltjének ellenében 1374 szeptemberében elnyerte a magyar–szlavón perjeli méltóságot és viselte azt 1381-ig, majd 1384-ben újra egy rövid időre. Vélhetően a perjeli méltóság megszerzése után nem sokkal elhagyta a tartományt és annak ügyeit honfitársára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki 1374 és 1378 között viselte az alperjeli méltóságot. Vagyis elképzelhető, hogy a magyar–szlavón perjel Barraxiusszal mégiscsak útra kelt a pápa és a Rend vezetése által szervezett hadjáratra, amely kontingens végül 1378-ban az ostromlott Vornitza felmentésére indult.³¹⁴ Vissza azonban sosem tért, mert az egyházzsuzakadás és a helyi viszonyok egy ambiciózus helyi johannita felemelkedését készítették elő Palisnai János személyében, aki elbitorolta tőle a tartomány vezetését. Palisnai már 1379 tavaszán perjelnek címezte magát,³¹⁵ jóllehet Rajmund 1381-ig³¹⁶ viselte ugyanezt a címet és a nagymesteri megerősítésre is éveket kellett várnia. A vélhetően nagyon idős Barraxius 1396 decemberében Raguzában végrendeletet készített és 1397 szeptembere előtt visszaadta lelkét a teremtőjének,³¹⁷ a törökellenes küzdelem pedig hosszú időre lekerült a magyarországi johanniták képzeletbeli napirendjéről.

---

309 – 1361 júniusa és 1365 februárja, valamint 1367 májusa és 1371 decembere között. Reiszig ugyan 1370 első felére teszi a perjel visszatértét, amit – sajátosan – egy 1370. november 8-i (Df.258485) oklevélre alapoz, de a számos kihagyással készült XVIII. századi másolat feltehetően az 1371. december 12-i (Dl.5976), Vránán celebrált tartományi káptalanon került kiállításra. Lásd Hunyadi Zsolt: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in Marton Szabolcs–Teiszler Éva (szerk.): *Medievalisztikai tanulmányok*.

A IV. Medievalisztikai PhD-konferencia előadásai, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 55.

310 – 1336 decembere, Béla – 1339 decembere, Csurgó – 1340 májusa, Vrána – 1344 augusztusa, Pakrác – 1345 áprilisa, (Somogy)Szena – 1347 szeptembere, Buda.

311 – Vö. Beaucage, Benoit: *Visites générales des commanderies de l'Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles*, 1338, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1982. 200.

312 – AOM 325, fol. 61v–62r.

313 – Vö. van Winter: i. m. 10. Bonneaud: i. m. 221–232.

314 – Bárány 2002: i. m. 146.

315 – Dl.7550.

316 – Df.258488. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 198. Luttrell 1996: i. m. 275.

317 – Državni arhiv u Dubrovniku, *Testamenta notariae*, vol. 8, fol. 90v. Vö. Krečić, Bariša (szerk.): *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Âge*, Paris–Le Haye, Mouton & Co., 1961. 241–242.

10. Preceptoriumok és a tartomány

1350–c.1409

❖ vár, erődítmény

Johannita preceptoriumok a 15. század elejéig

Nemcsak a rendi vezetés vagy a tartomány viszályaira van számottevően több adatunk a 14. századból, hanem az egyes adminisztratív egységekre és azok átszervezésére is. Szembetűnő, hogy a korábban átvett templomos preceptoriumok eltűntek a század végére, birtokait vélhetően az eredendően is johannita preceptorok kezelték, illetve egy részük *camera prioralisként* a magyar–szlávón (vránai) perjel bevételeit gyarapította.³¹⁸ Az átszervezések során a 14. század második felében néhány új, rövid életű preceptorium tűnt fel (Moštanica és Fadd), amelyek eredendően a Rend birtokai voltak, s egy időre önállósodtak. Ezekkel együtt az Anjou-kor végén, illetve a Zsigmond-kor első felében nagyjából két tucat preceptoriummal számolhatunk a Magyar–Szlávón tartományban. A legjelentősebb és

318 – Luttrell, Anthony: The Hospitaller Priory of Catalunya in the Fourteenth Century, in Uő: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999, XV 1; Starnawska 1999: i. m. 72. Bonneaud, Pierre: *Le prieuré de Catalogne, le couvent de Rhodes et la couronne d’Aragon 1415–1447*, Bez-et-Esparon, Études & Communication, 2004. 60–64.

meghatározó szerepű egység minden bizonnyal a székesfehérvári volt, de a preceptoriumok többsége a Dráván túl feküdt. Ez a látványos eltolódás a korábbi időszakhoz képest minden bizonnyal összefügg a templomos javak átvételével, ahogyan Vrána, az egykori templomos központ befolyásos stratégiai elhelyezkedése a dalmát tengerparton meghatározó volt, egészen 1409-es elvesztéséig.³¹⁹ Vrána jelentősége a perjeli méltóság elnevezésében is tükröződött, hiszen az 1330-as évektől a perjelek egyre gyakrabban használták címzésükben a „vránai” kifejezést: *prior (et) prioratus Ungarie seu Aurane*. Azt azonban nehéz bizonyítani, hogy a johanniták is központként használták volna az itteni preceptoriumot, illetve a várat.³²⁰

11. A tartomány előjárói: perjelek, alperjelek, gubernátorok

A fent bemutatott viták és hatalmi harcok során számos rendi előjáró neve került elő. Cél szerű őket rendszerbe szedve is áttekinteni, annál is inkább, mert a lista önmagában is beszédes,³²¹ több tartományi perjel vagy alperjel személye pedig önmagában kifejezetten sok fényt vet a Rend hazai tevékenységére. A listára tekintve sejthető, hogy a méltóságviselők többsége külföldről érkezett. A forráshiány miatt csak erősen töredékes képet tudunk rajzolni még a 14. századi perjelek tevékenységéről/karrierjéről is. Kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy a hivatalban töltött időkből (statisztikailag is releváns) átlagot számoljunk.³²² Ez a helyzet akár hatással lehetett a többi perjelségre is, hiszen a francia dominancia kezdettől fogva érezhető volt Szent János testvérei között, ugyanis egy erősen központosított rendről beszélünk, amelyben kifejezetten magas volt a mobilitás. A gyakori helyváltoztatás miatt azonban megnehezedik az azonosítás, illetve a karrierrek rekonstruálása, nem beszélve a nomenklatúrában tapasztalható következetlenségekről.

Amíg a tisztségek hierarchiája és elnevezése (*preceptor, magnus/maior preceptor, magister, summus magister, prior, procurator* etc.) nem szilárdult meg, az írások, a legjobb szándék ellenére is nehezen pontosították az adott testvér által viselt hivatal/méltóság/funkció tartalmát.³²³

319 – Kolanović, Josip: Vrana i Templari, *Radovi Instituta J. A. u Zadru*, 18. évfolyam, 1971. 207–226.

320 – Luttrell 1993: i. m. 79.

321 – Archontológiai listát már többen készítettek, különböző időhatárok között: Pray György, Pesty Frigyes, Ivan Kukuljević, Balics Lajos, Reiszig Ede, Lelja Dobronić és Engel Pál, de a felsoroláson túl legtöbbször nem történt meg a hivatalviselő azonosítása. Vö. *Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae in qua origo, progressus, et interitus, ex monumentis nondum editis, compendio a P. Georgio Pray e S. J. explicantur*, Viennae, Josephus Kurzböck, 1773, 14–51. Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék*, I–II. kötet, Budapest, MTA, 1880. II, 243–249.; Kukuljević: i. m. 36–80. Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, 1890, 298–299.; Reiszig: i. m. II, 163–173. Dobronić: i. m. 205–211. Engel 1996: i. m. I, 80–82.

322 – St. Gilles perjelségre készültek ilyen számítások: lásd Sire, Henry J.: *The Knights of Malta*, New Haven and London YUP, 1994, 104–105.

323 – Luttrell 1995: i. m. 21–22. Uő 1998: i. m. 78–88. Nicholson 2001: i. m. 78. Riley-Smith 2002: i. m. 10. Gervers 2002: i. m. 249.

12. Az Árpád-kor

Az első, név szerint ismert tartományi előljáró, a már korábban említett tartományi előljáró, egy bizonyos cseh származású Márton volt, aki 1186 és 1193 között volt felelős a magyar terület johannitáinak tevékenységéért. A rendi hierarchia középső szintjének kiépülése egészen kis késéssel ment végbe Európa ezen részén, a szentföldi, illetve nyugat-európai területekhez képest.³²⁴ Márton tevékenységéhez, a magyar tartomány szervezésénél mondottaknál még annyit tehetünk hozzá, hogy 1188-ban Türoszban járt, majd egy évvel később Ottó herceg oklevelére helyezte a pecsétjét, vagyis újra Közép-Európába jött. Úgy tűnik, távolléte idejére egy bizonyos Bernát nyerte el a perjeli címet.³²⁵ Karl Borchartd szerint a perjel azonos lehet azzal a Bernáttal, aki még III. Béla szentföldi adományánál tűnt fel, 1170 első felében.³²⁶ Egy 1193-as nagymesteri körlevél, amely Szaladin szultán haláláról tájékoztatta az európai rendi vezetőket, Mártont ismét magyar perjelként (*prior in Ungaria*) említette.³²⁷ Ezt követően évekig nincs hír a tartomány vezetőjéről és a 13. század elején is vagy név említése nélkül vagy siglával rövidítve tűnt fel a forrásokban.³²⁸ Az 1216-ban szereplő *procurator* cím pontos azonosítása aligha lehetséges: ebben a korai időszakban pótolhatta a hiányzó hivatalviselőt, de gyakran egy-egy ügyben (*procurator in hac causa*) eljáró rendtagokat neveztek így. 1217-ben azonban bizonyosan perjelt jelöl a P sigla, mégpedig nem mást, mint akit II. András előreküldött a keresztes hadjárat logisztikai előkészítésére.³²⁹ Vélhetően az 1216-ban már feltűnt Pethe nevét rejti a rövidítés. Őt korábban győri preceptorként azonosították, de *magister hospitalis domus* címzése valószínűbb teszi, hogy ő volt ekkor a magyar johanniták előljárója.³³⁰ Úgy tűnik, a korai időszakban a *magister* kifejezés jelölte a perjeli méltóságot, míg a *preceptor* jelenthetett regionális előljárót vagy az adminisztratív egységek élén álló vezetőt. Ez az ingadozás a 13. század utolsó harmadáig tartott.

A század második negyedétől már rendszeresen névvel fordulnak elő a rendi előljárók a forrásokban. 1226-ban egy bizonyos Johannes szerepel az oklevélben mint *magnus magister*, bár az oklevélen függő pecsétjének köriratában perjelként szerepel.³³¹ Egy évvel korábban pedig R

324 – Riley-Smith 2012: i. m. 9., 12. Luttrell 1999: i. m. 185.

325 – CD Moraviae I, 328. Cartulaire no. 865.

326 – Borchartd 1996: i. m. 250.

327 – Jan, Libor: ...Mortuus est persecutor noster Saladinus (K způsobu komunikace mezi českými zeměmi a palestimou ve 12. A 13. století), *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 44. évfolyam, 1997. 32. Korábbi kiadása: Wattenbach, Walter: Urkunden und andere Aufzeichnungen, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 11. évfolyam, 1886. 402. Jan, Libor: Die Johanniter in Böhmen: Bild des Lebens, in Nowak, Zenon Hubert–Czaja, Roman (szerk.): *Vergangenheit und Gegenwart der Ritterorden. Die Rezeption der Idee und die Wirklichkeit*, Toruń, UMK, 2001, 185. Marjai: i. m. 102.

328 – 1208: név nélkül (Fejér CD III/1, 56–57. MonWesp I, 17. Cartulaire no. 1302.) 1216: R vagy B siglával jelölve, *procurator in Hungaria* (PRT I, 164, 638. ÁÚO VI, 377–379. MonWesp I, 36–37. Cartulaire no. 1472.); 1222 név nélkül (Fejér CD III/1, 383–384. III/5, 383. Cartulaire no. 1747.).

329 – ÁÚO VI, 380–383. Cartulaire no. 1605.

330 – ÁÚO I, 139–140. Reiszig: i. m. II, 61., 69. és mások.

331 – S. PRIORIS VNGARIE HOSPITALIS Lásd PRT I, 672–673. MonWesp I, 70. MES I, 260, 278; ÁÚO I, 222–223.

sigla mögött tűnt fel egy *procurator*, aki jó eséllyel az a Rembald de Voczon, aki komoly rendi karriert futott be 1232 és 1254 között.³³² A kutatás jelen állása szerint sem Johannes, sem pedig Rembald származása nem azonosítható egyértelműen. Jóllehet egy francia kutató az utóbbit Beauson-ból származónak mondja, aki eredendően Dua Lamec preceptora volt.³³³ Raybaud szerint Rembald 1246-ban St. Gilles perjelségének *visitator*a volt. Ez beilleszthető az információk sorába, ugyanis a Magyar Királyság területén nem hallunk róla 1244 és 1247 között. Ugyanakkor a fentebb tárgyalt 1247-es, ún. szörénységi szerződés olyan részletes paramétereket tartalmaz, mely alapos előzetes tárgyalásokra utal, amely vélhetően megkövetelte Rembald jelenlétét a magyar király közelében. A diplomáciai feladatokhoz bizonyára hozzászólt, hiszen 1232-ben³³⁴ II. András követeként Rómában járt, és sajátos módon a „másik oldal” képviselőként is tevékenykedett, amikor pápai legátusként működött 1237–38-ban.³³⁵ A források tanúsága szerint Rembald karrierje 1247-től túlnőtt a Magyar Királyság határain. IV. Béla 1247-es oklevele szerint Rembald a „tengeren inneni részek” kinevezett preceptora lett (*magnus preceptor in partibus cismarinis*).³³⁶ 1250 és 1254 között Itália, Magyarország, és időnként Ausztria nagy(obb) preceptoraként működött,³³⁷ illetve a magyar és itáliai házak preceptoraként tűnt fel (*magister domorum per Hungariam et Italiam*).³³⁸ Karl Borchardt szerint ez a megoldás *Alamania* perjelségének érdekeit szolgálta, amely egy nagyperjelség létrehozását szorgalmazta, s ez leginkább a pápaság és a Hohenstauf ház közötti feszültségek kezelését szolgálta.³³⁹ Érdekes helyzet állt elő a tatárjárás után, amikor a már említett 1243-as oklevélben az szerepel,³⁴⁰ hogy a magyar-szlavón mester általános helyettese (*vicegerens magistri*) egy bizonyos Ambrus, budai kanonok volt. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy Rembald a Tengeremelléken tartózkodott, a király kíséretében. A leginkább gyanús az oklevélben szereplő Miko de Buxunio, aki *magister per totam Hungariam et Sclavoniam* címmel mintha éppen Rembald hivatalát viselné. Reiszig Bekcsehelyi Mikóként azonosította,³⁴¹ de ez szerfelett valószínűtlen. Sokkal hihetőbbnek tűnik a már Delaville Le Roulx által felvetett „szövegromlás”, azaz hogy az 1248-ban átirított oklevélben eredetileg Rembald de Voczon szerepelt és ezt a 'Voczon' ~ 'Beauson' alakok hasonlóságára alapozza.³⁴²

332 – MonVat I, 61–62.; MonWesp I, 66. MES I, 254. ÁÚO I, 211–212.

333 – Raybaud, Jean: *Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles*, I–III. kötet, Nîmes, 1904–1906. I, 156., 163.

334 – Cf. Borchardt 1999: i. m. 204.

335 – MonVat I, 154., 158–159., 163–164. MonWesp I, 106., 108., 110. ÁÚO II, 59–60. Reiszig: i. m. I, 46. Fejér CD 4/1: 92., MonVat I, 158. Fejér CD IV/1: 93–95., 123–124.

336 – Fejér CD IV/1, 447–454. Cartulaire no. 2445. MonVat I, 208.

337 – Cartulaire nos. 2615., 2638., 2663. Cf. Borchardt 1999: i. m. 206.

338 – Fejér CD IV/2, 62–64. Cartulaire no. 2526.

339 – Borchardt 1999: i. m. 205–206. Vö. Luttrell 1995: i. m. 22. Riley-Smith, Jonathan: *Hospitallers. The History of the Order of St. John*, London–Rio Grande, The Hambledon Press, 1999. 76.

340 – ÁÚO VII, 144–145. Vö. Hunyadi 1998: i. m. 40–41.

341 – Reiszig: i. m. II, 58.

342 – ÁÚO VII, 144–145. Delaville Le Roulx 1904: i. m. 391, 430. Luttrell 1995: i. m. 25.

Reiszig Ede szerint az 1250-es évek második felében egy bizonyos Jordanus állt a magyar tartomány élén.³⁴³ Véleményünk szerint Jordanus nem johannita volt, és bizonyosan nem volt perjele a Magyar–Szlavón tartománynak. Ezt erősíti IV. Béla egyik 1259-es oklevele is, amelyben az szerepel, hogy Rembaldot a tartomány élén közvetlenül Arnold követte.³⁴⁴ Vélhetően Reiszig Ede a templomos Jordanus mestert azonosította johannita előjáróként, aki 1256 és 1258 között állt a (templomos) provincia élén.³⁴⁵ Arnold hivatalát csak 1259-től igazolja forrás, de nagyon valószínű, hogy már 1255-től viselte ezt a címet.³⁴⁶

Arnoldot a szintén ismeretlen származású Ferrustan követte, legkésőbb 1262-ben,³⁴⁷ s ekkor azt is megtudjuk róla, hogy a váradi székeskáptalan színe előtt három másik rendtaggal együtt jelent meg, hogy elidegenítsék a perjelség két birtokát. Az ügy érdekessége, hogy ettől az évtől kellett számadáskönyvet vezetnie a johannita perjelségeknek, illetve úgy tűnik, hogy már ekkor működött a szabály, hogy tartományi ügyekben legalább négy rendtag jelenléte volt szükséges.³⁴⁸ Ferrustant két francia származású előjáró követte a tartomány vezetésében 1275-ben: az auvergne-i Pons de Fay (1267–1276)³⁴⁹ és helytartója, Hugo Boraldy.³⁵⁰ Néhány évvel a Latin Császárság összeomlását követően, II. Balduin katonai segítséget kért a magyar–szlavón perjeltől 1267-ben az impérium visszaállításának katonai támogatására, de nincs nyoma annak, hogy Pons de Fay magyar csapatokat küldött vagy állomásoztatott volna *in frontaria Grece*.³⁵¹ Fay tevékenységének fontos mozzanata volt, amikor V. István (1270–1272) idején a székesfehérvári preceptorium komoly kiváltságokat kapott,³⁵² s még az sem zárható ki, hogy ugyanarról a Ponsról van szó, aki 1259-ben itt volt preceptor.³⁵³ Három évvel később, 1275-ben pedig összehívta a perjelség első ismert tartományi káptalanját a Somogy megyei Csurgón, ahonnan hat rendi vezető nevét is megismerhetjük, de az oklevél megfogalmazása szerint „sokan mások”

343 – Reiszig: i. m. I, 68. II, 164.

344 – ...*fratri Arnaldo domorum maiore preceptore per Hungariam et Sclavoniam qui eidem fratri Rembaldo immediatate successit...* Fejér CD IV/2, 492–495. ÁÚO IX, 456–457. Cartulaire no. 2932. Smičiklas V, 135–136.

345 – Pl. Smičiklas, Suppl. I, 206–208.

346 – Fejér CD IV/2, 492–495. ÁÚO XI, 456–457. Smičiklas V, 135–136; Cartulaire no. 2932.

347 – Pl. Smičiklas, Suppl. I, 206–208. Fejér CD IV/3, 98–99.; VI/2, 110. Géresi Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I–V. kötet, Budapest, 1882–1897. I, 2–3. Cartulaire no. 3030.

348 – Luttrell 1978: i. m. XVII, 7. Gervers, Michael: *The Hospitaller Cartulary in the British Library (Cotton MS Nero E VI)*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981. 87., 166–167. Selwood: i. m. 121.

349 – Cf. Luttrell 1995: i. m. 29. Forey, Alan: The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century, *English Historical Review*, 104. évfolyam, 1989. 3. Lásd *Raymundus de Fayno ... prioratus Alvernie*, 1332-ben; AOM 280, fol. 27r; fol. 42r. *frater Artandus de Fayno ... de lingua Alvernie*, 1337-ben, és ...*frayre Artant de Fayno ... de lingua [!] Alvernie*, 1344-ben; AOM 280, fol. 42r, 52r; ...*Raynaudo de Fayno prior Alvernie*, 1347-ben és 1348-ban, AOM 317, fol. 41r, 43v–44r.

350 – ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137.

351 – Cartulaire no. 3252. Forey 1989: i. m. 3. Luttrell 1995: i. m. 29. Uő 2001: i. m. 272.

352 – Fejér CD II, 184. V/1, 211–214., XI/1, 67–69.

353 – Nagy Imre et al. (szerk.): *Hazai Okmánytár*, I–VIII. kötet, Győr–Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban HO) VI, 100–101. Kóta: i. m. 16–17.

is jelen voltak.³⁵⁴ A következő évben azonban I. Károly nápolyi uralkodó elrendelte, hogy Pons de Fay hajózzon be Brindisinél, és Károly salernói herceg jelentése szerint Pons végre is hajtotta a parancsot.³⁵⁵ Helytartója, Hugo még évekig állomásozott a perjelségben, részben mint Csurgó és Újudvar preceptora. Az sem zárható ki, hogy személye azonos az 1278-ban alperjelként működő Hugóval, aki egyben Pakrác preceptora volt.³⁵⁶ Ugyanakkor feltűnő, hogy Ferrustan és Pons de Fay hivatala között több évnyi hiátus húzódik. Erről az időszakról csak annyit tudunk, hogy a német, magyar, cseh, lengyel és skandináv preceptoriumok élén egy bizonyos Heinrich von Fürstenberg állt mint nagypreceptor (1266).³⁵⁷ Bő évtizeddel később, 1279-ben Hermann Brunshorn az osztrák, cseh, morva, lengyel és magyar perjelségek *summus preceptora*, egy évvel később pedig a magyar előjáró helytartója lett.³⁵⁸ E két hivatalviselő megjelenése fémjelzi a korábban említett folyamatot: a tartományokat összefogó, magasabb szintű hierarchia kezdett kialakulni, amelyekből végül kialakultak a nyelvek (*linguae*).

13. A provanszál–itáliai „váltógazdálkodás”

A 13–14. század fordulója a közelebről nem azonosítható tartományi előjárók időszakát hozta el újra: Guylerm (1293), Albert de Revellis (1294–?1299),³⁵⁹ Johannes de Privostin (1299), Constantius (1304), Oliver (1306) és Loquetus vagy Lucchetus Busque (1312–1314). Vélhetően némelyikük Itáliából érkezett vagy itáliai perjelségben szolgált eredendően. Guylerm alperjelként és béla-i preceptorként működött, és ennek során megerősítette a csicsániai kiváltságait.³⁶⁰ Albert de Revellis, annak ellenére, hogy a tartomány perjele volt, nem ment el a Rend ciprusi generális káptalanjára.³⁶¹ Nem ismert, hogy meddig volt hivatalban, de Johannes de Privostin 1299-es oklevele már elhunytként említi.³⁶² Néhány évvel később, 1303-ban

354 – Pontius de Fay perjel, Hugo de Boraldy alperjel, Csurgó és Somogyudvarhely preceptora, Gwyllermus de Sancto Paulo, Csicsán preceptora, Ugo de Monte Claro, székesfehérvári preceptor, Margarita béla-i preceptor, Petrus Ymberthus sziráki preceptor, et aliis quampluribus. ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.

355 – *Diplomáciai emlékek*, I, 39–40. Cartulaire no. 3599.

356 – Thallóczy Lajos–Barabás Samu (szerk.): *a Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897. 29–35.; Smičiklas VI: 261; Dobronić 1984: i. m. 59.

357 – Cartulaire no. 3219.; Cf. Wienand: i. m. 312–313. Borchardt 1999: i. m. 207., 209; Jan, Libor: Die Würdenträger der geistlichen Ritterorden an dem Hof der letzten Přemysliden, in Bláhová, Marie–Hlaváček, Ivan (szerk.): *Böhmisch-österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*, Prague, Österreichische Kulturinstitut-Philosophische Fakultät der Karlsuniversität, 1998. 292–293.

358 – Cartulaire nos. 3692., 3729. Hermann Brunshorn a Rajna és Moselle folyók vidékéről származott. Vö. Borchardt 1999: i. m. 211.; Lásd még Wienand: i. m. 612. Jan 1998: i. m. 293.

359 – Vö. ...*Igitur preceptoriam nostram de Boseriis prioratus nostri Alvernie vacantem presentialiter per obitum fratris Alberti Revelli* (1347), azaz 1347-ben (vagy előtt) Auvergne perjele volt. AOM 317, fol. 41r.

360 – HO VII, 228–230. Smičiklas VII, 133–135. Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998. 120. Dobronić 1984: i. m. 60.

361 – Smičiklas VII, 171–172. Vö. Cartulaire no. 4259.; Riley-Smith 2012: i. m. 292. Luttrell 1995: i. m. 28. Borchardt 1999: i. m. 202., 3. jegyzet.

362 – Smičiklas VII, 341–342.

a nagymester, Guillaume de Villaret egy bizonyos Loquetus Busque-nek panaszkodott, hogy nincs híre a magyar perjelségről, ahol korábban Albert de Revellis volt a perjel.³⁶³ Nem ismert, hogy Loquetus milyen tisztséget viselt ekkor, mert perjel 1312 és 1314 között volt. A következő évben már Constantiust találjuk a perjeli méltóságban, aki egyúttal béla-i preceptorként is működött.³⁶⁴ 1306-ban, a trónharcok és a tartományúri hatalom okozta felfordulás idején, egy bizonyos Olivér került a perjeli méltóságba, aki éppen arra panaszkodott a Szentszéknél, hogy a rendtagokat személyükben és javaik bírásában is zaklatják.³⁶⁵ Ezt követően a templomosok feloszlataásáig nincs információnk a Magyar–Szlavón tartomány vezetőiről. A közel egy évtizede a magyar perjelségben tartózkodó Loquetus 1312-ben foglalta el a perjeli méltóságot, és sajátos módon a székhelyét egy korábbi templomos rendházban tartotta, sőt, az *ad hoc* tartományi káptalanon megjelent preceptorok korábbi templomos házakat igazgattak.³⁶⁶

A tartományi előjárók származása Károly Róbert (1301–1342) uralkodásának konszolidációjával nagyjából egy időben már sokkal könnyebben nyomon követhetővé vált. Legalább két tucat itáliai származású tisztségviselő azonosítható az 1315 és az 1340-es évek eleje közötti időszakban. A legfigyelemreméltóbbak az itáliai Gagnana-klán tagjai: Rolando (1315)³⁶⁷ és Filippo de Gagnana (1317–1329), akik perjelként szolgáltak, illetve Francesco (1319–1320)³⁶⁸ és Girardo de Gagnana (1321–1322, 1326–1328),³⁶⁹ akik alperjelként és *procurator*ként tevékenykedtek a tartományban. Az utolsó Gagnana, Pietro 1329-ben tűnt fel, aki ekkor több magyar preceptorium vezetője volt.³⁷⁰ Hosszas viták után magam is osztom Anthony Luttrell véleményét, miszerint a Gagnanák az északtoszkan Garfagnana régióból érkeztek,³⁷¹ de azt egyetlen forrás sem bizonyítja, hogy eredendően is onnan származtak volna. Egy 1294-es oklevél információi a Velencei perjelségbe, egészen pontosan Engherrand (Angeran) de Gagnanához, a velencei perjelhez vezetnek.³⁷² Engherrand (Angeran) az egyik legelső Gagnana volt, aki johannita karriert épített. Az oklevélben Angeran de Grignanóként szerepel, így még az sem zárható ki, hogy a származása az itáliai Friuliban keresendő, amely a távoli

363 – Smičiklas VIII, 59–60. AOkl I, 250.

364 – Smičiklas VIII, 74. AOkl I, 273.

365 – MonVat I, 422. MES II, 580.

366 – Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula (szerk.): *Anjoukori Okmánytár*, I–VII. kötet, Budapest, 1878–1920. (a továbbiakban AO) I, 247–248. AOkl III, 109–110., 316. *Blagay család oklevéltára*, 74–75. Smičiklas VIII, 353–354.

367 – AO I, 376., 389–390. AOkl IV, 11–12. ÁMF I, 347.

368 – AO I, 514–515. Fejér CD VIII/3, 341. Smičiklas VIII, 556–559. Dl.34297.

369 – AO II, 55–56.; Smičiklas IX, 97–98.; Fejér CD VIII/2, 362–363., 543–545., 562. VIII/3, 341.

370 – Df.257974, Df.258481. Pietro Filippo unokaöccse volt. Lásd Fejér CD VIII/3, 147–149. AOkl X, 146–147. Reiszig I, 94.

371 – Luttrell, Anthony: *The Hospitaller of Rhodes between Tuscany and Jerusalem: 1306–1431*, *Revue Mabillon*, 64. évfolyam, 1992. 121., 134.; Uő: *The Hospitaller Priory of Venice in 1331*, in Coli, Enzo–De Marco, Maria–Tommasi, Francesco (szerk.): *Militia Sacra: Gli Ordini Militari tra Europa e Terrasanta*, Perugia, Soc. Ed. S. Bevnate, 1994. 106., 112–113.; Uő 2001: i. m. 273.

372 – Smičiklas VII, 171–172.

Garfagnával szemben a Velencei perjelség része volt, és ez az első oklevél, amely a Gragnánát közvetett kapcsolatba hozta a magyar perjelséggel.³⁷³ Az azonosítást erősítheti Rolando de Gragnana 1315-ös perjelsége, aki közvetlenül magyar perjelsége előtt Friuliban szolgált, Sacile preceptoriumában.³⁷⁴ Az alperjelként szolgáló Francesco de Gragnana, magyarországi tevékenysége után pedig Sacile preceptoriumába tért vissza, ahol 1322 és 1349 között szolgált a Rendet.³⁷⁵ Nehezen meghatározható, hogy mennyi időt töltöttek a perjelségben, de Rolando bizonyosan összehívott egy tartományi káptalant 1315-ben, és ugyanabban az évben a perjelség javainak bérlői, tulajdonképpen egyházi nemesei vállalták, hogy ha a perjel Erdélybe menne, az oda- és visszaúton is két napi *descensusszal* szolgálnak. Ha pedig Rolando nem menne Erdélybe, akkor a bérleti díjat Villermus belakúti apátnak fizetik meg.³⁷⁶ Ebből az következik, hogy a perjel utazásának valószínűségével számoltak. Vélhetően a pápa is meg volt elégedve a tevékenységével vagy a Gragnana klán befolyása volt erős, hogy elérjék XXII. János pápánál Filippo de Gragnana kinevezését a római és a magyar perjeli méltóságba 1317 júliusában.³⁷⁷ a kinevezéssel együtt a pápa, a nagymesterhez hasonlóan meghatározta a fizetendő rendi adó mértékét is, sőt, az egykori templomos javak kezelését is az új perjelre bízta.³⁷⁸ A beutheni Mieszkóval, Boleszló – a későbbi esztergomi érsek – fivérével való fent vázolt küzdelem után, legkésőbb 1320-ban Filippo már a Magyar Királyságban tartózkodott és tartományi káptalant hívott össze Gyántra Szent György ünnepére. Ekkor értesülünk róla, hogy Károly Róbert ú. szlávón háborúja idején Kőszegi Henrik fiai komoly károkat okoztak a Rendnek, sőt, a várnagy elővigyázatlansága miatt, a bélai várakat el is foglalták egy időre a hatalmaskodók.³⁷⁹ Nem kevésbé izgalmas, hogy a kulisszák mögé is bepillantathatunk: Filippo elárulta, hogy helytartójától, Francesco Gragnanától értesült a perjelség ügyeiről, illetve azon testvérek elmondásából, akik

373 – Részletesen lásd Hunyadi 2010: i. m. 77.

374 – Eredendően Padova és Barbarano preceptora volt 1306-ban (Padua, Archivio di Stato, Commenda di Malta, Filza no. 7; Vicenza, Archivio di Stato, Corporazioni Religiose Soppresse, Buste 3065–3094); majd Treviso preceptoraként tűnt fel 1311-ben [Cf. Cagnin, Giampaolo: *Templari e Giovanniti in Territorio Trevigiano (secoli XII–XIV)*, Treviso, n.p., 1992. 26, 77, 88.]

375 – Begotti, Pier Carlo: *Templari e giovanniti in Friuli. La Mason di San Quirino*, Fiume/Veneto, GEAP, 1991. 53., 57., 115–116.; Luttrell 1994: i. m. 133.; Castellarin, Benvenuto: *Ospedali e commende del Sovrano Ordine di San Giovanni di Gerusalemme-di Rodi-di Malta a Volta di Ronchis e in Friuli*, Latisana, La Bassa, 1998. 68. Lásd még *...Franciscus de Grananha praeceptor de Sarcillo*, (1347), AOM 317, fol. 167v–168r. Castellarin rábukkant még egy Gragnanára: Meus de Gragnana, S. Bartolomeo de Volta perjele 1367-ben (uo. 100–102). Még egy johannitával egészíthető ki a lista: Bernardino de Gragnana (1320): *...per receptionem a Bernardino de Gragnano vestis fratrum hospitalis s. Joannis Jerosolimitan... Registres de Jean XXII*, nos. 11632, 13960.

376 – AO I, 389–390. AOkl IV, 85.

377 – A nagymesteri hivatal üresedésben volt, Fulques de Villaret letétele miatt, így a pápa élt kinevezési jogával. Cf. Luttrell 1975: i. m. 288. Uő 1999: i. m. 88.

378 – Registres de Jean XXII, no. 4454; Cf. Borchardt 1999: i. m. 224. Filippo előéletéről annyi ismeretes, hogy 1312-ben Rodoszon tartózkodott. Pauli CD II, 36–40.

379 – Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323), in Uő: *Honor; vár; ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, Osiris, 2003. 347–348. Lásd még Kristó 2003: i. m. 338–340.

Itáliában jártak.³⁸⁰ A kapcsolattartás módjáról egyetlen apró szilánk tudósított eddig: 1273-ból maradt fenn egy említés, amelyben Piela-i Konrád osztrák johannita testvér arról tett említést, hogy Magyarországról jött barátai meglátogatására, s bizonyára híreket is vitt magával.³⁸¹ Mindazonáltal Konrád alkalmi hírekkel szolgálhatott, a perjel és helytartója között pedig rendszeres lehetett a kommunikáció 1320 előtt és után is.³⁸² Filippo itineráriumból az sejthető, hogy általában évente vizitálta a magyar perjelséget, rendszerint tavasszal, néha késő ősszel.³⁸³ A helyszínek változatossága pedig arra utal, hogy nem volt kizárólagos „központ”, amelyet egyértelműen rezidenciaként használt volna. Távollétében a perjelség ügyeit Francesco, illetve Girardo de Gragnana,³⁸⁴ valamint a bolognai Marco intézték.³⁸⁵ Időnként, speciális ügyek intézésére a perjel saját káplánját delegálta.³⁸⁶ Girardo alperjelként 1322-ben Temesvárott járt a királyi udvarban, ahol egyezsre jutott az uralkodóval a Rend birtokait ért károk kapcsán,³⁸⁷ és fontos kiváltságokat erősített meg.³⁸⁸ Ez utóbbi egyúttal arra is utal, hogy a tartománynak volt levéltára, amelyhez az alperjelnek hozzáférése volt,³⁸⁹ ahogyan Filippónak is 1324-ben. A királyi pecsét cseréje miatt³⁹⁰ meg kellett erősíttetni a kancelláriával a kiváltságokat, például II. András többször emlegetett 1217-es adományait. A perjel ezt követően még egy ideig a tartományában maradt, mert kénytelen volt foglalkozni a zágrábi káptalannal kialakult tizedvitával, de gyors megoldást nem tudott elérni, a vita még negyedszázadig eltartott.³⁹¹

Filippo perjelségét követően a Rend nagymestere 1330-ban öt évre rezerválta a perjeli címet és a tartomány bevételeit, bár lépésének pontos motivációja nem ismert.³⁹² az üresedés leteltekor Hélicon de Villeneuve (1319–1346) nagymester a provanszál Pierre [Peyre] Cornutit

380 – Smičiklas VIII, 557.

381 – Lampel, Josef (Hg.): *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten*, I. kötet, (976–1367), Wien 1891. I, 132. no. 104.

382 – A perjel és helytartója közötti kommunikációra lásd Dl.106196. A levéltári adatbázisban ezt az évjelzet nélküli levelet 1380–82 közé datálták, de az oklevél hátlapjáról kiderül, hogy Donát alperjel küldte, így 1350–71 közé keltezendő. Vö. Luttrell 1999: i. m. 5.

383 – 1320 előtt Róma és Perugia – Gyánt 1324. 04. 24. – Pozsega 1321. 04. 09. – Nekkse 1323. 11. 29. – Magyar Királyság (?) 1324. 02. 21. – Zágráb 1324. 05. 29. – 1325. 07. 01. előtt elhagyta a Magyar Királyságot – Magyar Királyság (?) 1325 – Pakrác 1326. 05. 22. – Gora 1327. 06. 03. – Vrána 1328. 05. 26. – Csurgó 1329. 11. 25. A fennmaradó időben a többi perjelség ügyeivel foglalkozott: Róma: 1312–1327, Capua: 1323–1328, Barletta: 1328.

384 – AO II, 55–56.; Smičiklas IX, 97–98. Wagner, Hans–Lindeck-Pozza, Irmtraut (szerk.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*, I–IV. kötet, Graz–Köln–Wien, Böhlau, 1955–1985. (a továbbiakban UB) III, 37, 137. Fejér CD VIII/2, 362–363.; VIII/2, 543–545.; VIII/2, 562.; VIII/3, 341.; Delaville Le Roulx 1913: i. m. 72.

385 – Smičiklas IX, 254–255. Fejér CD VII/2, 619. VIII/3, 341.

386 – Dl.2337. AOKl IX, 322–323.

387 – AO II, 55–56. Smičiklas IX, 97–98.

388 – UB III, 137. Fejér CD VIII/2, 362–363., 543–545.

389 – Az 1374-es rövid üresedés idején a perjelség levéltárát Szentivánban (Trnava) őrizték. Dl.6235. Borsa: i. m. 21.

390 – 1323 elején. Lásd Engel 2003: i. m. 355.

391 – Fejér CD VIII/7, 170–172.; IX/1, 791–793.; Smičiklas IX, 195–196.; X, 555–557.; XI, 589–591.

392 – AOM 280, fol. 21r. Tipton 1968: i. m. 308. Lásd Hunyadi 2010: i. m. 302. Vö. Dupuy: i. m. 340–343.

nevezte ki öt évre,³⁹³ amelyet a kinevezés lejártakor, 1340-ben újabb öt évre meghosszabbított.³⁹⁴ a nagymester vélhetően meg volt elégedve Pierre tevékenységével, mert még 1348-ban is hivatalban volt. Pierre származásának meghatározásában segíthet egy 1338-as vizsgálat St. Gilles perjelségében, amely a Lardiers-i preceptorium *donatusai* között sorolja Pierre és Raybaud Cornutit,³⁹⁵ illetve a szomszédos Manosque preceptoriumában egy harmadik Cornutit, Hugót, aki korábban szintén Lardiers-hez tartozott.³⁹⁶ Két évvel később ráadásul egy újabb Lardiers-beli johannita tűnt fel a magyar perjelségben: Fulco Rocafolii, aki Pierre helytartója lett.³⁹⁷ az már nem is meglepő, hogy egy bizonyos Jacobus de Rodorterio, aki szintén a Lardiers ház *donatusai* között szerepelt, a magyar perjelségben lett preceptor.³⁹⁸ Ez a provanszál közeg adta az ötletet Dieudonné de Gozon (1346–1353) nagymesternek, hogy 1348-ban a magyar perjelségbe küldje megjavulni a súlyos bűnököt elkövető François Furonit, Santo Stefano Monopoli korábbi preceptorát.³⁹⁹

Az 1335 szeptemberében kinevezett Pierre 1336 őszére a magyar perjelségbe érkezett és Szent Miklós ünnepére tartományi káptalant hívott össze a johanniták bélai várába.⁴⁰⁰ Filippo de Gragnával szemben, Pierre itineráriumát nagyon nehéz összeállítani. Ez a helyzet nem feltétlenül a forrásadottság következménye, sokkal inkább annak, hogy Pierre nagyjából háromévente vizitálta a perjelséget,⁴⁰¹ néha még a tartományi káptalanokat is a helytartója elnökölte, például Fulco Rocafolii, aki egyben soproni preceptorként is tevékenykedett.⁴⁰² Perjelsége idején honosodott meg a nyugati tartományokban már működő minta, miszerint időnként világiakat bíztak meg egy-egy preceptorium javainak kezelésével.⁴⁰³ Egy másik fontos változás a perjelség irányításában figyelhető meg: külön helytartó volt felelős a Drávától északra, illetve

393 – AOM 280, fol. 33v. Kiadása: Engel 1997: i. m. 115–116. Hunyadi 2010: i. m. 303–304. Lásd még Fejér CD VIII/4, 204., 465., 530. IX/1, 515–518.; IX/4, 614.; AOM 317, fol. 211r. Smičiklas XI, 555. XI, 438. A nápolyi királyságban élő provanszál családokról Luttrell 1999a: i. m. 189.

394 – AOM 280, fol. 45r–46v. Hunyadi 2010: i. m. 306.

395 – Beaucage: i. m. 382. Cf. Luttrell 2001: i. m. 273.

396 – AOM 280, fol. 34r. Lásd Beaucage: i. m. 369. AOM 280, fol. 34r. Még egy Cornutit ismerünk a régióból: Rajmund Cornuti, szintén Manosque-ból. – 1389/90, AOM 324, fol. 122r.

397 – Beaucage: i. m. 382. Smičiklas X, 555–557. AOkl XXIV, 163.

398 – Uo. 382.; Smičiklas XI, 566–567.

399 – Vö. Luttrell, Anthony: *Le origini della precettoria capitolare di Santo Stefano di Monopoli*, in D'Angela, Cosimo–Sante Trisciuzzi (szerk.): *Fasano nella storia: Dei cavalieri di Malta in Puglia*, Bari, Adriatica Editrice, 2001. 98. A sors fintora, hogy Dieudonné de Gozon-t még nagymestersége előtt megfosztották rendi habitusától egy időre, és hivatalát sem tölthette ki, mert halála előtt néhány hónappal lemondani kényszerült. Lásd Brockman, Eric: *Rhodes of the Knights. Topographical and Political Aspects, Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 25. évfolyam, 1966. 9. AOM 317, fol. 211r–v. Az nem teljesen egyértelmű, hogy ekkor Pierre Cornuti életben volt-e még, mert az utolsó oklevél, amelyik említi, 1348 februárjában íródott. Smičiklas XI, 438–441. Vö. Tipton 1968: i. m. 301–308.

400 – Fejér CD VIII/4, 204–206. Smičiklas X, 285–286. Reiszig: i. m. I, 95. AOkl XX, 324.

401 – Béla 1336. 12. 06. – Csurgó 1339. 12. 09. – Vrána 1340. 05. 31. – Pakrác 1344. 08. 08. – (Somogy)Szentá 1345. 04. 24. – Buda 1347. 09. 01.

402 – Smičiklas X, 555–557.

403 – Luttrell 1994–1995: i. m. 760.

a folyótól délre található preceptoriumok, illetve birtokainak ügyeiért. Ennek jele, hogy 1340-ben Fulco Rocafoliit, aki addig Dalmácia és Korbávia alperjele volt, kinevezte helytartójává a teljes Magyar–Szlavón perjelségbe.⁴⁰⁴ A székesfehérvári preceptor, aki a Magyar–Szlavón tartomány alperjeli címét viselte 1349-ben, gyakorlatilag csak a Drávától északra fekvő preceptoriumok ügyeit képviselte különböző fórumokon.⁴⁰⁵

Pierre utódját, a szintén provanszál Baudon Cornutit (1348–1374), aki 1348-tól alperjelként működött,⁴⁰⁶ még az év októberében perjellé nevezték ki. Hosszú hivatalviselésének elejét azonban nagyon megkeserítette a fent bemutatott, kalandor johannita, Montreal du Bar, más néven Frà Moriale.⁴⁰⁷ A rossz hírű zsoldosvezér magához vette a tartomány pecsétjét és a levéltár egy részét,⁴⁰⁸ ezért Baudon 1353-ban új pecsétet vésetett és a Moriale által kiállított okleveleket annullálta. Ehhez mérhető botrány nem történt közel negyedszázados perjeli hivatala idején. Baudon 1360-ig többnyire évenként vizitálta a perjelséget, majd ezt követően ritkultak a látogatásai. Tevékenységének jó részét homály fedi, de az bizonyos, hogy a királlyal jó kapcsolatot ápolt, gyakran tartózkodott Lajos udvarában, a zárai béke (1358) megkötésében személyesen is szerepet vállalt, amelynek révén a dalmát tengerpart egy része újra magyar uralkodó ellenőrzése alá került.⁴⁰⁹ Baudon hivatalosan az 1374 tavaszán bekövetkező haláláig⁴¹⁰ viselte a perjeli méltóságot, de rendi ügyekben utóljára 1373 októberében hallunk róla. Hosszú perjeli hivatala alatt gyakorlatilag egyetlen alperjellel dolgozott együtt, a székesfehérvári preceptorral, aki 1349-től 1371-es haláláig viselte ezt a címet. Donát eredendően Székesfehérvár, Esztergom és Gyánt preceptora volt, illetve egy rövid ideig a fehérvári preceptorium örtestvére, azaz *custosa*.⁴¹¹ Halála után Albert (1371–1374) lett az alperjel, aki hasonló karriert futott be, mint Donát. Baudon perjelsége idején Dubica preceptora, illetve Moštanica várnagya lett 1360-ban, s ily módon a Szávától délre található johannita érdekeltségek kezelője.⁴¹² A regionális kötődés összefügg származásával, ugyanis minden bizonnyal Dubica szomszédságából, Košučáról származik.⁴¹³ Legalábbis erre utal az az információ, amely szerint 1374-ben fiával, Kusychya-i

404 – Smičiklas X, 555–557.

405 – Pl. Fejér CD IX/7, 153.; DI.106134. Fejér CD VIII/2, 588. Vö. Fejér CD IX/2, 566., 582–584.; IX/3, 123–125. DI.106134, DI.106135.

406 – Smičiklas XI, 444–445; *Teleki család oklevéltára*, 84–87.

407 – Reiszig: i. m. 100–102. Raybaud: i. m. I, 311–315.

408 – Smičiklas 12: 165–167.

409 – *Diplomáciai emlékek*, II, 508–510. AO VII, 12–13.

410 – DI.6204.

411 – Donátról részletesen: Hunyadi 2010: i. m. 103., 107–108.

412 – Cf. Hunyadi 2010: i. m. 160. Uő 2018: i. m. 313–314.

413 – A helyzet érdekessége, hogy a dubicai elődje, Odolen fia Eliás is košučai származású volt.

Iwkoval⁴¹⁴ együtt megjelent a budai káptalan előtt.⁴¹⁵ 1374 után azonban lemondott az alperjeli méltóságról, illetve a székesfehérvári preceptorságról.⁴¹⁶ Ennek hátterében szinte biztos, hogy a perjelváltás keresendő. Rajmund de Beaumont (1374–1379/81) hozta magával helytartóját, Arnold de Beaumont-t (1374–1378).

A szintén provanszál és ambiciózus Rajmund de Beaumont Baudon Cornuti hivatalviselésének végén, 1373-ban lett alperjel, bár Albert formálisan ugyancsak viselte a címet. A helyi ügyekkel alaposan tisztában lehetett, hiszen 1366-tól két fontos preceptorium, Csurgó és Újudvar élén állt.⁴¹⁷ Mivel nem volt újabb esélyes, Cornuti versenyben a magyar perjeli méltóságért, elvileg nyitott volt az utódlás kérdése. Valójában már másfél éve zajlott egy komoly vita a perjeli szék betöltése kapcsán a magyar király, a Rend nagymestere és a pápa között. A versengésből végül Lajos jelöltje, Rajmund jött ki nyertesnek. De a viszály sötét fellege hosszú ideig a perjelség fölött lebegett. Ennek egyik legkézzelfoghatóbb nyoma az a nyomasztó tény volt, hogy a magyar uralkodók ettől kezdve rendre beavatkoztak a Rend, egészen pontosan a Magyar–Szlavón perjelség belügyeibe, mindenekelőtt a perjel kinevezése révén. Ennek megértéséhez azonban vissza kell kanyarodnunk az ún. egyházszakadás (1378–1418) előestéjéhez, és érdemes röviden felidézni a Magyar–Szlavón perjelség „politikai” helyzetét a szakadás előtti pillanatban.

Egy 1373-as megállapodás szerint a perjelség élén történő üresedés esetén a nagymester joga volt kinevezni a soron következő perjelt, majd ettől kezdve felváltva kerültek kinevezésre az itáliai, illetve a provence-i nyelvből (*lingua*).⁴¹⁸ I. Lajos magyar király 1373-ban erre a megállapodásra hivatkozva szerette volna a Magyar–Szlavón perjelség élén látni a provence-i Rajmund de Beaumont-t a még hivatalban lévő Baudon Cornuti utódként.⁴¹⁹ XI. Gergely pápa ugyanakkor egy másik provanszál johannitát akart a perjelség élére kinevezni: a befolyásos Bertrand Flottét.⁴²⁰ A vita elmérgesedni látszott, s végül a nagymester a velencei perjelnek, Giovanni Rivarának akarta adni a méltóságot.⁴²¹ A végkifejletből annyi bizonyos, hogy

414 – Albert már legalább 26 éve szolgált a Rendben, de könnyen lehet, hogy belépése előtt megözvegyült. 1383 előtti halála arra utal, hogy már idős lehetett.

415 – Dl.106171, Fejér CD IX/4, 611–613.

416 – Egy ideig székesfehérvári preceptor is volt. Cf. Dl.6235.

417 – Dl.5498. Lásd Hunyadi 2010: i. m. 319.

418 – 1373. november 22. (A1427) AOM 347, fol. 51r–v. Kiadását lásd Hunyadi 2010: i. m. 321–322.

419 – Fejér CD IX/4, 523–524. MonVat II, 197. Luttrell 2001: i. m. 275. Dl.6203; Dl.6204; Fejér CD IX/7, 347–356. Lásd még Luttrell, Anthony–Fiorini, Stanley: *The Italian Hospitallers at Rhodes, 1437–1462, Revue Mabillon*, 7. évfolyam, 1996. 214. Úő: Change and Conflict within the Hospitaller Province of Italy after 1291, in *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, 198.

420 – Bertrand Flotte 1374 decemberéig nápolyi preceptor volt; 1375. május 6-án a rodoszi Konvent nagypreceptora lett. Lásd Luttrell: 1990: i. m. 15. Luttrell 1999: i. m. 198.

421 – MonVat II, 153–154. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 174., 197. Vö. Luttrell 1999: i. m. 198. Luttrell 2001: i. m. 274–275. Lásd még Bonazzi, Francesco: *Elenco dei Cavalieri del S. M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'Ordine ai nostri giorni*, I–II. kötet, Napoli, Detken e Rocholl, 1894–1904. I, 117. Hasonló pápai beavatkozásra lásd Mitáček, Jiří: Ziemovit Těšinský – generální převor řádu johannitů a slezský kníže, *Studia Historica Brunensia*, 46. évfolyam, 1999. 21–23.

Rajmund de Beaumont 1374 szeptemberében elfoglalta a magyar–szlavón perjeli méltóságot, és tartományi káptalant tartott Csurgón, ahol már egy ideje preceptor volt.⁴²² Szigorúan egykorú forrás azonban üresedésben lévőknek mondta a perjelséget,⁴²³ és a pápa sem békélt meg a helyzettel. Még ez év decemberében levelet küldött Lajosnak, amelyben tiltakozott a magyar király beavatkozása ellen a Rend belügyeibe és fenntartotta, hogy a kinevezés joga őt, illetve a johannita nagymestert illeti meg. Ennek fényében Rajmundot mind a perjelség, mint pedig a korábbi perjel, Baudon személyes javai bitorlójának tekintette; ez utóbbira, azaz a *spoliára*⁴²⁴ a király tette rá a kezét.⁴²⁵ A pápa nyomásgyakorlása nem enyhült, és 1375 nyarán arra is fény derült, hogy Lajos miért nem fogadta el Róma jelöltjét. Azt vélelmezte, hogy Giovanni Rivara velencei származású, s ennek okán bizalmatlanságot táplált irányában. Bár XI. Gergely sietett tisztázni, hogy jelöltje Piemontból való, Lajos megmakacsolta magát.⁴²⁶ Vélhetően a pápa figyelme a szervezés alatt álló törökellenes hadjáratra terelődött,⁴²⁷ mert Rajmund mégis hivatalában maradhatott egészen 1381-ig,⁴²⁸ sőt, 1384 novemberében még vissza is tért egy kis időre.⁴²⁹ Távolléte idején helytartója, Arnold de Beaumont, aki egyben a csurgói és újudvari preceptoratusok vezetését is átvette Rajmundtól 1375 májusában.⁴³⁰ Nevük alapján arra következtethetünk, hogy a megállapodás az 1373-as írásba foglalás előtt is érvényben volt, és a Gragnana-klán, illetve a Cornutik⁴³¹ után a Beaumont-ok játszottak vezető szerepet a Magyar–Szlavón perjelség életében.

Az egyházzszakadás első éveire azonban feltétlenül hatással volt Rajmund távolléte. Palisnai János, az első hazai származású perjel vélhetően ezt a helyzetet használta ki 1379-ben. A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi oklevele már ekkor perjelnek címezte,⁴³² bár a Rend szkizma előtt kinevezett, székhelyét Avignonban tartó nagymestere, Juan Fernández de Heredia

422 – Lásd Fejér CD IX/4, 614–616. Kukuljević: i. m. 60–61.

423 – 1374. szeptember 8. Dl.6235. Vö. Borsa Iván: a somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban, 1371–80, *Somogy megye múltjából*, 30. évfolyam 1999. 21. A tartományi káptalan után Rajmund távozott a perjelségből. Dl.6237, Dl.6238; Borsa: i. m. 25. Ebben önmagában semmi rendkívüli nincs, a perjelek többnyire vizitálták a tartományukat, de jellemzően nem voltak rezidensek.

424 – Vö. Nisbet: i. m. 96–97.

425 – MonVat II, 153–154. Luttrell 2001: i. m. 274–275.

426 – MonVat II, 197. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 197. Luttrell 2001: i. m. 275.

427 – MonVat II, 155–156. Delaville Le Roulx 1913: i. m. 188. Reiszig: i. m. I, 120.

428 – Vö. Hunyadi 2011b: i. m. 842.

429 – Fejér CD XI/2, 179. (Dl.7111). Lásd még Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Tsa., 1939. 136.

430 – Dl.6274. Borsa: i. m. 24–25. A Rajmund távozása utáni időszakra lásd pl. Fejér CD IX/5, 68–69.; IX/7, 374–376. Dl.6299. Borsa: i. m. 25. Dl.6363; Df.233327.

431 – A szkizma idején egy harmadik Cornuti, egy bizonyos Gérard is fontos szerepet kapott a Magyar–Szlavón perjelségben 1384–1386 között, Gora és Dubica preceptora volt, majd 1386-ban a perjelség Orbán-párti *procuratora* lett. AOM 281. fol. 92v, 93v.

432 – Dl.7550. Hunyadi 2010: i. m. 62.

(1377–1396) csak 1382. július 14-én nevezte ki hivatalosan.⁴³³ Egészen addig gyakorlatilag „önjelölt” perjel volt, amit a rendi szabályzat nem ismert (el), és ezzel is magyarázható, hogy miért viselte Rajmund a perjeli címet egészen 1381-ig. Ezt a meggyőződést erősítheti az a tény is, hogy az 1380. február 1-re Valence-sur-Rhône-ba összehívott generális káptalanra Palisnai nem ment el. Ugyanakkor az *ex lex* állapot kialakulásában az is szerepet játszott, hogy Herédia 1378-tól 1379 nyaráig török fogságban volt, ezért Palisnai nem várt a hivatalos kinevezésre.⁴³⁴ Az sem zárható ki, hogy Palisnai I. Lajos 1378-ban indult velencei háborúja során került „helyzetbe”. Az viszont bizonyos, hogy Mária királynő 1383 őszén megfosztotta Palisnait vránai perjeli címétől,⁴³⁵ jöllehet a rendi autonómia az ilyen jellegű uralkodói beavatkozást sem ismerte el. A rendi adók beszedésének lehetőségétől megfosztották a lázadók oldalára álló perjelt, mert november 25-én már Horváti Pál zágrábi püspök volt a perjelségi javinak *gubernatora*.⁴³⁶

A fenti helyzetet tovább bonyolította, hogy a nemzetközi szinten is komoly változások zajlottak. VI. Orbán pápa 1382. december 15-én „letette” méltóságából a Rend nagymesterét, Juan Fernandez de Herediát, és 1383 márciusában a korábbi capuai perjelt, Riccardo Caracciolót (1383–1395) nevezte ki a Rend elöljárójává – bár a rendi nomenklatúrában pusztán ellen-mesterként szerepel. Caracciolo nem ment sem Rodoszra, sem pedig Avignonba. Itáliában maradt, s a „Róma-pártiak” számára generális káptalanokat hívott össze, ezek között a legfontosabbat Nápolyba 1384-ben.⁴³⁷ Ezen a rendi gyűlésen itáliaiak, németek, flamandok, gascogne-iak és angolok bizonyosan megjelentek. A káptalanon fontos döntések születtek, és az is nyilvánvaló, hogy Caracciolo adminisztrációja sokkal elnézőbb volt a *responsiót* nem fizető tartományokkal szemben, mint az avignoni székhelyű Herediáé.⁴³⁸

Palisnai János magyar–szlavón perjel 1383-as „letételéről” értesülvén, Rajmund de Bello monte vélhetően a nem sokkal korábban kinevezett ellen-mesterhez, az „Orbán-párti” Riccardo Caracciolóhoz fordult, aki 1384 áprilisában, több más kinevezéssel együtt, vélhetően újra a perjeli méltóságba emelte Raymundot.⁴³⁹ Szemmel láthatóan mindkét oldalon nagy volt a zűrzavar: voltak olyan johanniták, akik mindkét oldalról megerősítést kértek hivatalukhoz, de akadtak olyanok is, akik egyik helyre sem fizették a *responsiót*. Mindenesetre Raymund 1384

433 – AOM 322. fol. 251r. Kiadása: Dobronić, Lelja: *Viteški redovi, Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, *Analecta Croatica Christiana* 18, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost, 1984. 171–172. Hunyadi 2010: i. m. 325–326.

434 – Luttrell 1966: i. m. 32–33. Tipton 1967: i. m. 95.

435 – Palisnai politikai szerepvállalásáról lásd Budak, Neven: Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana, *Historijski zbornik*, 42. évfolyam, 1. szám, 1989. 57–70. Uő: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in *The Crusades and the Military Orders*, 283–290. Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2003. 45–48. Gračanin: i. m. 237–267.

436 – DI.35269 (A1384). Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, *Levéltári Közlemények*, 8. évfolyam, 1930. 66.

437 – Luttrell 1975: i. m. 305.

438 – Luttrell 1966: i. m. 42.

439 – DI.71223; Fejér CD X/2, 179. (DI.7111); Házi: i. m. 136.

novemberében már Magyarországon tartózkodott, de ittléte rövidnek bizonyult, mert vagy meghalt, vagy pusztán helytartót keresett távolléte idejére. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a következő év tavaszán, 1385 áprilisában már Hédervári János – korábban locsmándi főesperes – viselte a perjeli címet, de meglehetősen rövid ideig, mert 1386 nyarán már győri püspökként említik a források.⁴⁴⁰ Ráadásul időközben, 1385 júliusában a budafelhévi stefanita mester lett a Vránai perjelség javainak kormányzója,⁴⁴¹ ami valószínűtlenné teszi, hogy Hédervári egészen győri püspöki hivatalának elfoglalásáig viselte volna a perjeli méltóságot. A helyzetet még tovább bonyolítja, hogy Caracciolo, a történekről értesülvén, Ranforsatus de Castellánát nevezte ki a perjelség élére 1385 szeptemberében, ő azonban vélhetően nem jött Magyarországra, amiről viszont Palisnai szerzett tudomást és 1386 májusától újra viselte a vránai perjeli/gubernatori címet. Ezzel azonban Caracciolo nem békelt meg, és válaszlépés gyanánt 1386 nyarán a provanszál Gérard Cornutit nevezte ki *procurator*nak, *actornak*, *factornak*, aki már 1384-től – szintén Caracciolo jóvoltából – gorai és dubicai preceptor volt. Gérard bizonyára köthető az I. Lajos uralkodása alatt szolgáló Pierre és Baudon Cornutihoz.

Fordulat vélhetően Zsigmonddal következett be: 1387. október 10-én Losonci Albert már *prior electusként* szerepelt, bár cím a johannitáknál nem volt használatban: létezett azonban a titulás perjeli cím, s nagyon úgy tűnik, ettől az időszakról kezdve ezzel számolnunk kell. Albert egyébként 1389. április 11-ig viselte a perjeli címet. Fontos rámutatni, hogy Palisnai is viselte a perjeli címet 1389-ig, sőt, vélhetően egészen 1392-ben bekövetkező (vagy ezt valamivel megelőző) haláláig,⁴⁴² mert jól tudta: ahogyan Mária általi letétele, úgy a Zsigmond elrendelte eltávolítása sem elfogadható a Rend gyakorlatában. Ahogyan persze a korábbi székesfehérvári preceptor, Bebek Imre 1392-es kinevezése⁴⁴³ is sértette a Rend szuverenitását. Érdekes ugyanakkor, hogy Bebek méltóságviselése idején (1392–1403) a Konvent nem nevezett ki *titularis* perjelt, és letételét sem Rodoszról kezdeményezték: a király elleni lázadás/összeesküvés miatt Zsigmond még 1403 májusa előtt⁴⁴⁴ megfosztotta méltóságától – jöllehet szigorúan johannita szempontból ezzel Zsigmond (is) durván beavatkozott a Rend belügyeibe.

440 – DI.34650.

441 – Süttő Szilárd: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez, *Levéltári Szemle*, 52. évfolyam, 4. szám, 2002. 32.

442 – Engel szerint – Schwandtner alapján – Palisnai 1391-ig viselte a perjeli címet. Budak ugyanakkor megjegyzi, hogy Lučić szerint Palisnai 1392-ben még élt, s egészen addig viselte a perjeli címet. Df.261160. Lucio, Giovanni: *Memorie storiche di Trau. Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split, Cakavski sabor, 1979. 352. Smičiklas XVII, 432.

443 – Bebek Imrét először 1392. november 13-án említik vránai perjelként. DI.7811. Bebekről legutóbb lásd Ribi András: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári kereszties konvent személyi összetétele (1390–1450), in Fábíán Laura et al. (szerk.): *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európaról*, Micae mediaevalis VI. Budapest, ELTE BTK TDI, 2017. 203., 207.

444 – Engel 1996: i. m. 82. Mályusz Elemér (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár*, II. kötet (1400–1410), Első rész (1400–1406), MOL Forráskiadványok, II/3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 286. no. 2424.

Riccardo Caracciolo 1395 tavaszán meghalt,⁴⁴⁵ és IX. Bonifác (1389–1404) pápa nem nevezett ki új ellen-mestert, pusztán egy „római” helytartót: a nápolyi származású római perjelt, Bartholomeo Caraffát.⁴⁴⁶ Ezzel a döntéssel egyidejűleg Caracciolo korábbi kinevezéseit gyakorlatilag annullálták.⁴⁴⁷ Nem sokkal később, 1396 tavaszán Heredia is meghalt, és helyét az őszi nikápolyi csatát követően, az addig a johannita nagypreceptori méltóságot viselő, azaz a Rend második emberének számító Philibert de Naillac vette át. A helyzet érdekessége, hogy mind a hivatalban lévő perjel (Bebek Imre), mind pedig egy későbbi tartományi vezető, az Ung megyei Nagymihályi Albert is jelen voltak a nikápolyi ütközetben, így akár személyesen is találkozhattak Naillac-kal. Nem ismeretes, hogy Bartholomeo Caraffa pontosan meddig működött helytartóként,⁴⁴⁸ de a Rend 17. századi történetírója, Giacomo Bosio szerint IX. Bonifác pápa csak Riccardo Carracciolo halála, azaz 1395 után nevezte ki; az pedig bizonyos, hogy 1404-ben magyar–szlávón perjeli címet is viselt, vélhetően 1405-ben bekövetkező haláláig.⁴⁴⁹ Ezt a helyzetet szintén a szkizma alatti konfliktus megnyilvánulásának tekinthetjük, mert Bebek Zsigmond általi kinevezését Philibert de Naillac legalábbis tűrte, majd Bebek letétele után egy bizonyos Johannes de Varrasio lett a perjelségi javak kormányzója.⁴⁵⁰ A magyar perjeli címet sem viselte, mert 1405 novemberére Philibert de Naillac egy bizonyos Michele Ferrandit nevezett ki a magyar–szlávón johannita perjelnek,⁴⁵¹ aki tulajdonképpen 1417-ig viselte a címet. Az eredendően bolognai preceptor 1406-ban Rodoszon tartózkodott és nincs nyoma, hogy valaha is a Magyar–Szlávón perjelségben működött volna. Reiszig Ede, a johanniták hazai monográfusa szerint Zsigmond már 1408-ban Nagymihályi Albertnak adta a perjeli címet, de Michele Ferrandi 1409 januárjában még bizonyosan viselte a perjeli méltóságot⁴⁵² – a magyar vita csak a konstanzi zsinaton jutott nyugvópontra. Az azonban végérvényessé vált, hogy a magyar uralkodók beleszólást követeltek a tartományi elöljáró kiválasztásába. Bár Európa-szerte többnyire a konstanzi zsinat vezetett el az egyházszakadás felszámolásához,⁴⁵³ a johanniták az 1409-es pisai zsinat után, azaz V. Sándor pápa megválasztását követően,⁴⁵⁴ összehívtak egy generális

445 – Luttrell 1995: i. m. 7.

446 – AOM 1129, fol. 154r–v. Vö. Tipton 1967: i. m. 114.

447 – Tipton 1967: i. m. 114. Caracciolo kinevezéseinek eltörlése, úgy tűnik, IX. Bonifác pápa megegyezésre hajlását jelzi, de Tipton szerint ez csak a látszat, mert a kinevezések hatálytalanításával a Rodoszhoz hű perjelek, illetve preceptorok kinevezéseit is hatályon kívül helyezték.

448 – VII. Ince 1406-ban Niccolo Orsinit nevezte ki az ellen-mester helytartójának.

449 – Lásd Bosio, Iacomo: *Dell' Istoria della sacra religione, et Illustrissima Militia di San Giovanni Gierosolomitano e dell' ordine militare*, Parte seconda (a.1291–1522), Roma, Guglielmo Facciotti, 1629. 150. MonVat I, 344–345.

Valente, Gustavo: *Il sovrano Militare Ordine di Malta e la Calabria*, Calabria, Laruffa, 1996, 84.

450 – Df.253849. Nagy Imre et al. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár, 1024–1490*, I–II. kötet, Budapest, 1886. II, 208.

451 – AOM 333, fol. 93v.

452 – AOM 337, fol. 130v. Reiszig vélhetően egy 1418-as oklevél dátumát oldotta fel tévesen.

453 – Lásd Pósan László–Bárányi Attila (szerk.): *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capitae et membris, tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulójának alkalmából*, Debrecen, Printart-Press, 2014.

454 – V. Sándor pápát (1409–1410) a nagymester, Philibert de Naillac elismerte. Vö. Luttrell, Anthony:

káptalant Aix-en-Provence-ba, és véget vetettek a Rend megosztottságának.⁴⁵⁵ Ennek ellenére 1409 és 1420 között a nagymester, Philibert de Naillac továbbra sem látogatott el Rodoszra.⁴⁵⁶

A tartományi vezetésben megjelenő, hazai származású előjárókhöz hasonló folyamatnak lehetünk tanúi az egyes preceptoriumokban élő, vagy ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó rendtagokkal, preceptorokkal kapcsolatban is. A rendházak személyzetét elsősorban a Rend hazai konventjei által kiadott hiteleshelyi oklevelek méltóságsoraiból vagy az oklevelekben megörökített külső hiteleshelyi munkával kapcsolatban ismerhetjük meg. Ez is azt mutatja, hogy egy-két kivételtől eltekintve, az 1370-es évek végéig a konventek preceptorai, perjelei, s más főbb méltóságviselői idegen – gyaníthatóan itáliai és francia – származásúak voltak. Az első, minden kétséget kizáróan magyar származású a soproni preceptor, Péter volt (1308–1321),⁴⁵⁷ egy tehető helybéli család sarja. Természetesen más magyar házak élén is álltak olyan méltóságviselők, akik nevük alapján gyaníthatóan magyarok voltak, például Simon (Csurgón), András (Dubicán), János (Gorán, Nekkse-Szentmártonon, Újudvaron), Róbert, Benedek, illetve Mihály (Székesfehérvárott). A perjelség egészében végbement változásokat jól jellemzi Székesfehérvár példája.⁴⁵⁸ A konvent kisebb rangú tagjai (például a kóruspapok) már a 14. század közepén magyarok voltak, s a század végére a rendház teljes személyzete magyarokból állt.

14. A johannita birtokgazdálkodás

Az eddigiek során számos irányból körbejárt rendi tevékenység alapja a Rend adminisztratív egységeinek gazdasági tevékenysége volt. Michael Gervers megfogalmazásában: „Ezek a johannita *preceptoriumok* elsősorban a bérleti díjak és járandóságok, valamint a megtermelt természetbeni javak begyűjtésére szolgáló központokként működtek.”⁴⁵⁹ Már többször rámutattunk, hogy a Rend európai perjelségeinek többségének az volt a feladata, hogy a szegények gondozásához, a rászorulókat eltemetéséhez és a hitetlenek elleni harchoz szükséges anyagi forrásokat előteremtse. Ennek a célkitűzésnek megfelelően a zarándokok és szegények számára létrehozott

The Contribution to Rhodes of the Hospitaller Priory of Venice, 1410–1415, in Maltézou, Chrýssa A.–Schreiner, Peter (szerk.): *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII–XV. secolo)*, Venezia, Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 2002, 67–68.

455 – Tipton 1967: i. m. 91. Uő: The Irish Hospitallers during the Great Schism, *Proceedings of the Royal Irish Academy, Archaeology, Culture, History, Literature*, 69. évfolyam, 1970. 33–43. Luttrell 1975: i. m. 305. Uő: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in Tommasi, Francesco (szerk.): *Aciri 1291, La Fine della Presenza degli Ordini Militari in Terra Santa i Nuovi Orientamenti nel XIV secolo*, Perugia, Quattroemme, 1996. 75–91. A magyar perjelségről lásd Hunyadi Zsolt: The Western Schism and Hungary, from Louis I to Sigismund of Luxembourg, *Chronica*, 13. évfolyam, 2017. 45–53.

456 – Luttrell 1975: i. m. 310. Uő 1988: i. m. 96.

457 – Házi 1939: i. m. 135. Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám, 1217–1564, *Soproni Szemle*, 45. évfolyam, 1991. 104. Hunyadi 2010: i. m. 127.

458 – A fehérvári konvent személyi összetételéről a 14–15. század fordulóján lásd Ribi 2017: i. m. 199–200. Uő 2019: i. m. 68–69.

459 – Gervers 2002: i. m. 252., 259.

és fenntartott városi preceptoriumok mindig alárendelt szerepet játszottak (számukban is) a mezőgazdasági tevékenységet folytató adminisztratív egységekhez képest. Ez utóbbiak alapvető célja a legjövedelmezőbb birtokgazdálkodás kialakítása volt az adott helyi földrajzi-társadalmi környezetben. A rendház tagjai nem „élhették fel” a preceptorium egységeiben megtermelt javakat, ezért a Rend időről időre szigorúan korlátozta a belépők számát,⁴⁶⁰ különösen is a Szentföld eleste után. Ezért időnként az is előfordult, hogy egy adott perjelség preceptoriumait átszervezték, s bizonyos tartozékok (*membra*) más részekkel alkottak új egységeket, vagy összevonva közös preceptor irányítása alá kerültek.

Az adminisztratív egység vezetőjének, a preceptornak nem pusztán a jövedelmek begyűjtése volt a feladata, hanem először a földek hasznosítása: akár a rajta élők termelőtevékenységének megszervezésével, akár bérbeadás révén, különösen is, ha ezek üresen álló földek voltak. Az a tény, hogy meglehetősen kevés forrás áll a rendelkezésünkre a johanniták mint egyházi földesurak alávetett népeire vonatkozóan, nem valamiféle lovagrendi sajátosság. Meglehetősen általános jelenség, hogy a földesúr és népei között létrejött megállapodásokról nem készültek írásos feljegyzések, amikor az élet, a termelő munka megszokott medrében folyt. A vizsgált időszakban a jobbágyok ritkán kértek írásos igazolást földesurukkal való ügyeikről, például a földesúri szolgáltatások teljesítéséről. Annál inkább annak kivetéséről, illetve nagyságának meghatározásáról. Ennek az írásbeliségnek a magyar társadalomban való általános elterjedtségén túl az is oka volt, hogy az alávetett népek, illetve jobbágyok ritkán kerültek közvetlen kapcsolatba magával a Renddel vagy a rendi vezetéssel. A szolgáltatások teljesítésére a földesúr tisztartóján, a johanniták esetében a preceptorium *procurator*án, preceptorán, illetve az adott földterület hasznobérlőjén keresztül kerültek kapcsolatba magával a Renddel. A közvetlen kapcsolat legtöbbször a földesúri joghatóság gyakorlása során jöhetett létre, de a johanniták általában ennek is egy részét átruházták prediálisaikra vagy más néven egyházi nemeseikre. Sajnos az sem egészen nyilvánvaló, hogy a johanniták esetében ki gyakorolta a bíraskodást a földeken jobbágy módjára (*more iobagionum*) élők felett: a preceptor vagy a perjel. Mert jöllehet, a *camera prioralis* státuszú egységeken kívül minden tartozék (*membrum*) valamely *preceptorium* részét képezte, ezek hasznobérbe (*census*) adása mindig tartományi káptalanokon történt, a perjel vagy helytartójának jelenlétében.

A rendkívüli események kiváló lehetőséget kínáltak arra, hogy írásos feljegyzés is készüljön a történekről – a napi rutin többnyire homályban maradt. Mint például 1329-ben, amikor a perjel, Filippo de Gragnana megfosztotta a perjelség földjeinek egyik bérlőjét a hasznobérbe kapott földtől, midőn az egy összeesküvésben vállalt részt a Rend ellen a perjelség jobbágyaival egyetemben, egészen odáig merészkedve, hogy helyben preceptort is „választottak”, holott ez ekkor már nem is a tartomány perjelének, hanem a Rend vezetésének hatásköre volt.⁴⁶¹ Az ösz-

460 – Forey 1986: i. m. 158. Riley-Smith 2012: i. m. 98., 109.

461 – AOkI XIII, 366–367. Df.257974, Df.258481.

szeesküvés kiötlőjének a perjelséghez fűződő viszonya a forrásból sajnos nem egyértelmű. A johanniták olyan „prediálisainak”⁴⁶² egyike lehetett, akikről meglehetősen hézagos ismeretekkel rendelkezünk, különösen is pontos jogi státuszukat, illetve a Rendhez fűződő kapcsolatukat illetően. Ez jórészt a forrásokban való megnevezésükből következik, hiszen – a rendi terminológia szerint is – legtöbbször azonos mértékű és jellegű kötelezettségeket (*fidelitas*) vállaltak *more/sub forma aliorum fidelium predialium nostrorum*.

15. Haszonbérlet, tartós bérlet, prediálisok

A Rend birtokgazdálkodásában, egyházi intézmény lévén, nem szerepelt az elidegenítés lehetősége, jóllehet, ahogy korábban utaltunk rá, XXII. János pápa 1322-ben engedélyezte a komoly pénzügyi nehézségekkel küzdő Rend⁴⁶³ számára, hogy kevésbé jövedelmező birtokait elidegeníthesse.⁴⁶⁴ Ezért sem meglepő, hogy az oklevelek csak elvétve tudósítanak eladásról (1262),⁴⁶⁵ vagy akár birtokcseréről is. Ez utóbbi körbe is alapvetően magával az uralkodóval⁴⁶⁶ létrejött (1328) vagy az általa⁴⁶⁷ (illetve egy esetben a királyné által [1340])⁴⁶⁸ jóváhagyott tranzakciók tartoztak. A fent említettek szerint tehát a rendi vezetés egyik legfontosabb célja a minél jövedelmezőbb birtokhasznosítás megszervezése volt. Ily módon szerte Európában vagy maguk kezdtek földjeik megműveléséhez, vagy világiaknak adták ki haszonbérbe.⁴⁶⁹ Az előbbiről, jóllehet az Árpád-kor jelentős részét feltehetően ez jellemezte, szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Ennek oka részben talán az, hogy a 13. század végéig a saját gazdálkodást részesítették előnyben, de az is elképzelhető, hogy a forrásadottságok torzítják a rekonstruált képet (eleve kisebb léptékű a forrásképződés és nagyobb arányú a forráspusztulás). A magyarázat első felére állhat példaként az eset, midőn egy bizonyos Péter Szomolya, Szirák és Tolmács preceptora egy darab földet bérbe vett. Minthogy azonban a bérleti díj fizetését huzamosabb ideig elhanyagolták, az esztergomi őrkanonok 1274-ben másnak adta bérbe a földet.⁴⁷⁰ Nem sokkal később, az 1275-ös tartományi káptalanon, a perjelség birtokainak első ismert

462 – Fejér CD VIII/2, 619., VIII/4, 129–130. Smičiklas IX, 254. AOKI IX, 165.

463 – Luttrell, Anthony: *The Hospitallers and their Florentine Bankers: 1306–1346*, in Xuereb, Paul (szerk.): *Karissime Gotifride*, Malta, Malta University Press, 1999. 17–19.

464 – MonVat I, 485–486. AOKI VI, 306.

465 – Pl. Fejér CD IV/3, 98–99.; VI/2, 110. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I, 2–3. Cartulaire no. 3030.

466 – Smičiklas IX, 380–381., AOKI XII, 55.

467 – Fejér CD IV/2, 224.; ÁÚO XI, 395. Cartulaire no. 2694. Tkalčić, Ivan (szerk.): *Monumenta Historica Episcopatus Zagradiensis*, I–II. kötet, Zágráb, 1873–1874. I, 101. AO VII, 12–13. HO I, 219. Smičiklas IV, 570–571., XII, 448.; DI.6151.

468 – Df.200871, Kumorovitz L. Bernát (szerk.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953. nr. 133. AOKI XXIV, 231.

469 – Luttrell 1994–1995: i. m. 761. Uő 1999: i. m. 7. Nicholson 2001: i. m. 79. Gervers, Michael (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: Essex*, Oxford–New York, OUP, 1996. lxxix; van Winter: i. m. 20. Gervers 2002: i. m. 249. Borchardt 2002: i. m. 301.

470 – ÁÚO IX, 92. MES II, 45.

haszonbérbe adása üresen álló földeket érintett (*terras domus nostre vacuas et quasi desertas*), amiből arra következtethetünk, hogy már nem feltétlenül volt szabad kapacitása a perjelségnek, vagy a nagyobb (biztosabb) haszon reményében kerestek bérlőket.⁴⁷¹

Amint a későbbiekben szokássá vált, a perjelség birtokainak haszonbérbe adására a változó rendszerességgel, általában 1–3–5 évente megrendezett tartományi káptalanon került sor. A Rend szokásai szerint tartományi káptalan tartásához legalább négy rendtag (általában preceptor) jelenlétére volt szükség, mindenekelőtt a rend birtokait érintő döntések meghozatalához.⁴⁷² Angliában például, ha a perjel kötött is bérlési szerződéseket saját pecsétjének hatálya alatt, az okleveleket a legközelebbi tartományi káptalanon a perjelség pecsétjével is meg kellett erősíteni.⁴⁷³ A fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a Magyar–Szlavón perjelség is hasonlóan szigorú szabályokat követett a haszonbérleti szerződések során, azaz a bérbeadások rendre a tartományi káptalanokon történtek.⁴⁷⁴ Kivételnek tűnik azonban a székesfehérvári preceptorium helyzete,⁴⁷⁵ amely adminisztratív egység rendszeresen adta bérbe földjeit a tartományi káptalan jóváhagyása nélkül. Feltehetően mindig volt elegendő számú rezidens rendtag a házban, ráadásul a 14. században az alperjel is gyakran Székesfehérvárról került ki, így egyszerűen megfeleltek a rendi előírásnak, amely nem magát a tartományi káptalant követelte meg a döntés meghozatalához. Német preceptoriumok esetében figyelhető meg, hogy bizonyos értékhatár alatt a preceptorok a rendtagok beleegyezése nélkül is bérbe adhatták a rendelkezésük alá bocsátott birtoktesteket.⁴⁷⁶

Magyarországi preceptoriumok esetében ilyen lehetőségről nem szólnak a források, mint ahogyan a Rend általános gyakorlata a bérlési díjak begyűjtésére sem honosodott meg. Az európai perjelségekben díjbeszedőket (*receptores*) alkalmaztak, akik maguk is rendtagok voltak, de az is gyakori volt, hogy világiaknak adták bérbe a bérlési díj beszedését. Ezzel szemben a Magyar–Szlavón perjelség birtokainak (aktuális és leendő) bérlőinek meg kellett jelenniük

471 – ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.

472 – Cf. Gervers, Michael (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: secunda camera, Essex*, Oxford–New York, OUP, 1982. lx–lxi. Lásd még Luttrell 1996: i. m. II, 86.; King 1932: i. m. 131.

473 – Gervers 1996: i. m. lxxii.

474 – Pl. 1275-ben (ÁÚO IX, 128–130.), 1320-ban (Smičiklas VIII, 556–559., AOkl V: 294–295.), 1326-ban (DI.106115, Df.258480, AOkl X, 109.), 1328-ban (Fejér CD VIII/3, 341–343., AOkl XII, 146.) etc.

475 – Fejér CD VIII/4, 129–130., AOkl XIX, 42–43. Fejér CD IX/2: 254–255., 524–526.; Érszegi 1971: i. m. 196.; DI.106167. Fejér CD VIII/4, 129–130., AOkl XIX, 42–43.

476 – Vö. Borchardt, Karl: Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367, *Revue Mabillon*, 75. évfolyam, új sorozat 14., 2003. 83–113.

a tartományi káptalanon, amelyet a perjel vagy annak helytartója celebrált.⁴⁷⁷ Ekkor nemcsak a bérleti díj megfizetésére, de a szerződések megújítására, illetve új szerződések megkötésére is sor került. A 14. századra vonatkozó források tanúsága szerint időnként egy, néha két határnapal készültek a szerződések:⁴⁷⁸ legtöbbször Szt. György és Szt. Mihály ünnepét, azaz az intenzív mezőgazdasági munkálatok kezdetét és végét jelölték ki. De előfordultak más határnapok is: Mindenszentek,⁴⁷⁹ Szt. Márton,⁴⁸⁰ Szentháromság,⁴⁸¹ Virágvasárnap,⁴⁸² Húsvét,⁴⁸³ Pünkösöd⁴⁸⁴ vagy Karácsony.⁴⁸⁵ Sajátos módon a Magyar–Szlavón rendtartomány johannitái nem részesítették előnyben a Rend védőszentjének, Keresztelő Szt. Jánosnak⁴⁸⁶ ünnepét a tartományi káptalanok megtartására. Ennek oka talán részben abban keresendő, hogy a 14. századi magyar–szlavón perjelek időnként egyszerre több perjeli méltóságot is viseltek (pl. Velence, Róma, Capua),⁴⁸⁷ ily módon egy adott időpontban nem vizitálhattak egyszerre több tartományt. Azt is fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a perjelek legtöbbször nem voltak rezidensek saját tartományukban, hanem szinte állandóan úton voltak, vagy a Rend központjában, Rodoszon tartózkodtak. Magyarországra évente egyszer jött a perjel, de, amint fent is láttuk, előfordult hároméves vizitációs periódus is.⁴⁸⁸

A perjelség birtokait vagy előre meghatározott időtartamra, 1) általában néhány évre, 2) élethossziglan, vagy 3) előre meg nem határozott időre adták bérbe.⁴⁸⁹ Az első esetben a bérlet fenntartásának egyetlen feltétele a bérleti díj rendszeres fizetése volt,⁴⁹⁰ ám ezeknek a szerződéseknek, illetve kialakított viszonyoknak legalább két további jellemzője is volt. Egyrészt a johannitákkal kötött szerződések olyanokkal jöttek létre, akik valamilyen szolgálatot teljesítettek a Rendnek vagy érdemeket szereztek a rendi javak védelmében. Időnként a leendő bérlő

477 – 1353-ban Baudon Cornuti perjel megfosztotta azokat a bérlőket földjeiktől, akik nem jöttek el a tartományi káptalanra, hogy az esedékes *censust* megfizessék. Smičiklas XII, 165–167. Lásd még az 1374. szeptember 8-i tartományi gyűlést. Fejér CD IX/4, 614–616.

478 – ÁÚO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572. Smičiklas VI, 137–138.; Fejér CD VIII/3, 147–149.; AOkl X, 146–147.

479 – Fejér CD VIII/3, 147–149.; AOkl X, 146–147.

480 – Fejér CD VIII/1, 202. Smičiklas VIII, 114–115., IX, 341–342. Cartulaire no. 4711.; AOkl II, 12–13., XI, 126.; Df.257974, Df.258481. *A Blagay-család oklevéltára*, 99–100.

481 – AO I, 376., AOkl IV, 11–12.

482 – Fejér CD IX/2, 254–255.

483 – Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998. 258–259.; AOkl XXIII, 336–337.

484 – *A Blagay-család oklevéltára*, 74–75. Smičiklas VIII, 353–354., AOkl III, 316.

485 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkl XII, 146.

486 – Jóllehet, van rá példa 1344-ből (DI.100023).

487 – Hunyadi 2005: i. m. 144.

488 – Hunyadi 2010: i. m. 94.

489 – Például határozatlan időre: 1328. május 26. Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkl XII, 146–147. Ebben az esetben a bérlet fenntartásának feltétele úgy szólt, hogy: *...usque dum dictus Codulus et sui heredes fideles permanebunt domui nostre et dum censum supradictum plenarie annuatim domui nostre persoluerint.*

490 – Vö. AO I, 376., AOkl IV, 11–12.

érdemeit meg is nevezték az oklevelek narrációs részében. Így például 1320-ban Ludbreg-i Péter fia Miklós mester, 1328-ban pedig egy zárai polgár⁴⁹¹ a rendi vagyon védelmében játszott szerepéért cserébe kapott földet,⁴⁹² míg egy 1329-es oklevélben feltűnő Domenico Ragazzinóról megtudjuk, hogy a haszonbérletre leginkább azzal nyert jogot, hogy a Rendet szolgálta tengeren innen és túl (*ultra et citra mare*).⁴⁹³ Néha szinte olybá tűnik, hogy a Rend iránti hűség előfeltétele volt a bérleti szerződésnek vagy a prediális státusz elnyerésének. A következtetésekkel természetesen óvatosan kell bánnunk, mert nem tudható, hogy olyan esetekben, ahol az érdemeket nem nevezték meg, vajon a gazdasági megfontolás állt-e a bérlő személyének kiválasztása mögött. Magyarán: ki ígért nagyobb bérleti díjat. A hűség mindenesetre sokat nyomott a latba, amint az már az első szerződés (*pacta*) során is nyilvánvalóvá vált. Ebben a perjel hangsúlyozta, hogy az egyetlen eset, amikor a Rend kezdeményezi a bérleti szerződés felbontását, ha a bérlő az Ispotály elleni nyilvánvaló hűtlenségbe esne (*in manifesta infidelitate contra domum nostram*).⁴⁹⁴ Akik teljesítették a szerződés feltételeit, s megmaradtak a Rend hűségén, bizvást remélhették annak meghosszabbítását. Ahogyan ez Fekete (*dictus Niger*) Tamással is történt, aki először 1304-ben vett haszonbérbe johannita földet, s 1321-ben újabb szerződést kötött a Renddel.⁴⁹⁵

Baudon Cornuti magyar–szlávón perjel 1359-es panaszából az derül ki, hogy nem sikerült visszazerezni a Rend földjeit azoktól, akik szerződésszegőnek bizonyultak vagy hűtlenek lettek. Ezért a perjel királyi hozzájárulást kért, hogy a 32 éves elbirtoklási periódust kiterjesszék,⁴⁹⁶ s ez részben arra enged következtetni, hogy még Károly Róbert idején bérbe adott földekről volt szó. A hűséget, illetve a bérlők Rendhez fűződő sajátos kapcsolatát illetően két eset mindenképpen említést érdemel. Albert székesfehérvári és János szentlőrinci preceptorok jóvátételként egy darab földet adtak bérbe Tarcha-i Pál fia Jánosnak és lányának Erzsébetnek 1374-ben.⁴⁹⁷ Amint a forrásból értesülünk a johanniták vagy talán jobbágyaik hatalmaskodást követtek el: megölték János és Erzsébet egyik testvérét, egy másiknak lábát törték, sőt, Erzsébetet is megverték, s kilenc jobbágyukat elfogták. Fogott bírák segítségével, János budai prépost, kápolnaispán előtt olyan megállapodást kötöttek, hogy a Rend éves haszonbérletet ajánl (*more feudario seu pro censu annuali*), amit a sértettek el is fogadtak. Feltehetően kifejezetten előnyös

491 – Fejér CD VIII/3, 341–343. AOkI XII, 146.

492 – Smičiklas VIII, 556–559. AOkI V, 294–295.

493 – Df.257974, Df.258481. AOkI XIII, 366–367.

494 – ÁÚO IX, 128–130., Cartulaire no. 3572., Smičiklas VI, 137–138., VIII, 74., IX, 10–11., AOkI I, 273.; VI, 39.

495 – 1304: Smičiklas VIII, 74. AOkI I, 273. 1321: Smičiklas IX, 10–11. AOkI VI, 39.

496 – Fejér CD IX/2, 373., IX/3, 42–43., IX/7, 94–95. Valamelyest problematikus, hogy a szokásjog 40 éves elbirtoklást biztosított egyházi vagyonnal szemben, míg nemesi birtokot 32 év védelem illetett meg. Bónis György: *Középkori jogunk elemei (Római jog, kánonjog, szokásjog)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 90–91.

497 – Fejér CD IX/4, 611–613.

lízingfeltételeket ajánlottak egy olyan hatalmaskodás jóvátétele gyanánt,⁴⁹⁸ amelyben még Albert preceptor fia is részt vett. Másfél évvel később, 1376 januárjában egy másik rendhagyó eset került megörökítésre Gwylermus de Alcaniz, a szlavóniai Szentmárton preceptora által.⁴⁹⁹ Arland fia Miklóst, aki korábban rendi földek bérlője volt, közelebről meg nem határozott okok miatt megfosztották bérléséről (s talán prediális státuszától). Miklós azonban nem nyugodott bele a döntésbe, visszaszerezte korábbi státuszát, s megújított feltételekkel újra szerződést kötött.

Egy további sajátosságra már Bónis György felhívta a figyelmet a lovagrendek szlavóniai birtokai kapcsán, mégpedig, hogy a haszonbérlő és prediális fogalma teljesen egybefolyt. A johannita források szerint a bérlő társadalmi státuszától (nemes, jobbágy, nő) függetlenül ugyanazokat a terheket rótták rá, amellyel a Rend prediálisait terhelte meg.⁵⁰⁰ Részben ezért sem lehet egyértelműen meghatározni a különbséget a két státusz (haszonbérlő és prediális) között, legalábbis a rendelkezésünkre álló források alapján. E tekintetben az oklevelek terminológiája is félrevezető lehet, mert – Holub József által is észrevételezett módon⁵⁰¹ – nem feltétlenül hazai terminológiát használtak. A megállapodások további elemeit is célszerű röviden szemügyre venni. A bérlési díjon túl a perjel rendszerint fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a legsúlyosabb bűnesetekre akár saját, akár a területileg illetékes preceptor részére. De arra is van példa, hogy teljesen átengedte a bérlőnek.⁵⁰² A kirótt bírságok kétharmadát a bérlő a perjelnek, vagy a preceptornak tartozott megfizetni, míg egyharmadát megtarthatta.⁵⁰³ Továbbá a jobbágyokhoz, illetve a predialistákhoz hasonlóan a perjel megszállást (*descensus*) követelt a bérlőtől,⁵⁰⁴ amivel alkalmanként ténylegesen élt is, időnként pedig meg lehetett váltani pénzen⁵⁰⁵ vagy terményekben.⁵⁰⁶ A bérlők ünnepi ajándékokat⁵⁰⁷ is tartoztak adni, de ez alól felmentést kaphattak. Különböző egyéb terhekkel (pl. adókkal) kapcsolatos rendelkezések is ismertek, amelyek a Rend által elnyert/megszerzett immunitásokkal voltak kapcsolatban: pl. a sertéstized,⁵⁰⁸

498 – Az oklevélből kiderül, hogy a perjelségben komoly karriert befutott Albert preceptor fia, egy bizonyos Košuca-i Iwko (de Kusychya) szintén érintett volt az ügyben. Mindazonáltal az oklevélből nem derül ki egyértelműen, hogy a maguk a megnevezett johanniták követték el a tetteket, vagy a történetekért „pusztán” őket tartották felelősnek.

499 – Df.230580.

500 – Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, Osiris, 2003. 232. Borsos Iván: A zágrábi püspökség prediálisai a XV. század elején, *Levéltári Közlemények*, 66. évfolyam, 1995. 19–27.

501 – Vö. Holub József: Egyházi nemesek jogállása a középkorban, *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv*, 6. évfolyam, 1944–46. 198–200.

502 – Pl. ÁÚO IX, 128–130. Cartulaire no. 3572., Smičiklas VI, 137–138.

503 – Pl. Df.257974, Df.258481. AOKI XIII, 366–367.

504 – AO I, 389–390. AOKI IV, 85.

505 – Fejér CD VIII/4, 129–130.

506 – Solymosi: i. m. 258–259. AOKI XXIII, 336–337.

507 – Smičiklas IX, 10–11., XII, 165–167. AOKI VI, 39.

508 – Smičiklas VIII, 556–559.; AOKI V, 294–295.

a nyestbőradó,⁵⁰⁹ illetve egyéb *tributa, collecta et exactiones*, valamint időnként a tizedről tett rendelkezések (hogy ti. kinek tartoznak fizetni ezeket a terheket).⁵¹⁰ E tekintetben újra említést érdemel, hogy a magyar–szlavón johannita perjel egyúttal örökös dubicai ispán is volt, ily módon a megyebeli kondicionális nemesek felett *iusdictio*val rendelkezett, s így hivatalból bizonyos jövedelmeket húzott.⁵¹¹

Végül, de nem utolsósorban a források segítségével betekintést nyerhetünk a haszonbérleti rendszer hosszú távú működésébe. A perjelség haszonbérleteit tárgyaló több mint ötven, 14. századi oklevélből kilenc segítségével majd' két évtizeden keresztül követhető egy bérlet története.⁵¹² Az eseménysor első ismert részlete 1360-ban történt, amikor Baudon Cornuti perjel a Rend Somogy megyei Senta nevű birtokát, amely a csurgói preceptoriumhoz tartozott, bérbe adta a néhai Lendvai Miklós fainak: Istvánnak, Jánosnak, Miklósnak és Lászlónak.⁵¹³ A perjel a földet élethossziglan adta bérbe évi 5 márka fejében, amelyet a bérlőknek Szt. Mihály ünnepén kellett megfizetniük. Baudon fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a súlyosabb bűnesetekre (vérontás, gyújtogatás, lopás). A perjel a tizedet „a Rend prediálisaihoz hasonlóan” követelte, s évente egy *descensus*ra tartott igényt, amit akár felé, akár a csurgói preceptor felé teljesíthettek. Mint a későbbi forrásokból kiderül, a megszállást a bérlők rendre megváltották pénzen: 1363-ban 80 dénárért, 1366-ban, illetve 1368-ban pedig 50 dénárért.⁵¹⁴ A szerződés megfogalmazása szerint a megállapodás mindaddig érvényben marad, amíg a bérlők hűségesek a Rendhez. Úgy tűnik, hogy a bérlők legalább 1368-ig rendszeresen fizettek. 1371-ben a perjel módosította a szerződés feltételeit, midőn lemondott az igazságszolgáltatásról a súlyosabb esetekben is, illetve átengedte a bírságokból befolyt összeget. Sőt, más pontokon is módosították a megállapodást.⁵¹⁵ Egyrészt, 1371-ben a négy fiúból már csak ketten szerepelnek bérlőként: István és János. Másrészt a bérleti díjat 5 márkáról 14 márkára emelte a Rend, jöllehet nincs nyoma annak, hogy a bérbe vett földek mérete nőtt volna, vagy hogy újabb területeket adtak volna hozzá. Harmadrészt, talán a bérleti díj növekedése miatt, a perjel a fizetést az eddigi egy határnap helyett két részletben követelte: Szt. György és Szt. Mihály ünnepén. A források arról tanúskodnak, hogy 1377-ig a bérlők szerződészerűen teljesítettek,⁵¹⁶ évente kétszer fizetve a bérleti díjat. 1371-től kezdődően azonban már nem a perjeltől kaptak igazolást a fizetésről, hanem a csurgói preceptortól, akinek a területéhez tartozott a birtok. A magyarázat talán a perjeli székben történt váltással volt összefüggésben. Rajmund de

509 – AO I, 376. AOKl IV, 11–12.; V, 294–295.; VI, 39. Smičiklas VIII, 556–559.; IX, 10–11.

510 – *A Blagay-család oklevéltára*, 74–75.; Smičiklas VIII, 353–354. AOKl III, 316.

511 – *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, 59. Fejér CD IX/7, 178–179. Smičiklas XII, 651.

512 – 1360. szeptember 12. és 1377. szeptember 29. között.

513 – Fejér CD IX/3, 198–199.

514 – Fejér CD II, 168. (1363), DI.5498 (1366), DI.5704 (1368).

515 – Fejér CD IX/4, 263., 371–372.

516 – Fejér CD IX/4, 523–524. (1373), DI.6221 (1374), DI.6383 (1376), DI.6459 (1377).

Beaumont feltehetően más hatásköri megoldást érvényesített, tudván, hogy hosszabb időt fog a perjelségtől távol tölteni. Az új perjel mindenesetre összehívta a perjelség prediálisait az első tartományi káptalanra, amely már az ő vezetésével zajlott 1374-ben.⁵¹⁷ Megújította a szerződéseket, s ennek során a Lendvaiakat felmentette a *descensus* terhe alól. Ezt követően pedig a birtokok adminisztrációját helytartójára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki történetesen Csurgó preceptora volt.

A perjelváltást követő időszak nemcsak a Magyar–Szlavón perjelség életében hozott alapvető változásokat – például Palisnai János fellépésével –, hanem a Rend egészében is, hiszen az 1378-as egyházszakadás markáns törésvonalakat hozott létre az európai tartományokban. Nem meglepő, hogy a vizsgált időszak végéig (1387) a békés birtokgazdálkodásról tudósító források gyakorlatilag eltűnnek a „kettészakadt” perjelségből.⁵¹⁸

16. A johannita konventek hiteleshelyi tevékenysége

A középkori Magyarország magánjogi írásbeliségének alapvető fontosságú fórumai a hiteleshelyek voltak. A 12. század első felében elinduló és III. Béla uralkodása idején kikristályosodó intézményrendszer,⁵¹⁹ a nyugat-európai fejlődési iránytól némileg eltérve, a Magyar Királyság területén a közjegyzőségek funkciójának jelentős részét átvevő egyházi intézmények lettek, amelyek aránylag könnyen váltak közhitelű írószervekké.⁵²⁰ A székes- és társaskáptalanok mellett elsősorban bencések, premontreiek és a lovagrendek konventjei tűntek fel ilyen szerepben. Ezek az intézmények nemcsak az oklevelek kiállításában vállaltak szerepet, de ezeket őrizték, kérésre másolatokat állítottak ki, illetve a jogügyletek eljárásainak lebonyolításában is orozslánrészt vállaltak. A hiteleshelyi személyzetnek, az írás- és nyelvtudáson (latin és népnyelven) túl jogi ismeretekkel is rendelkeznie kellett: mind római, mind pedig kánonjogi tudással, de mindenekelőtt a szokásjog legfontosabb elemeivel kellett tisztában lenniük. Ez különösen a johanniták és a templomosok esetében vet fel fontos kérdéseket, hiszen a preceptoriumok személyzete egészen a 14. század közepéig többnyire idegen származású rendtagokból állt,⁵²¹ miközben a konventjeik némelyike a 13. század közepétől, második felétől rendszeres hiteleshelyi tevékenységet folytatott.

517 – Fejér CD IX/4, 614–616. DL.6319.

518 – Hunyadi 2005: i. m. 146–148.

519 – Sajátos módon ennek a folyamatnak egy fontos pontja volt a fent említett Froa asszony adománylevele, amely oklevél arengájában a király hitet tett az ügyek írásba foglalása mellett. Vö. Almási: i. m. 273.

520 – Mái alapvető jelentőségű Eckhart Ferenc 1914-ben németül megjelent monográfiája (*Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*), amelynek magyar fordítása is elérhető: Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, szerk. Rokolya Gábor, ford. Csókay Balázs és Dreska Gábor, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2012. Újabb összefoglalást a hiteleshelyek tevékenységéről lásd Köfalvi, i. m. 79–91.

521 – A templomosokra lásd Stossek 2006, i. m. 187–191. A johannitákra lásd Hunyadi 2010: i. m. 102–159.

A johanniták kilenc konventje (Székesfehérvár, Újudvar, Sopron, Csurgó, Dubica, Torda, Bó, Pakrác és Gyánt) is bekapcsolódott a hiteleshelyi tevékenységbe, egy részük rendszeresen, a többiek alkalmyszerűen. Fontos hangsúlyozni, hogy sajnos egyetlen johannita konventnek sem maradt meg a hiteleshelyi levéltára (*conservatorium publicum*), így a valaha kiállított okleveleknek csak egy részét ismerjük, amelyeket más hiteleshelyek archívumaiból, illetve családi levéltárakból lehet összegyűjteni. Bó és Pakrác hiteleshelyi tevékenységét érdemben nem lehet vizsgálni, mert egyetlen oklevél sem maradt fenn az utókorra. Csak annyi ismeretes, más intézmények kiadványaiból, hogy Pakrác 1266 és 1278 között működött hiteleshelyként,⁵²² míg a korábban templomos bői konvent 1330 és 1351 között.⁵²³ Ugyancsak kevés ismerettel rendelkezünk a gyánti konvent ilyen tevékenységéről, ugyanis közvetlenül mindössze egy 1268-as oklevél bizonyítja hiteleshelyi működését.⁵²⁴ Ugyanakkor a fennmaradó hat konvent írószervének „terméséből” több 300 oklevelet ismerünk a vizsgált időszak végéig. A korpusz több mint fele eredetiben fennmaradt okleveleket tartalmaz, körülbelül ötöde (nagyra rész hitelesített) másolatban maradt ránk, egy másik ötöde pedig pusztán említésből ismert, míg az állomány kb. 5%-a mára elveszett, de kiadása valamilyen formában megőrződött.⁵²⁵ Természetesen ezek a számok önmagukban még nem sokat mondanak, különösen akkor, ha az intézmények közötti megoszlás aránytalan, márpedig a johanniták esetében ez a helyzet. Ugyanis a hiteleshelyként legkorábban működő és a legjelentősebb tevékenységet folytató székesfehérvári konvent produkálta az említett oklevélmennyiség kétharmadát.⁵²⁶ Egy másik fontos tény, hogy Székesfehérvár és Dubica⁵²⁷ kivételével minden johannita hiteleshely felhagyott tevékenységével 1353-ra. Ennek oka jól ismert: I. Lajos király 1351-ben elrendelte, hogy a kisebb konventek (*conventus minuti*) pecsétjeit vonják be és törjék össze.⁵²⁸ A csekély számú rezidens tagsággal rendelkező konventek jobban ki voltak téve az érdekelt felek, illetve a kegyurak befolyásolásának, így az általuk kiállított jogbiztosító dokumentumok hitele időnként kétségessé vált. Lajos intézkedése nyomán számos hiteleshely végleg felhagyott ebbéli tevékenységével, ennek pedig az lett a közvetkezmenye, hogy a megmaradók tevékenysége földrajzi és jogi értelemben is kiszélesedett. Werbőczy Hármaskönyve a 16. század elején már országos hatáskörű hiteleshelyeket sorol,

522 – Smičiklas V: 411–413., VI, 261; HO VI, 138–142. *A Blagay-család oklevéltára*, 29–35., 36–38.

523 – Reiszig II, 17.; Nagy Imre (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*; I–II. kötet, Sopron, 1889–1891. I, 214–220.

524 – ÁÚO XII, 450.

525 – Vö. Hunyadi 2002: i. m. 285–296. Hunyadi 2010: i. m. 197.

526 – Hunyadi 1998: i. m. passim. Lásd Hunyadi Zsolt: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in Gervers, Michael (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, The Boydell Press, 2000. passim. A korábban vizsgált korszak végétől (1400) a konstanzi zsinat kezdetéig tartó időszakból a székesfehérvári konvent több mint 40 hiteleshelyi oklevele ismert.

527 – Vö. Hunyadi 2018: i. m. 314–315.

528 – 1351/3. tvc. Bak János, et al. (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1526*, I–V. kötet, Salt Lake City–Los Angeles–Idyllwild: Charles Schlack, 1992–2010. I/2. 10.

közöttük a székesfehérvári johannita konventet.⁵²⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy az előző alfejezetben említett, haszonbérleteket tárgyaló oklevelek, amelyeket a johanniták mint földesuraság állítottak ki, nem hiteleshelyi oklevelek. Ha azok lettek volna, akkor a magyar szokásjog megkövetelte volna, hogy egy másik, pártatlan hiteleshely elé vigyék a szerződés írásba foglalását. Bérleti szerződéseknél nem történt tulajdonjog átruházása, így nem volt elvárás harmadik fél bevonása a jogügyletbe.⁵³⁰ Természetesen a perjelek és preceptorok saját pecsétjeik alatt időnként bocsátottak ki oklevelet, ezek sem tartoznak a hiteleshelyi oklevelek közé.⁵³¹

Tartalmilag vizsgálva a johannita hiteleshelyi korpuszt az látható, hogy az oklevelek többsége magánszemélyek ún. bevállásait (*fassiones*) rögzíti, és gyakorlatilag a jogélet szinte minden területéről származnak az ügyek. Találunk megállapodásokat, birtokosztályt rögzítő okleveleket, adásvételeket, zálogosítást, cserét, illetve a nőnem külön jogaival foglalkozó ügyeket, például leánynegyed-vitákat. Számos oklevél rögzítette a rendtagok konventen kívüli hiteleshelyi tevékenységét is. Ezek elsősorban határjárások (*reambulatio*) voltak, birtokba történő bevezetések (*statutio, introductio*), illetve a peres eljárások fontos fázisát jelentő tudományvételek (*inquisitio simplex* vagy *communis*) elkészítése. Az eljárások vagy magán a hiteleshely székhelyén zajlottak, vagy az ügy helyszínén, hiteleshelyi kiküldöttek (*testimonium*) jelenlétében. Rendszeresen eljártak uralkodói felkérés, illetve parancs alapján is. Ilyenkor a megkapott parancslevélben (*mandatum*) foglaltak alapján elindították az eljárást és annak végén jelentést (*relatio*) tettek az uralkodó vagy valamely országos méltóságviselő felé. A választ a felkérő fél vagy tudomásul vette, vagy újabb parancslevélben további vizsgálatot rendelhetett el. A 13. századtól a kapott levelet a hiteleshelyi személyzet felbontotta, felolvasta a testület tagjai előtt. Ezt követően egy kisebb rangú rendtagot, gyakran kóruspapot (*clericus chori*) kiküldtek a helyszínre, hogy elvégezze a vizsgálatot. A kiküldött felvette a kapcsolatot a poroszlóval (*pristaldus*), később a királyi emberrel (*homo regius*), és vele együtt jelent meg a helyszínen, például egy birtok határainak megállapítására. Visszatérve a konventbe, a kiküldött – legtöbbször szóban – jelentést tett, illetve a készített feljegyzését benyújtotta a hiteleshelyi személyzetnek, akik oklevélbe foglalták a jelentést. Időnként az érintett felek is kaptak másolatot a jelentésről.

A 14. századtól, követve az általános hazai gyakorlatot, a kiküldött megnevezésekor a konventbeli rangját is rögzítették, megkönnyítve a kutatók dolgát az azonosítás során. Ennek vizsgálata alapján megállapítható, hogy a kiküldöttek jelentős része alacsonyabb státuszú volt, és

529 – Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Budapest, Franklin Társulat, 1897. 282. Székesfehérvárhoz lásd Ribi András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron? *Turul*, 91. évfolyam, 3. szám, 2018. 81–95. Uő: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153. évfolyam, 2. szám, 2019. 313–337.

530 – Lásd pl. 1275 (ÁÚO IX, 128–130.; Cartulaire no. 3572.; Smičiklas VI, 137–138.; 1304 (Smičiklas VIII, 74.). 1329 (Df.257974, Df.258481). Kumorovitz L. Bernát: Az autentikus pecsét, *Turul*, 50. évfolyam, 1936. 45–68.

531 – A johannita pecséthasználtról lásd Hunyadi Zsolt: Johannita pecséthasználat a 13–14. században és európai kontextusa, in Fedelez Tamás–Hunyadi Zsolt (szerk.): *Emlékkönyv Koszta László professzor tiszteletére*, Szeged–Debrecen, SZTE–DE, 2019 (megjelenés alatt).

a (latin alakban szereplő) nevekből az sejlik,⁵³² hogy magyar származásúak lehettek. A kiküldöttek esetében különösen is fontos volt a magyar nyelv ismerete, hiszen a birtokokon, falvakban aligha boldogulhattak akár a latinnal, akár a francia nyelvvel. A már emlegetett jogi ismeretek teljes vertikumával a hiteleshelyi személyzet bizonyosan rendelkezett, de erre nem minden egyes kóruspaprak volt szüksége. Úgy tűnik, hogy idegen származásuk ellenére a johannita *scriptoriumok* személyzete a magyar hiteleshelyi gyakorlatot szinte minden elemében követte.⁵³³ Az oklevelek szerkezete, az alkalmazott oklevélformulák, a hitelesítő elemek használata mind belesimultak a hazai gyakorlatba és többnyire egységesek a johannita írószerveknél. Egészen közelről szemügyre véve az okleveleket, néhány helyi/regionális sajátosság persze felfedezhető, de ezek messze beleférnek a „szórásba”. Például az oklevelek *intitulációjában*, ahol megnevezik a dokumentum tartalmáért, rendelkezéséért felelős személyt vagy intézetet (*Nos conventus; Conventus cruciferorum, Fratres domus hospitalis*), azt tapasztaljuk, hogy míg a székesfehérvári konvent a vizsgált időszak végéig csak a testületet szerepeltette ebben a formulás részben,⁵³⁴ addig a soproni és az újudvari konvent feltüntette a preceptor vagy a vicepreceptor nevét is az oklevél *protocollumában*.⁵³⁵ Néhány esetben pedig johannita preceptorok adtak ki hiteleshelyi oklevelet a saját nevükben, kihagyva a konventet vagy a rendtagokat, ahogyan ez előfordult Csurgón, Tordán, Gyánton és Dubicán is.⁵³⁶ Sopron, Torda és Dubica abban is sajátos utat járt, hogy az okleveleik egy részét valamely egyházi (pl. plébánossal) vagy világi tisztségviselővel (pl. a helyi zsupánnal) együtt adták ki.⁵³⁷ Tapasztalhatók kisebb eltérések a hitelesítő eszközök (pecsétek, chirographum, tanúnévsor, méltóságsor) használatában is, de ezek egyike sem számottevő és a magyar hiteleshelyi gyakorlatban bevettnek tekinthetők.⁵³⁸

Természetesen abban is hasonlítottak a többi hiteleshelyre, hogy tevékenységük, az oklevelek kiállításának, a kiszállások díját megkérték az érintett magánfeleltől. Bár vannak bizonyos

532 – Michael, Johannes, Stephanus, Simon etc.

533 – Lásd Hunyadi Zsolt: *The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century*, in ...*The Man of Many Devices*, 507–519.

534 – Lásd Hunyadi: i. m. 1999a: 87–88. Hunyadi 1999b: i. m. 139.

535 – Pl. c.1264 (ÁÚO VIII, 91–92.; 117–119.); 1266 [Smičiklas V, 369–370.; ÁÚO VIII, 160. Nagy Imre et al. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár; 1024–1490*, I–II. kötet, Budapest, 1886–1890. I, 50–51.]; 1276 [Házi Jenő (szerk.): *Sopron szabad királyi város története, Oklevelek*, I–II. sorozat, Sopron: Székely, Szabó és Társa, 1921–1943. I/1, 5–6.; HO III, 24–25.]; 1289 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 12–13.; *Sopron vármegye története*, I, 52–53.); 1300 (HO VIII, 404–405.; Fejér CD VII/3, 119–120.; VII/5, 563–564.).

536 – Pl. 1266 (Smičiklas V, 369–370.; ÁÚO VIII, 160.; *Zala vármegye története*, I, 50–51.); 1278 (Fejér CD VII/4, 179–180.); 1286 (ÁÚO XII, 450.); 1289 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 12–13.; *Sopron vármegye története*, I, 52–53.); 1295 (Fejér CD VI/1, 366–368.; VII/4, 236.; CD Trans I, 304–305.); 1302 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 17–18.).

537 – Pl. 1276 (*Sopron szabad királyi város*, I/1, 5–6.; HO III, 24–25.); 1296 (CD Trans 307–309.); 1300 (HO VIII, 404–405.; Fejér CD VII/3, 119–120.; VII/5, 563–564.); 1347 (*A Blagay-család oklevéltára*, 123–124.); 1351 (*A Blagay-család oklevéltára*, 125–126.; Smičiklas XII, 39–40.).

538 – Székesfehérvárra lásd Hunyadi: i. m. 1999a: 91–93.; Hunyadi 1999b: i. m. 142–143. Egyéb példák: 1298 (ÁÚO X, 326–327.); 1299 (ÁÚO XI, 156–157.); 1300 (HO VII, 285–286.).

taxák, amelyek rögzítették a hiteleshelyi eljárások és oklevél-kiállítás díjait,⁵³⁹ ezek alapján szinte lehetetlen kiszámolni a realizált bevételt, még nagyságrendileg is. Már csak azért is lehetetlennek tűnő kalkuláció lenne, mert a „listaárat” nem mindig alkalmazták a *scriptorium* tagjai. A 13. század közepét követően például a székesfehérvári konvent írószerve lenyűgöző díszítésű privilégiumokat állított ki és vélhetően ezek árát megkérte a kiállítást igénylőktől. Ugyanakkor az 1280-as évektől ezek a magas erudícióra utaló jegyek megritkulnak a konventi gyakorlatban. Ez bizonyára összefügg a felkérő felek fizetőképességével és az oklevél-kiállítás gyakoriságával is. Ebben ráadásul még változást hozott a pergamenről papírra való áttérés is, legalábbis a pátens és zárt oklevelek esetében: az íráshordozó megváltozása önmagában csökkentette az oklevél bekerülési költségét. Ha nem is kalkulálható pontosan a hiteleshelyi tevékenységből származó bevétel nagysága, a káptalanokkal bizonyos párhuzam talán vonható. Ott a *lector*, a *sublector* és a kóruspapok is részesedtek a bevételből, sőt, tulajdonképpen a prebendájuk részének is tekint(h)ették. Azt viszont fontos hangsúlyozni, hogy a monasztikus hagyományban a *custos* vagy az adott konvent perjele közvetlenül nem részesedett a hiteleshelyi bevételből,⁵⁴⁰ s a johanniták, jelen ismereteink szerint ez utóbbival rokoníthatók. A johannita hiteleshelyek esetében bizonyosan csak azok realizáltak kézzelfogható bevételt, amelyek rendszeresen folytatták ezt a tevékenységet, mint Sopron,⁵⁴¹ Újudvar és Székesfehérvár. Ez utóbbi esete különösen jelentős, ha tekintetbe vesszük, hogy tevékenységét Lajos rendelete után is folytathatta (egészen a török dúlásig), sőt földrajzi illetékessége jelentősen megnövekedett. Bizonyítani nehéz, de valószínűsíthető, hogy a királyi adományok elapadása, a birtokok számának csökkenése egyre nagyobb szerepet juttatott a hiteleshelyi tevékenységből származó jövedelemnek. És természetesen elvileg ennek a bevételnek egy részét is rendi adóként be kellett fizetni a központi kincstárba. Ebben azonban Szent János testvérei egyre kevésbé jeleskedtek. Részben a helyben jelentkező török veszély követelte kiadások, részben más okok miatt, de ezek feltárására a tartomány késő középkori történetét vizsgáló tanulmány fog vállalkozni.

539 – 1290/16. tvc.: DRMH I, 44.; c.1300/19–20. tvc.: DRMH I, 74–75.; Ezek az összegek egészen 1435-ig érvényben maradtak. Lásd DRMH I, 138.; 1351/21. tvc. DRMH II, 12–13.

540 – Mezey László: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez), in Csizmadia Andor (szerk.): *Jubileumi Tanulmányok*, Pécs, JPTE, 1967. 77.

541 – A hiteleshelyi tevékenység beszüntetése az adott johannita egyház hanyatlását is eredményezhette, amit jól mutat a soproni preceptorium példája, lásd Ribí András: »filia ordinis crucigerorum de Alba« a soproni kereszties preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72. évfolyam, 2018. 286–289.

IRODALOMJEGYZÉK

- *Acta et decreta Synodi Diocesanae Strigoniensis*, Posonii, 1629. 113. Lásd *Ecclesiae et conventus cruciferorum s. Joannis Jerosolomitani, ex actis synodi Pazmaniana*, Egyetemi Könyvtár (ELTE) *Historia ecclesiastica* Ab 72/2 olim. Collegii Tyrnav. s. Jesu, 1763.
- ALMÁSI TIBOR (ford.): Froa asszony oklevele, in THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*, Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 272–276.
- *Annales Posonienses*, in EMERICUS SZENTPÉTERY (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. 119–127.
- ARCHIVES OF THE ORDER OF MALTA, NATIONAL LIBRARY OF MALTA, VALLETTA
- BAK JÁNOS ET AL. (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1526*, I–V. kötet, Salt Lake City–Los Angeles–Idyllwild, Charles Schlack, 1992–2010.
- BARABÁS SAMU (szerk.): *A római szent birodalmi széki Teleki család oklevéltára*, I–II. kötet, Budapest, 1895.
- BOCZEK, ANTONIUS ET AL. (szerk.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, I–XV. kötet, Olomucii–Brunae, 1836–1903.
- BORSA IVÁN: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban, 1371–80, *Somogy megye múltjából*, 30. évfolyam, 1999. 7–54.
- BÖHMER JUSTUS HENNING: *Corpus Iuris Canonici*, Halle, 1747.
- CURZON, HENRI DE (szerk.): *La Règle du Temple*, Paris, Société de l’Histoire de France, 1886.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Cartulaire général de l’ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, I–IV. kötet, Paris, Ernest Leroux, 1894–1906.
- *Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae in qua origo, progressus, et interitus, ex monumentis nondum editis, compendio a P. GEORGIO PRAY e S. J. explicantur*, Viennae, Josephus Kurzböck, 1773.
- ENGEL PÁL: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39. évfolyam, 1997. 111–118.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, I–XII. kötet, Budapest, 1902–1916.
- ÉRSZEGI GÉZA: *Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417)*, akadémiai doktori értekezés, kézirat, Budapest, 1989.

- ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193–1542, *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 5. évfolyam, 1971. 177–264.
- FARLATI, DANIEL (szerk.): *Illyrici sacri*, I–VIII. kötet, Venice, 1751–1819.
- FEJÉR, GEORGIUS (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 vols., Buda, 1829–1844.
- FORSTER GYULA: *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest, 1900.
- FRAKNÓI VILMOS (szerk.): *Veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta romana episcopatus Wesprimiensis 1103–1526*, I–III. kötet, Budapest, 1896–1907.
- GÉRESI KÁLMÁN (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, I–V. kötet, Budapest, 1882–1897.
- GERVERS, MICHAEL (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: Essex*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1996.
- GERVERS, MICHAEL (szerk.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: secunda camera, Essex*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1982.
- GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- HÁZI JENŐ (szerk.): *Sopron szabad királyi város története, Oklevelek*, I–II. sorozat, Sopron, Székely, Szabó és Társa, 1921–1943.
- HIESTAND, RUDOLF (szerk.): *Papsturkunden für Templer und Johanniter*, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius II, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.
- HOMONNAI SAROLTA–HUNYADI ZSOLT: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája*, Szeged, JATE BTK, 1996.
- HOMONNAI SAROLTA–HUNYADI ZSOLT: *Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolomitani. A johannita lovagrend regulája*, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 171–183.
- JAKÓ ZSIGMOND–HEGYI GÉZA–W. KOVÁCS ANDRÁS (szerk.): *Erdélyi okmánytár, Codex diplomaticus Transsylvaniae 1023–1372*, I–IV. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997–2014.
- JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*, I. Textus, szerk. KRISTÓ GYULA–GALÁNTAI ERZSÉBET, Budapest, Akadémia Kiadó, 1985.

- KATONA TAMÁS (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*, Budapest, Helikon, 1987.
- KNAUZ, FERDINANDUS ET AL. (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, I–IV. kötet, Esztergom–Budapest, [Argumentum], 1874–1999.
- KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN–MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Werbőczy István Hármaskönyve*, Budapest, Franklin Társulat, 1897.
- KRISTÓ GYULA–ALMÁSI TIBOR (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár*, I–XLVIII., Budapest–Szeged, 1990–2019.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC (szerk.): *III. Béla emlékezete*, [Budapest], Helikon, 1981.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT (szerk.): *Veszprémi regeszták (1301–1387)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.
- LAMPEL, JOSEF (Hg.): *Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes Sanct Pölten*, I. kötet, (976–1367), Wien, 1891.
- LJUBIĆ, SIME: *Listine odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletacke republike. Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, 960–1527, I–V., Zágráb, Albrecht et Fiedler, 1868–1875.
- LUCIO, GIOVANNI: *Memorie storiche di Trau. Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split, Cakavski sabor, 1979.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (szerk.): *Zsigmondkori oklevéltár*, II. kötet (1400–1410), Első rész, (1400–1406), MOL Forráskiadványok, II/3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A szlávóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban, *Levéltári Közlemények*, 8. évfolyam, 1930. 65–111.
- MARVANICH, JOHANNES TOMKÓ: *Discurso del priorato della Wrana, 1609. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, 18. évfolyam, 1906. 279–305.
- NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár*, I–II. kötet, Sopron, 1889–1891.
- NAGY IMRE ET AL. (szerk.): *Hazai Okmánytár*, I–VIII. kötet, Győr–Budapest, 1865–1891.
- NAGY IMRE ET AL. (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár*, 1024–1490, I–II. kötet, Budapest, 1886–1890.
- NAGY IMRE–TASNÁDI NAGY GYULA (szerk.): *Anjoukori Okmánytár*, I–VII. kötet, Budapest, 1878–1920.

- PAULI, SEBASTIANO (szerk.): *Codice diplomatico del Sacromilitare Ordine Gerosolomitano, oggi di Malta*, I–II. kötet, Lucca, 1733–1737.
- *Registres de Jean. XXII. Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*, Dir. MOLLAT, GUILLAUME–LESQUEN, G. DE, Paris, 1904–1920.
- RICHTER, AEMILIUS LUDWIG: *Corpus juris canonici*, Leipzig, 1839.
- RODENBERG, CARL (szerk.): *Epistolae saeculi XIII e regestis Pontificum Romanorum*, MGH Epistolae I. Berlin, Weidmann, 1883.
- *Rogerii carmen miserabile*, in EMERICUS SZENTPÉTERY (szerk.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I–II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937–1938. II, 543–588.
- ROZIÈRE EUGÈNE (szerk.): *Cartulaire de l'Église du Saint Sepulchre de Jérusalem*, Paris, Imprimerie nationale, 1849.
- RÖHRICHT, REINHOLD (szerk.): *Regesta Regni Hierosolomytani, 1097–1291*, I–II. kötet, Innsbruck, 1893–1904.
- SMIČIKLAS, TADIJA–KOSTRENČIĆ, MARKO (szerk.): *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVIII. kötet, Zagrabiae, JAZU–HAZU, 1904–1998.
- TANNER, NORMAN P. (szerk.): *Decrees of the Ecumenical Councils*, I. kötet, *Nicaea 1–Lateran V*, London–Washington D. C., Georgetown University Press, 1990.
- THALLÓCZY LAJOS–BARABÁS SAMU (szerk.): *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest, 1897.
- THALLÓCZY LAJOS–HORVÁTH SÁNDOR (szerk.): *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék), 1244–1718*, Budapest, 1912.
- THEINER, AUGUSTINUS (szerk.): *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, 1216–1352, I–II. kötet, Romae, 1859–1860.
- TKALČIĆ, IVAN (szerk.): *Monumenta Historica Episcopatus Zagradiensis*, I–II. kötet, Zágráb, 1873–1874.
- WAGNER, HANS–LINDECK-POZZA, IRMTRAUT (szerk.): *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*, I–IV. kötet, Graz–Köln–Wien, Böhlau, 1955–1985.
- WAITENBACH, WALTER: *Urkunden und andere Aufzeichnungen*, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 11. évfolyam, 1886. 389–403.
- WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*, I–XII. kötet, Pest, 1860–1874.
- WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, I–III. kötet, Budapest, 1874–1876.

FELDOLGOZÁSOK

- AURELL, MARTIN: *Nécropoles et donats: Les comtes de la maison de Barcelone et l'Hôpital (XII–XIII siècles)*, *Provence historique*, 45. évfolyam, 1995. 7–23.
- BALICS LAJOS: *A római katolikus egyház története Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, 1890.
- BARABÁS GÁBOR: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében, Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*, Pécs, Pécsi TKE, 2015.
- BÁRÁNY ATTILA: *The Communion of English and Hungarian Mercenaries*, in PAPP KLÁRA–BARTA JÁNOS (szerk.): *The First Millennium of Hungary in Europe*, Debrecen, Debrecen University Press, 2002. 126–140.
- BARBER, MALCOLM–BATE, KEITH (szerk.): *The Templars*, Manchester, Manchester University Press, 2002.
- BEAUCAGE, BENOIT: *Visites générales des commanderies de l'Ordre des Hospitaliers dépendantes du Grand Prieuré de Saint-Gilles, 1338*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1982.
- BEGOTTI, PIER CARLO: *Templari e giovanniti in Friuli. La Mason di San Quirino*, Fiume/Veneto, GEAP, 1991.
- BELLOMO, ELENA: *The Templar Order in North–West Italy (1142–c.1330)*, Leiden–Boston, Brill, 2008.
- BOM, MYRA M.: *Women in the military orders of the crusades*, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- BOM, MYRA: *The hospital of St John, the bedroom of caritas*, in UPTON-WARD, JUDI (szerk.): *The Military Orders*, IV. kötet, *On Land and by Sea*, Aldershot, Ashgate, 2008. 85–89.
- BONAZZI, FRANCESCO: *Elenco dei Cavalieri del S. M. Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ricevuti nella veneranda lingua d'Italia dalla fondazione dell'Ordine ai nostri giorni*, I–II. kötet, Napoli, Detken e Rocholl, 1894–1904.
- BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, Osiris, 2003.
- BÓNIS GYÖRGY: *Középkori jogunk elemei (Római jog, kánonjog, szokásjog)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.

- BONNEAUD, PIERRE: La règle de l'ancianitas dans l'ordre de l'Hôpital, le prieuré de Catalogne et a castallania de Amposta aux XIVE et XVe siècles, in BORCHARDT, KARL–JASPert, NIKOLAS–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe, Festschrift for Anthony Luttrell*, Aldershot, Ashgate, 2007. 221–232.
- BONNEAUD, PIERRE: *Le prieuré de Catalogne, le couvent de Rhodes et la couronne d'Aragon 1415–1447*, Bez-et-Esparon, Études & Communication, 2004.
- BORCHARDT, KARL: Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years, in BALARD, MICHEL (szerk.): *Autour de la Première Croisade*, Paris, Publications de La Sorbonne, 1996. 247–254.
- BORCHARDT, KARL: Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367, *Revue Mabillon*, 75. évfolyam, új sorozat 14., 2003. 83–113.
- BORCHARDT, KARL: The Hospitallers, Bohemia, and the Empire, 1250–1330, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europ.*, Aldershot, Ashgate, 1999. 201–231.
- BORCHARDT, KARL: The military-religious orders in the crusader West, in BOAS, ADRIAN J. (szerk.): *The crusader world*, New York, Routledge, 2016. 111–127.
- BORCHARDT, KARL: Urban commanderies in Germany, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 297–304.
- BOROSY ANDRÁS: A keresztes háborúk és Magyarország, in UŐ: *Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára, 2010. 178–252.
- BOROSY ANDRÁS: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek, *Hadtörténelmi Közlemények*, 100. évfolyam, 1987. 178–252.
- BOROVCZÉNY, KÁROLY-GYÖRGY: Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről, *Orvostörténeti Közlemények*, 133–140. évfolyamok, 1991–1992. 7–48.
- BOROVCZÉNY KÁROLY-GYÖRGY: Die Hospitaller und Ungarn, *Johanniter*, 3. szám, 1972. passim.
- BORSA IVÁN: A zágrábi püspökség prédiálisai a XV. század elején, *Levéltári Közlemények*, 66. évfolyam, 1995. 19–27.
- BOSIO, IACOMO: *Dell'Istoria della sacra religione, et Illustrissima Militia di San Giovanni Gierosolomitano e dell'ordine militare, Parte seconda (a.1291–1522)*, Roma, Guglielmo Facciotti, 1629.

- BROCKMAN, ERIC: Rhodes of the Knights. Topographical and Political Aspects, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 25. évfolyam, 1966. 5–12.
- BRONSTEIN, JUDITH: *The Hospitallers and the Holy Land, Financing the Latin East, 1187–1274*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005.
- BRONSTEIN, JUDITH: The Mobilization of Hospitaller Manpower from Europe to the Holy Land in the Thirteenth Century, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 25–33.
- BRUNDAGE, JAMES: The Lawyers of the Military Orders, in BARBER, MALCOLM (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. 346–357.
- BUDAK, NEVEN: Ivan od Paližne, prior vranski, vitez sv. Ivana, *Historijski zbornik*, 42. évfolyam, 1. szám, 1989. 57–70.
- BUDAK, NEVEN: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 283–290.
- BURGTORF, JOCHEN: *The central convent of Hospitallers and Templars, history, organization, and personnel (1099/1120–1310)*, Leiden–Boston, Brill, 2008.
- BURGTORF, JOCHEN–CRAWFORD, PAUL F.– NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, Farnham, Ashgate, 2010.
- CAGNIN, GIAMPAOLO: *Templari e Giovanniti in Territorio Trevigiano (secoli XII–XIV)*, Treviso, n. p., 1992.
- CARRAZ, DAMIEN: Les ordres militaires et la ville (XII–début du XIV siècle): L'exemple des commanderies urbaines de la basse vallée du Rhône, *Annales du Midi*, 114. évfolyam, 2002. 275–292.
- CASTELLARIN, BENVENUTO: *Ospedali e commende del Sovrano Ordine di San Giovanni di Gerusalemme-di Rodi-di Malta a Volta di Ronchis e in Friuli*, Latisana, La Bassa, 1998.
- CERRINI, SIMONETTA (szerk.): *I templari, la guerra e la santità*, Rimini, Il Cerchio, 2000.
- CLARKE, PETER D.: *The Interdict in the Thirteenth Century, a Question of Collective Guilt*, Oxford, OUP, 2007.
- CONSTABLE, GILES: *Monastic tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1964.

- DAUBER, ROBERT L.: *Der Johanniter-Malteser-Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, I–III. kötet, Wien, magánkiadás, 1996–1998.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Les Archives, la Bibliothèque et le Trésor de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem à Malte*, Paris, E. Thorin, 1883.
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH: *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la Mort de Philibert Naillac, 1310–1421*, Paris, Ernst Leroux, 1913.
- DEMURGER, ALAIN: *The Persecution of the Templars, Scandal, Torture, Trial*, Harmondsworth, Pegasus Books, 2019.
- DOBRONIĆ, LELJA: *Viteški redovi, Templari i Ivanovci u Hrvatskoj*, Analecta Croatica Christiana 18, Zagreb, Kršćanska Sadašnjost, 1984.
- ECKHART FERENC: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, szerk. ROKOLYA GÁBOR, ford. CSÓKAY BALÁZS ÉS DRESKA GÁBOR, Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2012.
- EDGINGTON, SUSAN: *Medical Care in the Hospital of St. John in Jerusalem*, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 27–33.
- EICKELS, KLAUS VAN: *Military orders and their importance for the demonstration of noble status in the later Middle Ages*, in BÁRÁNY ATTILA ET AL. (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek, Arisztokraták Magyarországon és Európában*, Debrecen, DE TI, 2014. 29–36.
- ENGEL PÁL: *A török–magyar küzdelmek legrégebbi fejezete? (Egy magyar lovag levele Rodoszról 1361-ből)*, in GLATZ FERENC (szerk.): *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Budapest, MTA TTI, 1993. 33–40.
- ENGEL PÁL: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, in UÓ: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, Osiris, 2003. 320–408.
- ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén*, CD-ROM, Budapest, MTA TTI–Térinfo, 2001.
- ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, I–II. kötet, Budapest, História–MTA TTI, 1996. 80–82.
- ENGEL PÁL: *The estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages*, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 291–302.

- F. ROMHÁNYI BEATRIX: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban, *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2016. 265–301.
- FALUS ORSOLYA: *Ispotályos kereszties lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*, Pécs, Publikon, 2015.
- FAVREAU, MARIE-LUISE: *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1973.
- FEDELES, TAMÁS: Gilebertus ispotályos mester. Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, in Uő: *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*, Szeged, SZTE Történeti Intézet, 2010. 9–20.
- FEDELES TAMÁS–SARBAK GÁBOR–SÜMEGI JÓZSEF (szerk.): *A pécsi egyházmegye története, I. kötet, a középkor évszázadai (1009–1543)*, A pécsi egyházmegye története I, Pécs, Fény Kft., 2009.
- FOREY, ALAN J.: A Hospitaller Consilium (1274) and the Explanations Advanced by Military Orders for Problems Confronting Them in the Holy Land in the Later Thirteenth Century, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 16. évfolyam, 2011. 7–17.
- FOREY, ALAN: Military orders and secular warfare in the twelfth and thirteenth centuries, *Viator*, 24. évfolyam, 1993. 79–100.
- FOREY, ALAN: Recruitment to the military orders (12th to mid-14th century), *Viator*, 17. évfolyam, 1986. 139–171.
- FOREY, ALAN: The Militarisation of the Hospital of St. John, *Studia Monastica*, 26. évfolyam, 1986. 75–89.
- FOREY, ALAN: The Military Orders and Holy War against Christians in the thirteenth century, *English Historical Review*, 104. évfolyam, 1–24.
- FÜGEDI ERIK: A köznemesi klán szolidaritása, *Századok*, 118. évfolyam, 5. szám, 1984. 950–973.
- GARCÍA-GUIJARRO RAMOS, LUIS: La militarización de la Orden del Hospital, líneas para un debate, in *Ordines Militares, guerra, religião, poder e cultura – Actas do III Encontro sobre Ordines Militares*, II. kötet, Lisboa, Colibri, 1999. 293–302.
- GARCÍA-GUIJARRO, LUIS RAMOS: Exemption in the Temple, the Hospital and the Teutonic Order, Shortcoming of the Institutional approach, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 289–293.

- GERVERS, MICHAEL: Pro Defensione Sancte Terre, The Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex, in BARBER, MALCOLM (szerk.): *Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, Aldershot, Ashgate, 1994. 3–20.
- GERVERS, MICHAEL: The commandery as an economic unit in England, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 245–260.
- GERVERS, MICHAEL: *The Hospitaller Cartulary in the British Library (Cotton MS Nero E VI)*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981.
- GESSI, LEONE: Fra Moriale, *Rivista del Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 3. szám, 1938. 13–23.
- GILCHRIST, ROBERTA: *Contemplation and Action, The Other Monasticism*, London and New York, Leicester University Press, 1995.
- GLASER LAJOS: Dunántúl középkori úthálózata, *Századok*, 63–64. évfolyam, 1929–1930. 138–167, 257–285.
- GLÉNISSON, JEAN: L'Enquête pontificale de 1373 sur les Possessions des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem, *Bibliothèque de l'École des chartes*, 129. évfolyam, 1971. 83–111.
- GRAČANIN, HRVOJE: Ivan Paližna u povijesnim vrelima i historiografiji, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4. évfolyam, 2011. 237–267.
- GYÖRFFY GYÖRGY: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása, I–II., *MTA II. Osztály Közleményei*, 1. évfolyam, 1952. 325–362. 2. évfolyam, 1953. 69–104.
- HÁZI JENŐ: *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, Székely és Tsa., 1939.
- HESLOP, MICHAEL: The Search for the Defensive System of the Knights in the Dodecanese (Part II, Leros, Kalymnos, Kos and Bodrum), in PIANA, MATHIAS–CARLSSON, CHRISTER (szerk.): *Archaeology and Architecture of the Military Orders*, Farnham, Ashgate, 2014. 29–68.
- HOLUB JÓZSEF: Egyházi nemesek jogállása a középkorban, *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv*, 6. évfolyam, 1944–46. 182–204.
- HOMONNAI SAROLTA: '...eundo in nuncium regis versus regem Hungariae...' Egy diplomáciai utazás költségei 1346-ban, *Aetas*, 14. évfolyam, 1999. 34–56.
- HUNYADI ZSOLT: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica*, 116. szám, 2002. 31–47.

- HUNYADI ZSOLT: A johanniták a középkori Magyarországon, az első évtizedek, in HOMONNAI SAROLTA–PITI FERENC–TÓTH ILDIKÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyar történelemről*, az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999. 29–37.
- HUNYADI ZSOLT: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében, *Századok*, 146. évfolyam, 2. szám, 2012. 389–404.
- HUNYADI ZSOLT: A Német Lovagrend a Barcaságban, régi nézetek, új megfontolások, in KERNY TERÉZIA–SMOHAY ANDRÁS (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 118–128.
- HUNYADI ZSOLT: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1998, 35–67.
- HUNYADI ZSOLT: Az elfeledett gázai csata, La Forbie (1244), in PÓSÁN LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *Elfeledett háborúk, középkori csaták és várostromok, 6–16. század*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 65–78.
- HUNYADI ZSOLT: Gagnana lignage, in BÉRIOU, NICOLE–JOSSEAND, PHILIPPE (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 397–398.
- HUNYADI ZSOLT: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory, thirteenth–fourteenth century, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries), Traveling on Christ's Business*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2006. 142–154.
- HUNYADI ZSOLT: Johannita pecséthasználat a 13–14. században és európai kontextusa, in FEDELES TAMÁS–HUNYADI ZSOLT (szerk.): *Emlékkönyv Koszta László professzor tiszteletére*, Szeged–Debrecen, SZTE–DE, 2019 (megjelenés alatt).
- HUNYADI ZSOLT: Military-religious orders and the Mongols around the mid-thirteenth century, in HAO, CHEN–ZIMONYI, ISTVÁN (szerk.): *Proceedings of the 7th International Conference on Medieval Nomads*, Sanghái–Szeged, 2019 (megjelenés alatt).
- HUNYADI, ZSOLT: Prediálisok, haszonbérlok, johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században, in MARTON SZABOLCS–TEISZLER ÉVA (szerk.): *Medievisztikai tanulmányok, a IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 45–56.

- HUNYADI ZSOLT: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in GERVERS, MICHAEL (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, The Boydell Press, 2000, 137–149.
- HUNYADI ZSOLT: The Formation of the Territorial Structure of the Templars and Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 183–197.
- HUNYADI ZSOLT: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*, Budapest, METEM–CEU Press, 2010.
- HUNYADI ZSOLT: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in NAGY BALÁZS–SEBŐK MARCELL (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York, 1999. 507–519.
- HUNYADI ZSOLT: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in LUTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 285–296.
- HUNYADI ZSOLT: The Western Schism and Hungary, from Louis I to Sigismund of Luxembourg, *Chronica*, 13. évfolyam, 2017, 45–53.
- HUNYADI ZSOLT: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in KINCSES KATALIN MÁRIA (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek, Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 216–221.
- HUNYADI ZSOLT: Uloga hospitalaca u Dubičkoj županiji u ugarsko–slavonskom prioratu s posebnim osvrtom na njihovo djelovanje kao mjesto autentičnosti (locus credibilis), in MILJENKO, ANIČIĆ (szerk.): *Dubički arhiđakonat u razvijenom srednjem vijeku i njegovi tragovi kroz kasnija stoljeća*, Banja Luka, Banjalučka Biskupija, 2018. 307–316.
- HUNYADI ZSOLT: Vigla – a Dodekanézosz fénytvíró hálózata, in Z. KARVALICS LÁSZLÓ–FÁBIÁN BORBÁLA (szerk.): *A fény információ-történetéhez*, Budapest, Gondolat, 2017. 86–105.
- JACKSON, PETER: Keresztes hadjárat a mongolok ellen, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 348–361.

- JAKOPIČ, TADEJ: Malteški Viteški Red in Drugi Viteški Redovi Na Slovenskem Danes, in LAZAR, TOMAŽ–NABERGOJ, TOMAŽ (szerk.): *Vitez, Dama in Zmaj, Dediščina Srednjeveških Bojevnikov Na Slovenskem*, 1, Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 2011. 269–274.
- JAMME, ARMAND: Montréal du Bar, in BÉRIOU, NICOLE–JOSSEYRAND, PHILIPPE (szerk.): *Prier et combattre. Dictionnaire européen des ordres militaires au Moyen-Âge*, Paris, Fayard, 2009. 630.
- JAN, LIBOR: ... Mortuus est persecutor noster Saladinus (K způsobu komunikace mezi českými zeměmi a palestimou ve 12. A 13. století, *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunnenensis*, 44. évfolyam, 1997. 17–35.
- JAN, LIBOR: Ausgewählte Karrieren der böhmischen Johanniter im 14. Jahrhundert, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 19. évfolyam, 2014. 41–51.
- JAN, LIBOR: Die Entwicklung des böhmischen Priorats der Johanniter, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 79–98.
- JAN, LIBOR: Die Johanniter in Böhmen: Bild des Lebens, in NOWAK, ZENON HUBERT–CZAJA, ROMAN (szerk.): *Vergangenheit und Gegenwart der Ritterorden. Die Rezeption der Idee und die Wirklichkeit*, Toruń, UMK, 2001, 183–196.
- JAN, LIBOR: Die Würdenträger der geistlichen Ritterorden an dem Hof der letzten Přemysliden, in BLÁHOVÁ, MARIE–HLAVÁČEK, IVAN (szerk.): *Böhmisch–österreichische Beziehungen im 13. Jahrhundert*, Prague, Österreichische Kulturinstitut-Philosophie Fakultät der Karlsuniversität, 1998. 285–300.
- JAN, LIBOR: Pražští johanité a doprava dřeva po Vltavě ve druhé polovině 14. století, in BOHÁČOVÁ, IVANA–SOMMER, PETR (szerk.): *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště*, Praha, Archeologický ústav AV ČR v.v.i, 2014. 177–184.
- JAN, LIBOR–JESENSKÝ, VÍT: Hospitaller and Templar Commanderies in Bohemia and Moravia, their Structure and Architectural Forms, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 235–250.
- JOSSEYRAND, PHILIPPE: La figure du commandeur dans les prieurés castillans et léonais du Temple et de l'Hôpital, une approche prosopographique (fin XIIe–milieu XIVE siècle), in *Ordines Militares, guerra, religião, poder e cultura*, II., Lisboa, Colibri, 1999. 149–178.

- KÁDÁR TAMÁS: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között, *Fons*, XIX. évfolyam, 1. szám, 2012. 85–86.
- KARBIĆ, DAMIR ET AL. (szerk. és ford.): *Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, Budapest–New York, CEU Press, 2006.
- KEDAR, BENJAMIN Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital, Appendix, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 3–26.
- KING, EDWIN J.: *The Rule, Statutes, and Customs of the Hospitallers, 1099–1310*, London, Methuen, 1934.
- KOLANOVIĆ, JOSIP: Vrana i Templari, *Radovi Instituta J. A. u Zadru*, 18. évfolyam, 1971. 207–226.
- KOSZTA LÁSZLÓ: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353)*, Pécs, Pécs története Alapítvány, 1998.
- KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998.
- KÓTA PÉTER: *Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526*, Vas megyei levéltári füzetek 8., Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 1997.
- KOZÁK KÁROLY: Téglából épített körtemplomaink és centrális kápolnáink a XII–XIII. században, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1976–77. 49–89.
- KŐFALVI TAMÁS: A hiteleshelyek a középkori Magyarországon, *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis*, 125. évfolyam, 2007. 79–91.
- KREKIĆ, BARIŠA (szerk.): *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Âge*, Paris–Le Haye, Mouton & Co., 1961.
- KRISTÓ GYULA: *A rozgonyi csata*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.
- KRISTÓ GYULA: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1322), *Századok*, 137. évfolyam, 2003. 297–347.
- KRISTÓ GYULA–ENGEL PÁL–MAKK FERENC (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon, 9–14. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

- KUKULJEVIĆ, IVAN: Priorat vranski sa vitezi templari hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 81. évfolyam, 1886. 1–80.
- KUMOROVITZ B. LAJOS: Buda (és Pest) ’fővárossá’ alakulásának kezdetei, *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18. évfolyam, 1971. 7–57.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT: Az autentikus pecsét, *Turul*, 50. évfolyam, 1936. 45–68.
- LÉKAI LAJOS: *A ciszterciek, eszmény és valóság*, Budapest, Szent István Társulat, 1991.
- LOTAN, SHLOMO: The Battle of La Forbie (1244) and its Aftermath – Re-examination of the Military Orders Involvement in the Latin Kingdom of Jerusalem in the mid-Thirteenth Century, *Ordines Militares*, 17. évfolyam, 2012. 53–67.
- LUTTRELL, ANTHONY: Change and Conflict within the Hospitaller Province of Italy after 1291, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Reginalism in Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 1999. 185–199.
- LUTTRELL, ANTHONY: Fourteenth-century Hospitaller Lawyers, in UÓ: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVI, 449–456.
- LUTTRELL, ANTHONY: Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole, in TOMMASI, FRANCESCO (szerk.): *Acri 1291, La Fine della Presenza degli Ordini Militari in Terra Santa i Nuovi Orientamenti nel XIV secolo*, Perugia, Quattroemme, 1996. 75–91.
- LUTTRELL, ANTHONY: Gregory XI and the Turks, 1370–1378, *Orientalia Christiana Periodica*, 46. évfolyam, 1980. 391–417.
- LUTTRELL, ANTHONY: Intrigue, Schism, and Violence among the Hospitallers of Rhodes, 1377–1384, *Speculum*, 41. évfolyam, 1966. 34–48.
- LUTTRELL, ANTHONY: Le origini della precettoria capitolare di Santo Stefano di Monopoli, in D’ANGELA, COSIMO–SANTE, TRISCIUZZI (szerk.): *Fasano nella storia: Dei cavalieri di Malta in Puglia*, Bari, Adriatica Editrice, 2001. 89–100.
- LUTTRELL, ANTHONY: Malta and Rhodes, Hospitallers and Islanders, in MALLIA-MILANES, VICTOR (szerk.): *Hospitaller Malta, 1530–1798*, Malta, Mireva, 1993. 255–284.
- LUTTRELL, ANTHONY: Notes on Foulques de Villaret, Master of the Hospital, 1305–1319, in *Les Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem de Chypre et de Rhodes de hier aux chevaliers de Malte aujourd’hui*, Paris, Conseil international de la langue française, 1985. 73–90.

- LUTTRELL, ANTHONY: Popes and crusades, 1362–1394, in *Genèse et débuts du grand schisme d'Occident*, Paris, Éditions du CNRS, 1980. 575–585.
- LUTTRELL, ANTHONY: Spiritual Life of the Hospitallers of Rhodes, in NOWAK, ZENON HUBERT (szerk.): *Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter*, Ordines Militares–Colloquia Torunensia Historica VII, Toruń, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993, 75–96.
- LUTTRELL, ANTHONY: Sugar and Schism, The Hospitallers in Cyprus from 1378 to 1386, in BRYER, ANTHONY–GEORGHALLIDES, G. S. (szerk.): *The Sweet Land of Cyprus*, Nicosia, Cyprus Research Centre, 1993. 157–166.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Contribution to Rhodes of the Hospitaller Priory of Venice, 1410–1415, in MALTÉZOU, CHRYSIA A.–SCHREINER, PETER (szerk.): *Bisanzio, Venezia e il mondo franco–greco (XIII–XV. secolo)*, Venezia, Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 2002, 65–78.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Economy of the Fourteenth-Century Aragonese Hospital, *Estudis Castellonense*, 6. évfolyam, 1994–1995. 759–766.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Finances of the Commander in the Hospital after 1306, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 277–282.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Greeks of Rhodes under Hospitaller Rule, 1306–1421, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici*, 29. (új) évfolyam, 1992. 193–223.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller of Rhodes between Tuscany and Jerusalem: 1306–1431, *Revue Mabillon*, 64. évfolyam, 1992, 117–138.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Priory of Catalunya in the Fourteenth Century, in UŐ: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*, Aldershot, Ashgate, 1999. XV 1–10.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Priory of Venice in 1331, in COLI, ENZO–DE MARCO, MARIA–TOMMASI, FRANCESCO (szerk.): *Militia Sacra: Gli Ordini Militari tra Europa e Terrasanta*, Perugia, Soc. Ed. S. Bevignate, 1994. 101–143.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitaller Province of Alamania to 1428, in NOWAK, ZENON HUBERT (szerk.): *Ritterorden und Region*, Ordines militares – Colloquia Torunensia Historica VIII, Toruń, UMK, 1995. 21–41.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers and the Papacy, 1305–1314, in BORCHARDT, KARL–BUNZ, ENNO (szerk.): *Forschungen zur bayerischen und fränkischen Geschichte. Peter Herde zum 65. Geburtstag*, Stuttgart, Hiersemann, 1998. 595–622.

- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers and their Florentine Bankers: 1306–1346, in XUEREB, PAUL (szerk.): *Karissime Gotifride*, Malta, Malta University Press, 1999. 17–24.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers at Rhodes, 1306–1421, in SETTON, KENNETH M. (szerk.): *A History of the Crusades*, Madison, University of Wisconsin Press, 1975. 278–313.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers' historical activities, 1291–1400, in Uő: *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West, 1291–1440*, London, Variorum, 1978. XVII, 126–129.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers in Twelfth-century Constantinople, in BULL, MARCUS–HOUSLEY, NORMAN (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 225–232.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes at Treviso, 1373, in LUTTRELL, ANTHONY: *The Hospitallers of Rhodes and Their Mediterranean World*, London, Variorum Reprints, 1992. XIV, 755–775.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes, Confront the Turks, 1306–1421, in CALLAGHER, PHILIP F. (szerk.): *Christians, Jews and Other Worlds, Patterns of Conflict and Accommodation*, Lanham, University Press of America, 1988. 80–116.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers of Rhodes, Prospectives, Problems, Possibilities, in FLECKENSTEIN, JOSEPH–HELLMANN, MANNFRED (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980. 243–266.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers' Western Accounts, 1373/4 and 1374/5, *Camden Miscellany*, 30. évfolyam, 1990. 1–21.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Irish Hospitallers during the Great Schism, *Proceedings of the Royal Irish Academy, Archaeology, Culture, History, Literature*, 69. évfolyam, 1970. 33–43.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, 1312–1798, in RILEY-SMITH, JONATHAN (szerk.): *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford–New York, Oxford University Press, 1997. 326–364.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, Further Definitions, *Militia Sacra*, 1. évfolyam, 2000. 5–10.
- LUTTRELL, ANTHONY: The Military Orders, Some Definitions, in ELM, KASPAR–FONSECA, COSIMO DAMIANO (szerk.): *Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni*, Città Vaticana, 1998, 78–88.

- LUTTRELL, ANTHONY: *The Town of Rhodes, 1306–1356*, Rhodes, City of Rhodes Office for the Medieval Town, 2003.
- LUTTRELL, ANTHONY: Venice and the Hospitallers of Rhodes in the 14th century, *Papers of the British School at Rome*, 26. évfolyam, 1958. 195–212.
- LUTTRELL, ANTHONY–FIORINI, STANLEY: The Italian Hospitallers at Rhodes, 1437–1462, *Revue Mabillon*, 7. évfolyam, 1996. 209–233.
- LUTTRELL, ANTHONY–NICHOLSON, HELEN J.: Introduction, a Survey of Hospitaller Women in the Middle Ages, in UŐK (szerk.): *Hospitaller Women in the Middle Ages*, Aldershot, Ashgate, 2006. 1–42.
- MARJAI IMRE: *A kereszt és a kard lovagjai. A máltai lovagrend*, Budapest, Új Nap, 1990.
- MATIĆ, TOMISLAV: Viteški red u službi monarhije. Hospitalci na hrvatskom prostoru u XIII. i XIV. stoljeću, *Radovi, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43. évfolyam, 2011. 187–206.
- MEZEY LÁSZLÓ: A pécsi egyetemalapítás előzményei (A deákság és a hiteleshely kezdeteihez), in CSIZMADIA ANDOR (szerk.): *Jubileumi Tanulmányok*, Pécs, JPTE, 1967. 53–84.
- MIKOS JÓZSEF: A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék, *Magyar Nyelv*, 31. évfolyam, 1935. 152–167., 243–258., 288–309.
- MILLER, TIMOTHY S.: *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, 2. kiad., Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1997.
- MILLER, TIMOTHY S.: The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West, *Speculum*, 53. évfolyam, 1978. 709–733.
- MILOŠ, MAREK: A pöstyéni öreg kolostor titka, Fejezetek egy híres egyházi emlék történetéből, in KISS P. ATTILA–PITI FERENC–SZABADOS GYÖRGY (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012. 89–100.
- MISKOLCZY ISTVÁN: *Magyar–olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar–nápolyi kapcsolatok*, Budapest, Szent István Társulat, 1937.
- MITÁČEK, JIŘÍ: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matices moravská, 2011. 99–113.
- MITÁČEK, JIŘÍ: Ziemovit Těšínský – generální převor řádu johanitů a slezský kníže, *Studia Historica Brunensia*, 46. évfolyam, 1999. 17–40.
- MOLLAY KÁROLY: A Szélmalom utcai vám, 1217–1564, *Soproni Szemle*, 45. évfolyam, 1991. 97–121.

- NICHOLSON, HELEN: *Serving king and crusade, the military orders in royal service in Ireland, 1220–1400*, in BULL, MARCUS–HOUSLEY, NORMAN (szerk.): *The Experience of Crusading*, I. kötet, *Western Approaches*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 233–252.
- NICHOLSON, HELEN: *Templars, Hospitallers and Teutonic Orders 1128–1291*, Leicester, Leicester University Press, 1995.
- NICHOLSON, HELEN: *The Knights Hospitaller*, Woodbridge, The Boydell Press, 2001.
- NICHOLSON, HELEN: *The Military Orders and the Kings of England in the Twelfth and Thirteenth Century*, in MURRAY, ALAN V. (szerk.): *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*, Turnhout, Brepols, 1998, 203–218.
- NISBET, JAMES E.: *Treasury Records of the Knights of St. John in Rhodes, Melita Historica*, 2. évfolyam, 1957. 95–104.
- OBERSTE, JÖRG: *Donaten zwischen Kloster und Welt. Das Donatenwesen der religiösen Ritterorden in Südfrankreich und die Entwicklung der städtischen Frömmigkeitspraxis im 13. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Historische Forschung*, 29. évfolyam, 2002. 2–37.
- PATEK FERENC: *A magyarországi templárius rend felbomlása*, Budapest, May János, 1912.
- PERTA, GIUSEPPE: *A crusader without a sword, the sources related to the Blessed Gerard*, in SABATÉ, FLOCEL (szerk.): *Life and Religion in the Middle Ages*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2015. 125–139.
- PESTY FRIGYES: *A templáriusok Magyarországon*, *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2. évfolyam, 1861. 30–152.
- PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék*, I–II. kötet, Budapest, MTA, 1880.
- PÓSÁN LÁSZLÓ: *A német lovagrend*, Debrecen, Debrecen University Press, 1996.
- PÓSÁN LÁSZLÓ–BÁRÁNY ATTILA (szerk.): *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capitae et membris, tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*, Debrecen, Printart-Press, 2014.
- PRAYER, JOSHUA: *Crusader Institutions*, 2. kiad., Oxford, OUP, 1998.
- RADVÁNSZKY ANTAL: *A Szent János lovagrend története Magyarországon*, Párizs, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1986.
- RAYBAUD, JEAN: *Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles*, I–III. kötet, Nîmes, 1904–1906.

- REISZIG EDE: *A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon*, I–II. kötet, Budapest, Nemesi Évkönyv, 1925–1928.
- RIBI ANDRÁS: »filia ordinis crucigerorum de Alba« a soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72. évfolyam, 2018. 286–296.
- RIBI ANDRÁS: *A fehérvári johannita (keresztes) konvent története a késő középkorban (1390–1543)*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2019 (kézirat).
- RIBI ANDRÁS: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153. évfolyam, 2. szám, 2019. 313–337.
- RIBI ANDRÁS: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in *A X. Medieviztikai Konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018. 95–115.
- RIBI ANDRÁS: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén in KIS ISTVÁN ET AL. (szerk.): *Fiatál történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae Mediaevales VIII, Budapest, ELTE BTK TDI, 2019. 67–85.
- RIBI ANDRÁS: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári keresztes konvent személyi összetétele (1390–1450), in FÁBIÁN LAURA ET AL. (szerk.): *Fiatál történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Micae mediaevales VI, Budapest, ELTE BTK TDI, 2017. 197–212.
- RIBI ANDRÁS: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91. évfolyam, 3. szám, 2018. 81–95.
- RIBI ANDRÁS: Propter multitudinem hospitem, a fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22. évfolyam, 1. szám, 2015. 71–89.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *Hospitallers. The History of the Order of St. John*, London–Rio Grande, The Hambledon Press, 1999.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *Templars and Hospitallers as Professed Religious in the Holy Land*, The Conway Lectures in Medieval Studies, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291, *Crusades*, 7. évfolyam, 2008. 165–180.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The First Crusade and the idea of crusading*, London, The Athlone Press, 1986.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The Knights Hospitaller in the Levant, c. 1070–1309*, Houndmills–New York, Palgrave–Macmillan, 2012.

- RILEY-SMITH, JONATHAN: *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus, c. 1050–1310*, London, Palgrave–Macmillan, 1967.
- RILEY-SMITH, JONATHAN: The Origins of the Commandery in the Temple and Hospital, in LUTTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LEON (szerk.): *La commanderie, institution des ordres militaires dans l’Occident médiéval*, Paris, CTHS, 2002. 9–18.
- ROMHÁNYI BEATRIX: The Role of the Cistercians in Hungary, Political Activity or Internal Colonization, *Annual of Medieval Studies at the CEU*, 1993–1994. 180–204.
- RUIZ-DOMENEC, JOSÉ ENRIQUE: Királyi házasság történelmi kontextusban, az Árpád-ház és az Aragón-dinasztia szövetsége, in SAROBE, RAMON ET AL. (szerk.): *Királylányok messzi földről, Magyarország és Katalónia a középkorban*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009. 199–213.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Die Johanniter und Smyrna 1344–1402, *Römische Quartalschrift*, 86. évfolyam, 1991. 215–251. és 87. évfolyam, 1992. 47–98.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Die Ritterorden und der Krieg von St. Sabas, *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica*, 17. évfolyam, 2012. 69–80.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: The priests in the military orders, a comparative approach of their standing and role, in JOSSERAND, PHILIPPE–OLIVEIRA, LUIS F.–CARRAZ, DAMIEN (szerk.): *Élites et ordres militaires au Moyen Age, Rencontre autour d’Alain Demurger*, Madrid, Casa de Velázquez, 2015. 215–224.
- SELWOOD, DOMINIC: *The Knights of the Cloister, Templars and Hospitallers in Central–Southern Occitania, 1100–1300*, Woodbridge, The Boydell Press, 1999.
- SENG TORU: IV. Béla külpolitikája és a IV. Incéhez intézett tatár-levele, *Századok*, 121. évfolyam, 1987. 584–610.
- SINCLAIR, KEITH V. (szerk.): *The Hospitallers’ Rule (Miracula et Regula Hospitalis Sancti Johannis Jerosolimitani)*, London, Anglo–Norman Text Society, 1984.
- SIRE, HENRY J.: *The Knights of Malta*, New Haven and London, Yale University Press, 1994.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998.
- STARNAWSKA, MARIA: Crusade Orders on Polish Lands during the Middle Ages, Adaptation in a Peripheral Environment, *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 2. évfolyam, 1997. 121–142.
- STARNAWSKA, MARIA: *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 1999.

- ŞTEFAN, ALEXANDRU: Domus cruciferorum de Torda, un loc de adevărire transilvanian mai puțin cunoscut, *Studii și materiale de istorie medie*, 34. évfolyam, 2016. 171–183.
- STOSSEK BALÁZS: A templomosok Magyarországon, in LASZLOVSKY JÓZSEF–MAJOROSSY JUDIT–ZSENGELLÉR JÓZSEF (szerk.): *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006. 181–194.
- STOSSEK BALÁZS: Maisons et Possessions des Templiers en Hongrie, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders, Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, CEU Department of Medieval Studies, 2001. 245–251.
- SÜTTŐ SZILÁRD: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez, *Levéltári Szemle*, 52. évfolyam, 4. szám, 2002. 28–39.
- SÜTTŐ SZILÁRD: *Anjou-Magyarország alkonya, Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2003.
- SVOBODA, MIROSLAV: Die Entwicklung des Besitzes des böhmischen Priorats des Johanniterordens im 12.–16. Jahrhundert, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 115–137.
- SWEENEY, JAMES ROSS: Halálfélelelmtől üzve, menekültek és menekülő népek a magyarországi tatárjárás idején, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 429–433.
- SWEENEY, JAMES ROSS: Magyarország és a kereszties hadjáratok a XII–XIII. században, *Századok*, 118. évfolyam, 1984. 114–124.
- SZENT BERNÁT: *Az új lovagság dicsérete*, ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ, Budapest, Szent István Társulat, 1999.
- THIERRY HERIBERT: L'Ordre de St. Jean de Jérusalem en Hongrie, *Rivista Mensile Illustrata: Sovrano Ordine Militare di Malta*, 2. évfolyam, 1. szám, 1938. 13–19. 2. szám, 1938. 23–30.
- THOROCZKAY GÁBOR: László király szentté avatása, in UŐ: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*, Budapest, L'Harmattan, 2016. 119–128.
- TIPTON, CHARLES L.: The 1330 Chapter General of the Knights Hospitallers at Montpellier, *Traditio*, 24. évfolyam, 1968. 293–308.

- TOLL, CHRISTOPHER: *Arabic Medicine and Hospitals in the Middle Ages, a Probable Model for the Military Orders' Care of the Sick*, in NICHOLSON, HELEN J. (szerk.): *The military orders*, II. kötet, *Welfare and Warfare*, Aldershot, Ashgate, 1994. 35–41.
- TÓTH ISTVÁN MIKLÓS: *Die Ungarische Genossenschaft des Ritterlichen Ordens Sankt Johannis von Spital zu Jerusalem*, Munich, Ungarische Genossenschaft des Johanniterordens, 1959.
- TÖRÖK JÓZSEF: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Budapest, Panoráma, 1990. 123–134.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ: *Máltaiak. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében*, Budapest, Mikes Kiadó, 1999.
- VAJAY SZABOLCS: *A johannita lovagrend tagjai*, München, Obedientia Brandenburgensis, 1987.
- VAJAY SZABOLCS: *A Máltai Rend Magyar Lovagjai, 1530–2000*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2002.
- VAJAY SZABOLCS: *Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria thesaurus ac corpus, Obedientia Brandenburgensis, Repertorium Historicum Familiarum quibus Milites precedent*, München, Johannita Rend Magyar Tagozata, 1987.
- VALENTE, GUSTAVO: *Il sovrano Militare Ordine di Malta e la Calabria*, Calabria, Laruffa, 1996.
- VARJASSY PÉTER–KÖLNEI LÍVIA: *Az ispotályos johannita lovagok, a johanniták középkori ispotályai a rend központjaiban és Magyarországon*, Máriabesnyő, Attraktor, 2012.
- VÁSÁRY ISTVÁN: *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Dux et praeceptor Hierosolimitanorum*. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter, in NAGY BALÁZS–SEBŐK MARCELL (szerk.): *...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest–New York, 1999. 470–477.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: II. András keresztes háborúja 1217–1218-ban, in Uő: *az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 117–124.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: II. András magyar király kereszteseinek létszáma, *Hadtörténeti Közlemények*, 107. évfolyam, 1. szám, 1994. 113–116.

- VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez, in NAGY BALÁZS (szerk.): *Tatárjárás*, Budapest, Osiris, 2003. 384–393.
- WALTERSKIRCHEN, MARTIN v.: Béla III. schenkt den Johannitern Land bei Akkon, Ein Beitrag zur Geschichte des internationale Zahlungsverkehrs im 12. Jahrhundert, *Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, 33. évfolyam, 1975. 102–109.
- WEIGAND, EDMUND: Das Theodosioskloster, *Byzantinische Zeitschrift*, 23. évfolyam, 1914–1919. 167–216.
- WEISZ BOGLÁRKA: *A királyketteje és az ispán harmada, Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*, Budapest, MTA BTK TTI, 2013.
- WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek, 1892.
- WIHODA, MARTIN: Die geistlichen Ritterorden und ihre Stellung im Landesausbau des böhmischen Mittelalters, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die Geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa, Mittelalter*, Brno, Matice moravská, 2011. 245–263.
- WINTER, JOHANNA MARIA VAN: *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998.
- ZSOLDOS ATTILA: Az egyházi Fehérvár: Szentkirály és Ingovány, in ZSOLDOS ATTILA–THOROCZKAY GÁBOR–KISS GERGELY (szerk.): *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. 237–243.

THE HOSPITALLERS IN THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY FROM THE MIDDLE OF THE TWELFTH CENTURY UNTIL THE BEGINNING OF THE FIFTEENTH CENTURY

Abstract

The present study surveys the local history of the Hospitaller military-religious order of St John from the middle of the twelfth century until the beginning of the fifteenth century. The survey opens with a historiographical analysis which pinpoints and briefly evaluates the most important scholars of the field as well as the directions they determined by their seminal publications. The second important unit the most important milestones of the history of the Order from its foundation (1113) until the beginning of the so-called Maltese era (1530) which played a determinant role in the activity of the Hungarian–Slavonian Priory. The historical overview is followed by the display of the structural hierarchy of the Order as well as of the functioning of the system. It also includes the institutional hierarchy: from the administrative units (preceptories) until the overall structure of the tongues (linguae). The analysis of the personnel of the Order outlines the different levels of the brethren starting from the knights, through the serjeants up to the chaplains, including the roles played by the non-full members, such as the donors (donati) and lay members (confratres and consorores). This basic overview also studies the legal exemptions of the Order.

The historical overview of the Hungarian–Slavonian Priory begins with the analysis of the circumstances of the settlement of the Hospitallers in the second half of the twelfth century. It concerns not only the provincial characteristic features but also its Central European context in which the Hospitallers established their first preceptories and shelters for pilgrims. The analysis traces the way of substantial donations received from Queen Euhprosylene, wife of Géza II, from King Béla III up to Béla IV and the exemptions, privileges the Hospitallers received during the Arpadian Era which secured the financial stability of the Order in Hungary. Some of the above donations later became autonomous preceptories of the Priory. The distribution of the preceptories can also be traced (1150–1409) on maps, including the important turning point caused by the acquisition of the belongings of the dissolved Order of the Temple (1311–1312).

Having studied the basic outlines, there is a subchapter dedicated to the military activity of the Hospitallers, partly related to the Crusading movement, partly independent from it, for instance, the during the Mongol invasion and its aftermath, and in the course of the Angevin rule. The compilation of the list of the dignitaries (priors,

vice-priors, lieutenants) of the Hungarian–Slavonian Priory is closely related to this activity, and it included the highlighting of the most important features. It is worth mentioning that the leaders of the Priory came from abroad until the last quarter of the fourteenth century, but later the brethren of local origin played a gradually growing role in the leadership of the province. Remarkable turn can be observed during the rule of Sigismund of Luxemburg, from that point onwards the Hungarian rulers demanded an active role in the choice of the would-be leader of the priory.

The overview of the Hospitallers in Hungary is closed by the analysis of two important fields: the estate management of the Priory until the beginning of the fifteenth century and the activity of nine Hospitaller preceptories as places of authentication (locus credibilis). The evaluation of these two activities points it out that despite the fact that the majority of the brethren was of foreign origin, they fully complied the local norms during their activity and besides the supposed knowledge of local customary law, these Hospitallers had a basic command of the vernacular language too.

Keywords: Church history, military-religious orders, Hospitallers, Hungarian–Slavonian Priory, places of authentication

Hunyadi Zsolt

Szegedi Tudománygyetem Történeti Intézet, docens

JOHANNITÁKBÓL KERESZTESEK

A MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNY TÖRTÉNETE A KONSTANZI ZSINATTÓL A KÖZÉPKOR VÉGÉIG, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FEHÉRVÁRI KONVENTRE

RIBI ANDRÁS

Absztrakt

A tanulmány a magyarországi johannita rendtartomány történetét mutatja be a konstanzi zsinatot követő évtizedekben, különös tekintettel a magánlevéltára révén kiváló forrásadottságokkal rendelkező fehérvári konventre. A magyar forrásanyagon túl a dolgozat a Rend máltai központi levéltárából származó dokumentumokra is támaszkodik, melyek legfontosabb tanulsága, hogy hogyan távolodott el egymástól a nyugati egyházszakadást követően a Rend rodoszi központja és a Vránai perjelség. Ez a folyamat a 15. század második felére gyakorlatilag teljes szakadáshoz és egy kvázi magyar-johannita rendi ág létrejöttéhez vezetett, melynek tagjait helyesebbnek tűnik kereszteteknek nevezni. A fehérvári preceptorium történetének részletes bemutatása után egy esettanulmány következik a vránai perjelek és a fehérvári konvent tagjai között húzódó potenciális ellentétek illusztrálására. Ez utóbbi egyúttal a rendtartomány működésére – egy idő után annak hiányára – is rámutat. A tanulmányt a fehérvári konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének bemutatása zárja.

Kulcsszavak: johanniták, keresztetek, Vránai perjelség, hiteleshely, Székesfehérvár

---

1. Forrásadottságok – témaválasztás

A fehérvári johannita vagy kereszties konvent egyike a középkori Magyarország azon kevés egyházi intézményének, melynek magánlevéltára – túlélve a török hódítást – napjaink kutatója számára is fennmaradt. Ez a tény azért is fontos, mert a tárgyalt egyház nem Észak-Magyarországon, Erdélyben vagy valahol Nyugat-Magyarországon működött, hanem az ország középső területeit magában foglaló *medium regni*ben, melynek teljes egészét érintette a török pusztítás. Ráadásul a konvent hiteleshelyként is működött, így kiadványai révén további információk nyerhetők – elsősorban a személyzet és a közhitelű tevékenység kapcsán – az intézmény történetéről.

A szerencsés forrásadottságok oka abban a tényben keresendő, hogy Székesfehérvár 1543. évi török elfoglalása előtt vagy után¹ a keresztesek Nyugat-Magyarországra menekítették levéltárukat. Az irategyüttes Pozsonyba került, ahonnan az okleveles anyag a csehszlovák–magyar iratcsere-egyezménynek köszönhetően 1969-ben került a budapesti Országos Levéltárba.² Jelenleg 1526 előtti része a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Q 398. jelzete alatt található meg, míg az 1527–1543 közötti anyagot az R 302. fondban őrzik.³ A levéltár különös értéke még, hogy ez az egyetlen fennmaradt székesfehérvári archívum a török hódoltság előtti időszakból. Ugyanakkor a kutatás során kiderült, hogy a csere végrehajtása nem ment végbe maradéktalanul: 12 dokumentum a nagyszombati Szent Adalbert Társaság levéltárában maradt.⁴ A nagyszombati lelőhely összefüggésben lehet azzal, hogy a 17–18. század fordulóján Kollonich Lipót esztergomi érsek utasítására – nyilvánvalóan Magyarország középső területeinek török hódoltság alóli felszabadításával összefüggésben – az itteni jezsuiták három másolati könyvben rögzítették a fehérvári keresztes konvent levéltárának teljes irategyüttesét. Az eredeti levéltári rendet tükröző protokollumban szereplő dokumentumok döntő többsége átvészelte az elmúlt háromszáz évet, de azért akadt kivételes darab is.⁵ Ha a magánlevéltári anyagot, a konvent által kibocsátott hiteleshelyi okleveleket és néhány egyéb – részben az OSZK-ban, Bécsben vagy Pozsonyban őrzött – dokumentumot összesítjük, akkor a munka keresztesekre vonatkozó hazai forrásbázisa mintegy 1700 oklevélre rúg.

A források körét – Engel Pál és Hunyadi Zsolt nyomdokain haladva⁶ – a johannita rend Rodoszról Málta szigetére menekített levéltárában lévő információkkal sikerült bővítenem. Az így feltárt dokumentumok többsége a *Libri Bullarum* szekcióban lévő regisztrumkötetetekből származik, melyek a rendi központban kiállított, nagyrészt a Rend európai perjelségeire vonatkozó iratokat tartalmazzák. Ezekon kívül a 15. század második és a 16. század első felének generális

1 – Erről lásd 3.5. fejezet!

2 – Bakács István: Az Országos Levéltár III. osztályának 1969. évi gyarapodásáról, *Levéltári Szemle*, 20 (1970) 440. – Az oklevelekhez Érszegi Géza készített regesztákat, melyek Fejér megyére és néhány településére vonatkozó részét publikálta [Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542, in Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv* 5., Székesfehérvár, 1971. (a továbbiakban: Érszegi) 1–356. sz.], de az online adatbázisban a többi dokumentumhoz írt segédlet is elérhető.

3 – 2009-ig az anyag a P 1741. fondban volt.

4 – 1358. ápr. 16. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 285 665.], 1450. aug. 21. (DF 285 658.), 1450. nov. 15. (DF 285 663.), 1452. febr. 21. (DF 285 657.), 1452. júl. 3. (DF 285 714.), 1452. júl. 17. (DF 285 666.), 1452. szept. 1. (DF 285 662.), 1453. febr. 6. (DF 285 656.), 1453. dec. 4. (DF 285 664.), 1454. ápr. 13. (DF 285 716.), 1455. júl. 15. (DF 285 715.), 1458. szept. 13. (DF 285 655.). Vö. Rábik, Vladimír: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543.* (Capitulum VII.), Szeged, 2010. 47–48., 111–112., 112–113., 114., 115–116., 116–117., 117–118., 118–119., 119–120., 120–121., 124., 128–129.

5 – 1443. máj. 13. (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára AB 71. Diplomatarium crucigerorum de Alba. Tomus III. Caput XVIII. Numerus 37. 1077–1078.) – Vö. Károly János: *Fejér vármegye története*, I–V., Székesfehérvár, 1896–1904. III. 665–666.

6 – Engel Pál: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 111–118., Hunyadi Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*, (CEU Mediaevalia 13.), Budapest, 2010. xvi.

káptalani jegyzőkönyveit is áttanulmányoztam, melyek a *Sacra Capitula Generalia* szekcióban találhatóak. Végezetül az eredetiben fennmaradt oklevelek között is búvárokodtam. Összességében további 270, nagyrészt Magyarországra vonatkozó irattal bővült a disszertáció forrásbázisa. Közülük csak néhány oklevél volt korábban is ismert (például a Sztáray oklevéltárban), de ezek egy része a március végi rodoszi évkezdet miatt rosszul volt keltezve, ami nehezítette a felhasználást és az események kronológiai sorba állítását.

Tanulmányomban erre a forrásbázisra támaszkodva kívánom bemutatni a Vránai perjelség,⁷ azon belül pedig főképp a fehérvári konvent késő középkori történetét a 15. század elejétől egészen Székesfehérvár 1543-ban bekövetkező török általi meghódításáig. Bár a munka célkitűzései közé nem soroltam bele a Vránai perjelség egészének késő középkori vizsgálatát – az modern szakirodalom híján akár egy teljes doktori disszertáció tárgya is lehetne –,⁸ mégis bizonyos jelenségek mélyebb megértéséhez mindenképpen szükségesnek látszott a rendtartomány és a központ viszonyrendszerét alapjaiban feltárni. Ezt követi majd a messze legjobb forrásadottságokkal rendelkező fehérvári *preceptorium* történetének bemutatása, melyet egy eset-tanulmány követ a vránai perjelek és a fehérvári konvent között húzódó potenciális ellentétek illusztrálására. Ez utóbbi egyúttal a rendtartomány működésére – egy idő után annak hiányára – is rámutat. A tanulmányt a fehérvári konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének rövid bemutatása zárja.

---

7 – A perjelségek nevének írásmódjáról: bár a magyarországi forrásokban tudomásom szerint a Vrána központú magyarországi johannita rendtartományt nem, vagy csak nagyon ritkán nevezik meg intézményként, a máltai forrásokban az egyes perjelségeket folyamatosan így emlegetik (Prioratus de Hungaria, Prioratus de Bohemia, Prioratus de Alemania stb.). Ebből következően a rendtartományokat tulajdonnévként, a magyar helyesírás szabályaihoz igazodva említem: Vránai perjelség, Bohémiai perjelség, Alemaniai perjelség stb.

8 – A perjelség 15–16. századi történetének bizonyos aspektusairól újabban lásd Engel Pál: *The Estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages*, in Hunyadi Zsolt–Laszlovszky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 291–302., Hunyadi Zsolt: *Entering the Hospital. A Way to the Elite in the Fifteenth Century?*, in Josserand, Philippe–Oliveira, Luís F.–Carraz, Damien (szerk.): *Élites et ordres militaire au Moyen Age*, Madrid, 2015. 101–110. A perjelek és perjelségi kormányzók archontológiáját lásd Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.), Budapest, 1996. I. 82., C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. I. *Főpapok és bárók* (Magyar történelmi emlékek. Adattárak), Budapest, 2016. [a továbbiakban: Arch. (1458–1526) I.] 58–60. A perjelek kiadványait és a rendtartomány 15–16. századi eseménytörténetét máig legteljesebben Reiszig Ede gyűjtötte össze: Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon*, I–II., Budapest, 1925–1928. I. 147–240.

2. A magyarországi johannita rendtartomány és Rodosz kapcsolatai a konstanzi zsinat után

„A magyar vita csak a konstanzi zsinaton jutott nyugvópontra. Az azonban végérvényessé vált, hogy a magyar uralkodók beleszólást követeltek a tartományi előjáró kiválasztásába. Ez a törvonal soha nem tűnt el nyomtalanul.”⁹ Hunyadi Zsolt egyik legfrissebb tanulmánya ezekkel a szavakkal zárja le a nagy nyugati egyházszakadás során a johanniták Magyar–Szlavón rendtartományának életében bekövetkező változások taglalását. Az idézet is mutatja, hogy a Vráni perjelség és a rodoszi központ kapcsolatát a konstanzi zsinat végéig már alaposan feltárta a történettudomány: Anthony Luttrell¹⁰ és Hunyadi Zsolt¹¹ magyar és máltai forrásanyag révén a közelmúltban több írásukban bemutatták, hogy a szkizma következtében hogyan avatkoztak be a magyar uralkodók – főképp Zsigmond király (1387–1437)¹² – a perjelek kijelölésébe, olykor a rendi központ hallgatóságos beleegyezésével, olykor éppen annak ellenében.

Bár a johannita rend egészét illetően a „zavaros időknek” már az 1409. évi pisai zsinat véget vetett, Magyarország esetében csak a konstanzi zsinat utolsó évei hozták el a várt megoldást. 1417 áprilisában Philibert de Naillac nagymester (1396–1421) kinevezte a fehérvári konvent élére Makrai János fia Lászlót,¹³ majd decemberben a magyar rendtartomány élére Zsigmond jelöltjét, Nagymihályi Albert magyar nemest (1417–1434),¹⁴ Michele Ferrandi önkéntesnek nevezett lemondása után.¹⁵ Két hónappal később a kinevezést élethosszig megerősítették, felszólították Albertet magyar rendtagok toborzására, illetve évi 400 aranyforintban határozták

9 – Hunyadi Zsolt: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, 2018. 220.

10 – Luttrell, Anthony: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources, in Hunyadi Zsolt–Laszlovszky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 276–277.

11 – Lásd még Hunyadi Zsolt: Royal Power and the Hungarian–Slavonian Hospitaller Priors before the Mid-fifteenth Century, *Military Orders*, 5 (2012) 321–328., Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 88–93.

12 – A 14. század második felében a Luxemburg-dinasztia tagjait cseh királyokként a Bohémiai perjelség is érdekelte, a szkizma idején az egyik perjel IV. Vencel király tanácsadója volt. Vö. Mitaček, Jíří: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in Borchardt, Karl–Jan, Libor (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*, Brno, 2011. 110–111.

13 – 1417. ápr. 19. [Archives of the Order of Malta, National Library of Malta (a továbbiakban: AOM) 340 f. 150r–v] – Személyére lásd Ribí András: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári kereszties konvent személyi összetétele (1390–1450), in Fábrián Laura–Uhrin Dorottya–Farkas Csaba–Ribí András (szerk.): *Micae Mediaevales*, VI., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2017. 200.

14 – Személyére lásd Hunyadi Zsolt: The social composition of the Military-Religious Orders in the medieval kingdom of Hungary, in Fernandes, Isabel Cristina F. (szerk.): *As Ordens Militares e as Ordens de Cavalaria entre o Ocidente e o Oriente*, Palmela, 2009. 328. – A Nagymihályi család 1418. március 29-én címeradományban is részesült Konstanzbán: Fejérpataky László–Áldásy Antal: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar czímeres emlékek*, I–III., Budapest, 1901–1926. I. 49–52.

15 – 1417. dec. 15. (AOM 340 f. 158v–159r)

meg a rendtartomány által fizetendő *responsio* mértékét.¹⁶ Az újabban előkerült forrásokból az is kiderült, hogy Albert eleget tett az anyagi természetű követeléseknek: a következő, 1419. évre vonatkozóan kifizette a 400 aranyat a Medicieken keresztül.¹⁷ A firenzei kereskedők részvétele a kifizetésben nem meglepő: a Medici és a Bardi bankház már 1414-ben engedélyt kapott az észak-itáliai és közép-európai perjelségek adóinak összegyűjtésére, sőt a jogosítványt 1420-ban is megerősítették.¹⁸

Miután Nagymihályi Albert elhagyta Konstanz városát, hamar elfeledkezett a nagymesternek tett ígéreteiről: nincs adat arra vonatkozóan, hogy 1434-ig tartó perjelsége alatt bármikor is befizette volna a rendi adókat, sőt a korszak generális káptalanjain (1420, 1428) sem vett részt. A központ és a magyarországi rendtartomány közötti kommunikációnak néhány jele azért így is akad. Egyfelől V. Márton pápa (1417–1431) oklevele, amely búcsút engedélyez azoknak a törökök elleni harcban résztvevőknek, akik segítenek a rodoszi lovagoknak.¹⁹ Másfelől pedig azok az oklevelek, melyekben a nagymester és a rodoszi konvent oszt búcsút magyarországi személyeknek (illetve biztosítja gyóntatójuk szabad kiválasztását) Nursiai János *commissarius* vagy más vezető rendtagok révén.²⁰

Nagymihályi Albert utódlásának kérdése 1427-től kezdte foglalkoztatni a rendi központot: egy regisztrumbejegyzés szerint a provençe-i és az itáliai nyelv tagjai vitatkoztak a magyar perjelség hovatarozásáról, melynek végén arra jutottak, hogy inkább Itáliához tartozzék, de a nagymester mindezt felülbíráhatja annak függvényében, honnan lehet alkalmasabb utódot választani a rendtartomány élére.²¹ A vitára jellemző, hogy számos itáliai és francia rendtag részt vett benne, magyar részről viszont senki. Ezek után nem meglepő, hogy miután Nagymihályi elhunyt (1434), kettős kinevezésre került sor.²² A nagymester minden bizonytalanságot elhárítva téves információkra alapozva már 1433 augusztusában kinevezte 10 évre a provençe-i nyelvbe tartozó – és a mai Franciaország déli részén több *preceptoriumot* irányító – Johannes

16 – 1418. febr. 12. [Nagy Gyula (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, I–II., Budapest, 1887–1889. (a továbbiakban: Sztáray cs. lt.) II. 176–177.]

17 – 1419. febr. 20. (AOM 340. f. 170r–v) – Megjegyzés: az oklevelet Anthony Luttrell is ismerte, de a kifizetett *responsiót* tévesen az 1418. évhez kötötte. Vö. Luttrell, A.: *Hospitallers in Hungary* i. m. 277.

18 – 1414. dec. 31. (AOM 338. f. 162r–v), 1420. okt. 31. (AOM 345. f. 223r)

19 – 1430. dec. 16. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 106 351.]

20 – 1432. máj. 2. (DL 92 816.), 1432. jún. 10. (DL 105 748.), 1432. jún. 26. (DL 85 741.), 1432. jún. 26. (DL 43 919.), 1432. dec. 6. (DL 12 476.), 1432. dec. 10. (DL 12 477.), 1432. dec. 11. (DL 43 930.)

21 – 1427. dec. 22. (AOM 347. f. 51r–v)

22 – E ponton szükségesnek látszik Hunyadi eredményeit korigálni: 1428 és 1430 között Robertus de Diana nem magyar perjel volt, csak vizitátor. Lásd 1428. jún. 28. (AOM 348. f. 126v–127v), 1430. szept. 26. (AOM 26. no. 8.). Vö. Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 103.

Cavalion alias Romeit magyar perjellé (*prior Hungarie*) elődje – „Robertus de Mangahal”²³ – halála miatt,²⁴ aki levélben követelte Zsigmondtól a rendtartomány javainak átadását.²⁵ Ezzel szemben a magyar király Tallóci Matkónak adományozta a Vránai perjelség javait, aki azt a törökök elleni háborúra fordította.²⁶ A döntés ellen Cavalion ismét tiltakozott,²⁷ de végül erőfeszítéseit nem koronázta siker: soha nem jutott el Magyarországra, és 1437–1438 folyamán már nem is használta perjeli címét.²⁸

A rodoszi központ ezt követően vizitátor segítségével próbált úrrá lenni a helyzeten, de minden jel arra mutat, hogy Hugh Middleton *turkopolier* kinevezése *Alamania, Hungaria, Bohemia, Dacia* és *Hibernia* perjelségekbe Magyarország esetében névleges maradt (1442).²⁹ Ennek nyomán nem meglepő, hogy az 1446. évi római generális káptalanon nem képviselte senki a magyar rendtartományt,³⁰ majd az év áprilisában Jacobus de Soris bolognai *preceptor* lett a címzetes magyar perjel.³¹ Soris 1475-ig viselte a magyar perjeli címet – amelyet ekkor már Rodoszon is megkülönböztettek a ténylegesen Magyarországon tartózkodó vránai perjelek címétől –,³² részt vett az 1466–1467. és az 1475. évi generális káptalanokon,³³ de perjelsége területére soha nem jutott el, kizárólag itáliai ügyekkel kapcsolatban bukkan fel az oklevelekben.³⁴

V. Miklós pápa (1447–1455) leveléből kiderül, hogy eredetileg Jacobus de Soris pozícióba juttatását célozta a 15. század egyetlen olyan johannita diplomáciai missziója, amely ténylegesen eljutott Magyarországra.³⁵ 1447 őszén a nagymester megbízta a pratói *preceptor*t, Simibaldus de Sabelisthist,³⁶ majd valószínűleg ennek hirtelen halála után azonos szövegű paranccsal egy lombardiai *miles*, Michele de Castellaccio lett *Alamania, Bohemia* és *Hungaria* perjelségek

23 – A hasonló hangzás alapján valószínű, hogy „Albertus de Nagmihal”-ról van szó valójában, és a hibás alak félrehallás vagy egy rossz olvasat miatt került be a regisztrumba. Vö. Sarnowsky, Jürgen: *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522)*, Münster–Hamburg–London, 2001. 686.

24 – 1433. aug. 3. (AOM 350. f. 183r)

25 – 1433. aug. 5. (AOM 350. f. 62v)

26 – Hunyadi Zs.: *Royal Power* i. m. 327.

27 – 1434. ápr. 28. (AOM 351. f. 113r)

28 – 1437. jún. 18. (AOM 352. f. 39v), 1438. jún. 2. (AOM 353. f. 152r) – Megjegyzés: Johannes Cavalion alias Romei korábbi említéseinél is előfordult, hogy *preceptor*i címeit előbb említették a magyar perjeli méltóságnál.

29 – 1442. nov. 26. (AOM 355. f. 176r)

30 – 1446. febr. 22. (AOM 358. f. 1r)

31 – 1446. ápr. 26. (AOM 358. f. 176v)

32 – Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 687.

33 – 1466. nov. 30. (AOM 283. f. 2r–4v), 1475. dec. 6. (AOM 283. f. 97r)

34 – Pl. 1467. febr. 7. (AOM 376. f. 116r–v), 1475. dec. 18. (AOM 383. f. 112v–113r)

35 – 1448. júl. 22. (Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I–II., Roma, 1859–1860. II. 249–250.)

36 – 1447. okt. 24. (AOM 359. f. 167v – 170v)

vizitátora.³⁷ Magyar és máltai források egyaránt alátámasztják,³⁸ hogy a nagyon is konkrét utasításokkal – legitim perjel választása, rendi adók beszédése, toborzás – érkező Castellacciónak sikerült részeredményeket felmutatni 1448–1449 során:³⁹ egyfelől beleszólt a fehérvári *preceptorium* életébe a parancsnok *excommunicatio*ja révén,⁴⁰ másfelől pedig – ahogy az egy 1453-ból fennmaradt nyugtából kiderül⁴¹ – sikerült a rendi adókat is beszélnie. Székely Tamás vránai perjel *responsió*ként 300 forintot, az esztergomi és a fehérvári *preceptor* pedig egyéb hozzájárulás gyanánt 15 illetve 50 forintot fizetett.⁴² Esztergomban bizonyosan járt is Castellaccio.⁴³

Minden valószínűség szerint azonban – függetlenül attól, hogy az 1440. évi török támadás és Konstantinápoly 1453. évi eleste óta egyre égetőbb szükség volt Rodoszon a rendi adókra⁴⁴ – egyszeri fizetéssel állunk szemben: 1456-ban még megpróbálkozott Rodosz azzal, hogy konkrét összegeket is megnevezve vizitátor útján beszédjék a magyarországi perjelségre kirótt rendi adókat, ám adat csak az ugyanebbe a parancsba foglalt bohémiai pénzek megérkezéséről maradt fenn.⁴⁵ Ezután először 1458-ban egy kasztíliai *preceptor*t, majd 1460-ban Johannes von Sachsenheim gelingeni *preceptor*t bízta meg azzal, hogy a problémás közép-európai perjelségekben tegyen rendet az uralkodó és mások által elvett javak visszaszerzése révén, de egyik parancsnok sem jutott el Magyarországra.⁴⁶ Hasonlóképpen járt 1462-ben Johannes Cardona is, akit a nagymester helytartóvá nevezett ki *Bohemia*, *Hungaria* és *Dacia* perjelségek számára.⁴⁷ A helyzet ideiglenes elfogadását támasztja alá egy 1467-ből származó, eredetiben is fenn-

37 – 1448. jan. 23. (AOM 361. f. 214r – 217r) – Castellaccio nagymesteri megbízatásának szövegét V. Miklós pápa 1448. júl. 2-án átírta, így az már régóta ismert a magyar történeti kutatás számára: Theiner, A.: *Vetera monumenta* i. m. II. 243–249. Vö. Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 168–170., Hunyadi Zs.: *Social composition* i. m. 329.

38 – Castellaccio a Bohémiai perjelségbe is eljutott (AOM 362. f. 176r–179v), sőt a boroszlói konventet sikerült a korban rendkívül jelentős *preceptorium*, Strassburg szellemében megreformálni. Lásd Borchart, Karl: *Wirtschaft und Ordensreform im späten Mittelalter: Das Beispiel der Johanniter in Straßburg (mit Ausblick auf Breslau)*, in Czaja, Roman–Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Die Ritterorden in der europäischen Wirtschaft des Mittelalters*, (Ordines militares. Colloquia Torunensia historica XII.), Toruń, 2003. 46.

39 – A misszió 1450-ben ért véget, miképpen arról a nagymester levélben számolt be a bécsi *preceptor*nak: 1450. nov. 7. (AOM 362. f. 120r–v)

40 – 1448. dec. 31. (DL 106 517.)

41 – 1453. máj. 13. (AOM 364. f. 162r–v) – A nyugta kiadását lásd Ribi András: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita *preceptor*ok karrierje a 15. század második felében, in Szanka Brigitta–Szolnoki Zoltán–Nagy Zsolt Dezső (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, 10., *A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, 2018. 106–107.

42 – A rendi adókról bővebben lásd Hunyadi Zsolt: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Historica Universitatis Szegediensis*, 116 (2002) 31–47.

43 – Vö. 1448. dec. 31. (DL 106 517.)

44 – Vann, Theresa M.: The Exchange of Information and Money between the Hospitallers of Rhodes and their European Priors in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, in Burgtorf, Jochen–Nicholson, Helen (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 39–42.

45 – 1456. okt. 1. (AOM 366. f. 124 r–v), AOM 366. f. 154r–v

46 – 1458. márc. 21. (AOM 368. f. 234r–v), 1460. nov. 18. (AOM 370. f. 171v – 172r)

47 – 1462. nov. 4. (AOM 372. f. 164v–165v)

maradt nagymesteri oklevél: ebben felsorolták a római generális káptalanon, hogy az egyes perjelségek (21) mennyi hozzájárulást fizettek az elmúlt 5–6 évben kötelezettségeik kiegyenlítésére és a rodoszi konvent fenntartására, ám Magyarország nem szerepel a listán.⁴⁸ Ugyanekkor magyar rendtag sem tartózkodott a szigeten.⁴⁹

Így a johannita rendi központ kénytelen volt elismerni a már 1446 óta ténylegesen kormányzó Szentgyörgyi Székely Tamást, Hunyadi János feltétlen szövetségesét és délvidéki harcostársát, vránai perjelként (1446–1453–1462).⁵⁰ Ezt egyébként a Castellacciónak küldött pápai levél is lehetővé tette, meghagyván azt az opciót, hogy ha Magyarországon alkalmas személyt talál a perjeli méltóságban, akkor nem kell mindenáron váltani.⁵¹ Bár kinevezésükbe érdemi beleszólása nem volt a rendi központban, Tamást és utódát, Szentgyörgyi Székely Jánost (1468) még Rodoszon és Itáliában is helyel-közzel elfogadták a rendtartomány vezetőjének. A 15. század második felében egy darabig még a vránai perjel is kapott nagymesteri meghívót a generális káptalanra: Székely Tamás 1453-ban és 1457-ben,⁵² „Johannes Seculi prior Vrane alias Hungarie”⁵³ pedig 1474-ben és 1477-ben; ezek egyébként az utolsó közvetlen kommunikáció szándékára utaló források a magyar rendtartomány és a központ között.⁵⁴ A sors iróniája, hogy a magyar okleveles források alapján János már 1468-ban meghalt,⁵⁵ 1475-től egy délvidéki nemes, Beriszló Bertalan viselte a vránai perjeli címet (1475–1512), aki 1483-ban az annátát is kifizette ezért.⁵⁶ Talán nem véletlen, hogy 1479 végén – amikor nemcsak a rend perjeleit, de fontosabb *preceptorait* is név szerint felsorolja a rodoszi regisztrumkötet egy nagymesteri utasítás kapcsán – már egyáltalán nem esik szó Magyarországról.⁵⁷

48 – 1467. febr. 7. (AOM 29. no. 5.)

49 – 1467. febr. 1. (AOM 283. f. 39v) – Jürgen Sarnowsky szerint 1461 és 1513 között biztosan nem volt magyar johannita Rodoszon. Lásd Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 511.

50 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108. – A Vránai perjelség birtoklására az ún. „zavaros idők” során lásd Pálósfalvi Tamás: *Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448)*, *Századok*, 134 (2000) 45–98.

51 – 1448. júl. 22. (Theiner, A.: *Vetera monumenta* i. m. II. 249–250.)

52 – 1453. máj. 6. (AOM 364. f. 3r), 1457. okt. 1. (AOM 367. f. 3r). – Magán a generális káptalanon ugyanakkor 1454-ben senki nem képviselte a magyar rendtartományt, 1459-ben pedig csak a perjel és a perjelség külföldi származású procuratorai voltak jelen: Michael de Romagnie és Johannes de Stallingue. Lásd 1454. nov. 10. (AOM 282. f. 1r–4r), 1459. okt. 10. (AOM 282. f. 52r–54v)

53 – Megjegyzés: a Rodosz által kinevezett, általában Itáliában tartózkodó magyar perjelek címében sosem szerepelt a vránai jelző. Ugyanakkor Rómában ismerték Vrána nevét, miképpen az Beriszló Bertalan 1483-ban befizetett annátája után fennmaradt kötelezvényből kiderül: 1483. ápr. 11. [Lukcsics József–Tusor Péter–Fedeles Tamás–Nemes Gábor (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, I–II. (Collectanea Vaticana Hungariae 9–10.), Budapest–Róma, 2014. (a továbbiakban: *Cameralia*) II. 1306. sz.]

54 – 1474. máj. 26. (AOM 382. f. 2v), 1477. júl. 1. (AOM 385. f. 7r–v). – Magán a generális káptalanon ugyanakkor 1475-ben – ahogy egyébként 1466-ban is (AOM 283. f. 2r–4v) – Jacobus de Soris (nominatur prior Ungarie) és procurator, Marco de Liguana vettek részt (AOM 283. fol. 85r, 97r), 1478-ban pedig nem képviselte senki a magyar rendtartományt (AOM 283. f. 156v–158r).

55 – Arch. (1458–1526) I. 59. 370. lj.

56 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 109., 1483. ápr. 11. (*Cameralia* II. 1306. sz.)

57 – 1479. nov. 24. (AOM 387. f. 3r–6r)

Jellemző a rendi központ tényleges magyarországi súlyára az is, hogy 1466-ban a német nyelv képviselői és Jacobus de Soris arról vitatkoztak olasz nyelvű levelezésükben, hogy a magyar perjelség vajon az olasz vagy a német nyelv része-e: a névleges magyar perjel válaszában kifejezte, hogy mivel a központ (*il capo*) és a birtokok nagy része az 1409 óta Velence felségterületét képező Dalmáciában található, ezért inkább az olasz nyelvhez tartoznak.⁵⁸ Magát a rendtartományt pedig – amelyről elenyészően kevés információ maradt fenn a johanniták Máltán őrzött központi levéltárában a korszakra vonatkozóan – hol az észak-itáliai, hol pedig a német és – az osztrák, morva és sziléziai területeket is magában foglaló⁵⁹ – cseh perjelség mellé sorolták be a *Libri Bullarum* kötetekben.⁶⁰

1475 után tehát – függetlenül attól, hogy Dzsem herceg ügyében Mátyás király (1458–1490) levelezett a nagymesterrel⁶¹ – már teljesen különbözött a mindenkori magyar király által kinevezett, immár egyértelműen báróvá emelt vránai perjel személye a johannita vezetés elképzeléseitől.⁶² Névleges, itáliai származású magyar perjeleket 1510-ig továbbra is kineveztek (Carolus de Jesualdo: 1493–1495,⁶³ Andreas de Martinis: 1501–1510⁶⁴), vizitációs kinevezések is voltak (Johannes de Cardona: 1480,⁶⁵ Petrus Stolcz: 1493,⁶⁶ Johannes de Hacksthen: 1510,⁶⁷ Johannes de Rosemberg: 1517⁶⁸), de ezek nem jutottak el a Vránai perjelségbe. Ezzel párhuzamosan a magyarországi perjelek nem vettek részt – és nem is képviseltették magukat – a kor generális káptalanjain.⁶⁹ Az egyetlen olyan területe az egykori Magyar–Szlavón rendtartománynak, ahol Rodosz törekvései megvalósulhattak, a Raguza melletti Lastovo szigete volt.⁷⁰

58 – 1466. (AOM 376. f. 132r), 1466. (AOM 376. f. 134r)

59 – 1511. nov. 19. (AOM 401. f. 171v–172r)

60 – A 15. század második felében a magyar rendtartományt 1459-ig leginkább a német nyelvtérülethez kapcsolták (pl. AOM 365. f. 106r), aztán hat évig Lombardia, Velence, Róma és Pisa mellett szerepelt (pl. AOM 376. f. 98r), 1467 és 1471 között – valószínűleg nem függetlenül a fent említett levélváltástól – ismét Alamania és Bohémia mellé került (pl. AOM 377. f. 131r), majd a század végéig megint visszatették Észak-Itáliához (pl. AOM 380. f. 100r).

61 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 181–182.

62 – Vö. Sarnowsky, J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 686–687., Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 103–104. – A nyugati kereszténység másik végpontján, Angliában is hasonló volt a helyzet: a perjel egyben báró, a királyi tanács tagja is volt, akinek személyét az uralkodó gyakorlatilag kijelölte. Lásd Sarnowsky, Jürgen: *Kings and Priors: the Hospitaller Priory of England in the Late Fifteenth Century*, in Sarnowsky, Jürgen (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot, 1999. 85., 90.

63 – 1493. aug. 5. (AOM 391. f. 81r–v), 1495. okt. 21. (AOM 392. f. 77v–78r)

64 – 1501. szept. 23. (AOM 393. f. 125r–v), 1510. márc. 2. (AOM 399. f. 179v)

65 – 1480. jan. 20. (AOM 387. f. 174r–176r)

66 – 1493. aug. 5. [van Winter, Johanna Maria (szerk.): *Sources concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, 1998. 392–396.]

67 – 1510. júl. 16. (AOM 400. f. 160r–v)

68 – 1517. szept. 18. (AOM 406. f. 167r–v)

69 – 1498: Rodosz (AOM 284. f. 1r–2r), 1501: Rodosz (AOM 284. f. 6r–7r), 1504: Rodosz (AOM 284. f. 53v–54v), 1514: Rodosz (AOM 285. f. 1r–14v), 1527: Viterbo (AOM 286. f. 3r–4v), 1533: Málta (AOM 286. f. 23r–24r), 1539: Málta (AOM 286. f. 78r–79r), 1543: Málta (AOM 287. f. 2r–3r)

70 – 1474. ápr. 24. (AOM 382. f. 149v–150v) – Kiadását lásd Ribí A.: *A várnagy és a püspök* i. m. 108–109.

3. A fehérvári konvent a késő középkori Magyarországon (esemény-történet)

3.1. A fehérvári *preceptorium* mint a vránai perjelek (egyik) székhelye, az első magyar parancsnokok kora (1390–1434)

A fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységével összefüggésben a 14. század közepétől megfigyelhető elmagyarosodás⁷¹ az egyházzakadás éveiben tovább folytatódott: míg eleinte csak a karbéli papok között találkozunk magyarokkal, addig a század végén már a rendtagok és a tisztviselők esetében is joggal feltételezhető, hogy hazai származású *cruciferek* voltak.⁷² Az alfejezetben tárgyalt periódusból ismert 30 rendtag⁷³ esetében mindössze Luccai Balduinról (1366–1395)⁷⁴ állítható bizonyosan, hogy külföldről származott. A tendenciák felerősítését a közhitelű tevékenységen túl – ebből az időszakból évente három oklevél fennmaradásával lehet számolni – egy nagymesteri utasítás is segítette: 1418-ban Philibert de Naillac engedélyezte Nagymihályi Albert vránai perjel számára Konstanzban, hogy helybélieket tobozzon a Rend magyarországi létszámának jelentős visszaesése miatt.⁷⁵

Ráadásul az egyházzakadás eseményei – különös tekintettel Palisnai János perjelségének időszakára (1379–1383, 1386–1392)⁷⁶ – olyan törésvonalat jelentettek a Szent János-lovagrend magyarországi történetében, melynek következményei később a rodoszi kapcsolat felbomlásához vezettek.⁷⁷ Ennek a folyamatnak volt az is a következménye, hogy a korszak fehérvári *preceptorai* közül mindössze egy személy esetében bizonyítható, hogy személyéhez a Rend nagymestere is hozzájárult: Makrai János fia László (1413–1418) kinevezésére 1417. április 12-én került sor Konstanzban, igaz, a hazai forrásanyagban már március végén őt említették parancsnokként.⁷⁸ Tehát esetében is valószínű, hogy Zsigmond király már korábban őt állította a fehérvári konvent élére.

71 – Vö. Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 109.

72 – Hunyadi Zsolt: *Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priority (Thirteenth and Fourteenth Centuries)*, in Burgdorf, Jochen–Nicholson, Helen (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 148.

73 – A karrierrek háttérében egy részletes prozopográfiai adattár áll. Ennek közlésére vagy az adatok részletezésére jelen munka keretei között nincs lehetőség, így az egyes rendtagok tanulmánybéli első előfordulásakor csupán legkorábbi és legkésőbbi említésük évszámát és – amennyiben nem áll rendelkezésre korábbi szakirodalom – forráshelyét hivatkozom.

74 – 1366: Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 103–104., 1395: DL 72 248.

75 – 1418. febr. 12. (Sztáray cs. lt. II. 176–177.)

76 – Személyére legújabban lásd Budak, Neven: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in Hunyadi Zsolt–Laszlovszky József (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christendom*, Budapest, 2001. 283–290.

77 – Hunyadi Zs.: *Törésvonalak* i. m. 216–221.

78 – 1417. ápr. 19. (AOM 340. f. 150r–v) – Vö. 1417. márc. 28. (DL 61 342.)

Szintén a korszakra jellemző rendhagyó események közé sorolható, hogy Bebek Imre egykori fehérvári *preceptort*⁷⁹ Zsigmond önkényesen nevezte ki vránai perjellé, ám hallgatólagosan Rodosz is elismerte a dolgot, hiszen nem jelöltek ki vele szemben címzetes perjelt.⁸⁰ Bebek 1392 és 1403 közötti perjelségének fontos újdonsága volt a rendtartomány előljárójának megjelenése a fehérvári kereszties konvent hiteleshelyi okleveleinek méltóságsorában, ami később Nagymihályi Albert 1417 és 1434 közötti – a Rend egésze által elismert⁸¹ – perjelsége alatt is megismétlődött. A korábbi szakirodalom ezt a jelenséget úgy magyarázta, hogy a polgárháborús helyzet, a birtokok elzálogosítása és végül Vrána 1409. évi elvesztése után a perjelek az egyedülként megmaradt fontosabb *preceptoriumban*, Fehérváron találtak menedéket,⁸² ugyanakkor másutt az ősi Dráván túli *preceptorium*, Pakrác⁸³ szerepel a perjelek új központjaként.⁸⁴ A vitát az sem dönti el, ha áttekintjük Imre és Albert perjelek saját kiadványainak keltezését: előbbtől vránai perjellé mindössze egyetlen, Körösben kibocsátott oklevél adatolható,⁸⁵ utóbbtól is mindössze hat: ezek közül három Pakrácon,⁸⁶ egy-egy pedig Faddon,⁸⁷ Fehérváron⁸⁸ illetve Kninben⁸⁹ kelt.

Elképzelhető, hogy az események hátterében egy kevésbé kutatott johannita igazgatási forma, a *camera prioralis* áll. A német nyelvterületen már megfigyelt fogalom olyan *preceptoriumok*at jelöl, melyek az Alemaniai perjelség előljárójának kezében vannak, évi hozzájárulást fizetnek neki, és a nagyperjel többnyire ezekben is tartózkodik. Az 1495. évi vizitáció szerint Utrecht, Luzern, Bubikon és Köln *preceptoriumai* számítottak *camera prioralis*nak, melyek közül a szakirodalom leginkább utóbbit tárta fel. Az első kölni példa 1408-ból származik, majd 1469-től kezdve a konvent nagy adósságai miatt a kormányzást ismét a mindenkori perjel

79 – Fehérvári parancsnokságának időszaka: 1382. Vö. Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 104. – Személyére és tisztségeire lásd Engel Pál: Zsigmond bárói, in Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 2003. 236.

80 – Hunyadi Zs.: Törésvonalak i. m. 219.

81 – 1417. dec. 15. (AOM 340. f. 158v – f. 159r)

82 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 102.

83 – Korai történetére lásd Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 130–131.

84 – Dauber, Robert L.: *Der Johanniter-Malteser Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, Band II., *Spätmittelalter und frühe Neuzeit (1291 bis 1618)*, Wien, 1998. 456., Sire, Henry J. A.: The Priory of Vrana: The Order of St John in Croatia, in Upton-Ward, Judith (szerk.): *The Military Orders*, Volume 4., *On Land and by Sea*, Aldershot, 2008. 223.

85 – 1403. aug. 20. [Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*, I–XIII. (1387–1426), (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.), Budapest, 1951–2017. (a továbbiakban: ZsO) II. 2579. sz.]

86 – 1421. febr. 22. (ZsO VIII. 198. sz.), 1421. márc. 27. (ZsO VIII. 335. sz.), 1424. jan. 16. (ZsO XI. 48. sz.)

87 – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

88 – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

89 – 1425. okt. 18. (ZsO XII. 1164. sz.)

vette át. A *preceptorium* belső szervezete szempontjából ez azzal járt, hogy eltűntek a kívülről ide helyezett lovagi származású parancsnokok, és ún. papi konvent (*Priesterkommende*) lett az egyházi intézményből.⁹⁰

A fehérvári konvent *camera prioralis* státuszát több adat is erősítheti a korszakban. Egyfelől a Kölnben megfigyelt személyi változások Fehérváron is megtörténtek: a 15. század első harmadától kezdve a parancsnoki tisztségig eljutó rendtagok házon belül is képesek voltak karriert csinálni,⁹¹ ráadásul a század második felétől szinte kizárólag papi státuszban lévő személyek tartoztak a *preceptorium*hoz. Ugyanakkor már a 15. század első harmadában is szép számmal akadtak papok a konventben, amihez talán hozzájárult az intézmény személyi összefonódásokkal járó kapcsolata a fehérvári káptalannal.⁹² (Ez egyben cáfolja Reiszig azon, forrásokkal alá nem támasztott megjegyzését, miszerint Nagymihályi Albert 1428-ban a fehérvári konvent tagjaival együtt vett volna részt a huszita háborúban.⁹³) Másfelől a vránai perjelek a birtokok igazgatásba is beleszóltak: Nagymihályi Albert juttatott kiváltságokat a fehérvári konventhez tartozó Fadd birtoknak,⁹⁴ és több Tolna megyei településen az *officialis*okat úgyszintén a perjel nevezte ki.⁹⁵ Ezeket a lépéseket Reiszig Ede még úgy minősítette, hogy Nagymihályi élvezhette ekkoriban a fehérvári konvent birtokait, gyakran figyelmen kívül hagyva annak jogait és érdekeit,⁹⁶ de a nemzetközi szakirodalom ismeretében többről lehet szó. Akárhogy is, ha létezett a *camera prioralis*, akkor a Nagymihályi Albert 1434. évi halálát követő zavaros időszakban a rendszer felbomlott, és bár még Szentgyörgyi Székely Tamás is többször keltezett Fehérvárról Vránai perjelségének első időszakában,⁹⁷ a hiteleshelyi kiadványok méltóságsorának első helyén ekkor már minden esetben a helyi *preceptor* találjuk.

A korszakban további fontos szervezeti változás is történt a fehérvári konventben: 1410-ben felbukkant az éneklőtestvéri tisztség.⁹⁸ Az első *cantor* a valószínűleg magyar származású Márk volt (1410–1417),⁹⁹ akinek a konvent karitatív feladatainak irányítása is a feladatai közé tartoz-

90 – Ahn, Sang-Joon: *Die Kölner Johanniterkommende Sankt Johann und Cordula im Spätmittelalter. Geschichte, Besitz, Wirtschaft, Verwaltung und Sozialstruktur*; (Kölner Schriften zu Geschichte und Kultur 28.), Köln, 2006. 35–38.

91 – Ribi A.: *Karrier i. m.* 199–202.

92 – Ribi András: *Johanniták vagy keresztetek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén*, in Kis Iván–Kozák-Kigyóssy Szabolcs László–Veres Kristóf György–Veszprémy Márton (szerk.): *Micae Mediaevales, VIII., Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2019. 77–82.

93 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m.* I. 156.

94 – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

95 – Fadd: 1431. aug. 1. u. (DL 106 357.), Varsd: 1437. aug. 5. [Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*, Szekszárd, 1998. (a továbbiakban: Tolna megye lt.) 99. sz.]

96 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m.* II. 105.

97 – 1450. [Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története, I–II.*, Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: Házi) I/3. 310–311.], 1450. aug. 2. (Házi I/3. 290–291.), 1453. ápr. 22. (DL 106 529.), 1453. ápr. 23. (DL 106 532.)

98 – 1410. nov. 27. (DL 9696.)

99 – 1410: DL 43 060., 1417: DL 61 342.

hatott.¹⁰⁰ Elképzelhető, hogy a tisztség a már néhány évtizede létező¹⁰¹ *lectori* funkció feladatainak egy részét vette át, amit bizonyít, hogy az 1410-es években *lector*–*cantor* párok váltogatták egymást a *preceptorium* magisztrátusában: Jánosnak (1394–1417)¹⁰² Tamás (1395–1418)¹⁰³, Makrai János fia Lászlónak pedig Antal (1414–1428)¹⁰⁴ volt a „váltótársa”. A személyi állományban jelentős bővülés is történt: míg a 14. század utolsó éveiben mindössze négyen voltak a fehérvári johanniták, addig az 1430-as évek elején rendre 10–12 fő tartozott a *preceptorium* kötelékébe. A pozitív változások háttérében a gazdasági helyzet javulásán túl minden bizonnyal Naillac nagymester már említett 1418. évi toborzásra felszólító parancsa is szerepet játszott.¹⁰⁵

Mint minden középkori birtokos, úgy a fehérvári konvent is sokat pereskedett szomszédjaival. A kisebb-nagyobb ellentétek közül a 15. század első harmadában két eseménysor érdemel különös figyelmet. Az oklevelekben leggyakrabban szereplő birtok ekkoriban a Somogy megyei Lulla volt, ahol 1399 és 1421 között négy ekényi földért folytattak pert a fehérvári káptalannal a keresztesek, minden különösebb eredmény nélkül.¹⁰⁶ A másik fontos birtok a Fejér megyei Iszka, ahol az 1390-es években kezdődött a konvent ellentéte a fehérvári városi kapcsolatokkal is rendelkező Szentgyörgyi Vince családdal.¹⁰⁷ A birtok jelentőségét mutatja, hogy a hatalmaskodás tárgya egy keresztesek által emelt egyház vagy palota köveinek elhordása volt.¹⁰⁸

3.2. Kölkedi Tamás korszakától a rodoszi reformkísérletig (1435–1450)

Nagy Mihályi Albert 1434. évi halálát követően új korszak köszöntött a Rendre, hiszen a Tallóci testvérek személyében világi kézbe kerültek a Vránai perjelség javai, akik ezeket a török elleni védekezésre fordították még úgy is, hogy Tallóci Jován 1444-ben szeretett volna a rodoszi konventhez csatlakozni, amiben valószínűleg csupán a következő évben bekövetkező halála – Cillei

100 – Vö. 1483. máj. 14. [Fraknoi Vilmos–Lukcsics József (szerk.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I–IV., Budapest, 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) III. 286.]

101 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 110–111.

102 – 1394: DF 200 307., 1417: DL 43 377.

103 – 1395: DL 72 248., 1418: DL 50 127.

104 – 1414: DL 43 242., 1428: DL 88 010.

105 – 1418. febr. 12. (Sztáray cs. lt. II. 176–177.)

106 – 1399. nov. 8. (DL 106 215.), 1399. nov. 9. (DL 106 216.), 1400. máj. 31. (ZsO II. 309. sz.), 1402. nov. 9. (Érszegi 75. sz.), 1403. máj. 21. (ZsO II. 2430. sz.), 1404. máj. 29. (ZsO II. 3210. sz.), 1405. jún. 2. (DL 106 231.), 1406. nov. 9. (ZsO II. 5101. sz.), 1408. jún. 4. (DL 106 247.), 1409. nov. 8. (ZsO II. 7171. sz.), 1412. jún. 5. (ZsO III. 1768. sz.), 1413. jún. 6. (ZsO IV. 716. sz.), 1414. nov. 13. (ZsO IV. 2685. sz.), 1415. febr. 19. (ZsO V. 264. sz.), 1416. szept. 4. (ZsO V. 2254. sz.), 1418. nov. 8. (ZsO VI. 2504. sz.), 1420. febr. 21. (ZsO VII. 1378. sz.), 1421. jún. 3. (ZsO VIII. 610. sz.)

107 – Fügedi Erik: A Szentgyörgyi Vincze család, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11 (1972) 261–269., Draskóczy István: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. A Szentgyörgyi Vincze-család, in Somfai Balázs (szerk.): *A Dunántúli településtörténet*, VII., Veszprém, 1989. 317–332.

108 – 1391. júl. 20. (Érszegi 66. sz.), 1392. júl. 30. (Érszegi 67. sz.), 1409. ápr. 28. (Érszegi 89. sz.), 1409. ápr. 30. (Érszegi 90. sz.)

Ulrik csapatainak pakráci ostromakor – akadályozta meg.¹⁰⁹ Ugyanakkor a zavaros idők nem azonnal éreztették hatásukat a fehérvári konventben. Az intézmény vezetését 1435-ben a pályáját világi értelmiségiként indító, ügyvédi megbízatásokat *preceptor*ként is vállaló Kölkedi Tamás (parancsnokként: 1435–1437, 1437–1442, 1444–1445)¹¹⁰ vette át. A jogi életben jártas előljáró egyedülálló módon hiteleshelyi kiküldetéseket is vállalt,¹¹¹ így minden bizonnyal a konvent közhitelű tevékenységének kisebb növekedése is részben neki tudható be (évente négy oklevél). A Kölkedi nevével fémjelzett korszak fontosabb eredményei közé tartozik továbbá a Tolna megyei Halapcs kiváltságokkal ösztönzött újratelepítése,¹¹² a fejéri Tímár adományként való megszerzése Rozgonyi Istvántól az ott álló templom kegyúri jogával együtt,¹¹³ sőt 1438-ig a tíz fő feletti létszámot is sikerült megtartani. Fontos szerkezeti változások is történtek a korszakban: míg a 15. század első felében egyértelműen a *custosok* voltak a második legfontosabb tisztviselők, addig a század közepére ezt a szerepet fokozatosan az olvasótestvérek vették át, ami a méltóságsorokon is meglátszik: 1446-tól a *preceptor–lector* sorrend állandósult. Az intézmény az aktuális törvényi szabályozásokat is igyekezett megtartani: Zsigmond király 1435. évi dekrétumára reagálva az alsópapság tagjai eltűntek a hiteleshelyi kiküldöttek közül.

A viszonylagos nyugalom az 1440-es évekre fordulva véget ért. A konvent létszáma csökkent (5-7 fő), a Tolna megyei birtokokat Berzsényi Porkoláb Kelemen győrkei várnagy, illetve Mesztegnyői Szerecsen Péter foglalta el, sőt még a keresztesek faddi kúriáját is felégették.¹¹⁴ A fehérvári keresztes konvent hiteleshelyként is belekeveredett a kor politikai eseményeibe, hiszen a Rozgonyi család két ágának inkorrekt szerződéseit¹¹⁵ ők állították ki 1443 augusztusában.¹¹⁶ Elképzelhető, hogy ezt nem minden kényszer nélkül tették, hiszen a jogi életben

109 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 158–163., Pálosfalvi T.: Cilleiek és Tallóciák i. m. 45–98., Hunyadi Zs.: Royal Power i. m. 327., Hunyadi Zs.: Entering the Hospital i. m. 107.

110 – Személyére lásd Ribí A.: Karrier i. m. 201. 25. lj.

111 – 1438. máj. 25. (DL 100 546.), 1445. aug. 26. (DL 44 401.)

112 – 1438. máj. 25. (DL 106 450.)

113 – 1437. júl. 1. (Érszegi 149. sz.) – Tímáron kívül még Faddon és a fehérvári Szent István-templomban bírt bizonyosan kegyúri joggal a konvent. Utóbbira lásd Ribí András: Lovagrendi birtok város és vidék határán. Szentkirályföldre a 15–16. században, in Kádas István–Skorka Renáta–Weisz Boglárka (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 2019. 373–384.

114 – 1446. ápr. 1. (DL 106 494.), 1446. júl. 30. (DL 106 497.), 1446. aug. 26. (DL 106 498.), 1446. nov. 13. (Tolna megye lt. 107. sz.), 1446. dec. 21. (Tolna megye lt. 108. sz.)

115 – Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444), *Századok*, 137 (2003) 920., Schmidtmayer Richárd: A vértesi várak „valódi” urai az 1440-es években, *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*, 20 (2014) 205–206.

116 – 1443. aug. 8. (DL 13 730.), 1443. aug. 17. (DL 13 737.), 1443. aug. 17. (DL 13 738.), 1443. aug. 17. (DL 13 739.), 1443. aug. 17. (DL 13 740.), 1443. aug. 17. (DL 13 741.)

jártas Kölkedi Tamást 1443 során az addig kevésbé fontos szerepet játszó Esztergomi Benedek (1428–1449)¹¹⁷ váltotta a konvent élén.¹¹⁸ Véleményem szerint valamilyen formában Újlaki Miklós fehérvári tartózkodásával és a Rozgonyi atyafiak vitájában vállalt szerepével állt összefüggésben *preceptorsága*; az is lehet, hogy közel állt valamelyik félhez.

A zavaros évek ellenére a konvent pereskedései ebben az időszakban rendre sikerrel zárultak. A már 1429 óta tartó ellentét Őrsi Bicskele fia Alberttel Arcsa ügyében 1437-ben ért véget,¹¹⁹ ami a 12. század óta a keresztetek kezén lévő birtok megvédésén túl a szomszédos Fir megszerzésével is együtt járt. A korszak legmeghatározóbb és legtöbb forrással végigkövethető pereskedése ugyanakkor egy Fejér megyei ügy volt: a Szentgyörgyi Vince család szomszédsága miatt régóta problémás Iszka birtokot – annak 1431. évi bérbe adása után¹²⁰ – sikerült visszaszerezni a '40-es évek végére.¹²¹

A polgárháborús nagypolitikai viszonyok között kibontakozó belső válság ugyanakkor nem ért véget Kölkedi Tamás halálával. Ugyan a következő parancsnokok – Zsigmond (1424–1451, parancsnokként: 1446)¹²² és Gál (1445–1447, parancsnokként: 1446–1447)¹²³ *preceptor* – egyaránt Kölkedi köréből kerültek ki, vezető szerepüket megszilárdítani, vagy a konvent egyre égetőbb létszámproblémáit megoldani ők sem tudták. Helyzetüket az sem segítette, hogy a johannita rend rodoszi központja ekkoriban tartott generális káptalanján döntött a magyarországi rendtartomány megreformálásáról, ami együtt járt Michele de Castellaccio vizitátorrá történő kinevezésével.¹²⁴ A politikai és gazdasági eredményekkel is járó misszió Fehérváron is éreztette hatását: Castellaccio egyfelől a tonzúra viselésének megtagadása miatt visszarendelte a rendi központba a *preceptorium* utolsó külföldi parancsnokát, Pétert (1447–1450),¹²⁵ másfelől pedig „in una biblia” formájában 50 aranyforint értékű rendi hozzájárulást is beszedett 1449 folyamán.¹²⁶ A legnagyobb – igaz, Rodosz szempontjából csak ideiglenes – siker mind

117 – 1428: DL 88 006., 1449: DL 100 592.

118 – Kölkedi utoljára 1442. júl. 29-én szerepel parancsnokként (Érszegi 177. sz.). Esztergomi Benedek parancsnokságára: 1443. jún. 7. (Érszegi 182. sz.) – 1443. aug. 17. (DL 13 741.). 1444. ápr. 25-én ismét Kölkedit említik *preceptorként* (DF 209 279.).

119 – 1437. okt. 13. (DL 106 443.)

120 – 1431. máj. 23. (Érszegi 127. sz.)

121 – 1449. aug. 22. (Érszegi 203. sz.)

122 – 1424: ZsO XI. 453. sz., 1451: DF 283 593.

123 – 1445: DL 44 401., 1447: C. Tóth Norbert: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543), *Levéltári Közlemények*, 71 (2000) 67. sz.

124 – 1448. jan. 23. (AOM 361. f. 214r – f. 217r)

125 – 1447: DL 14 130., 1450: DL 106 519.

126 – 1453. máj. 13. (AOM 364. f. 162r–v) – A megjegyzést minden bizonnyal szó szerint kell érteni: egy díszes biblia átadásával egyenlíthették ki a fehérvári konvent tagjai a tartozásukat. Mindez fontos érv lehet egy esetleges rendházi könyvtár léte mellett.

azonáltal az volt, hogy a Hunyadi János által már 1446-ban a perjelség javainak kormányzásával megbízott Szentgyörgyi Székely Tamást sikerült a rendi központ szempontjából is legitim várnai perjelként elfogadtatni,¹²⁷ ami a 15. század második felére fordulva megalapozta a fehérvári *preceptorium* virágkorát is.

3.3. Újjászervezés és virágkor: Gúti János és Simontornyai István korszaka (1451–1490)

„Rodoszi” Péter távozása után a fehérvári konventet rövid ideig Imre (I.) kormányozta *vicepreceptorként*,¹²⁸ aki minden bizonnyal előkészítette a terepet a Hunyadi János környezetéből kikerülő, addig a kormányzó szávaszentdemeteri várnagyaként szolgáló Gúti János (1451–1468)¹²⁹ számára. Az Ország Mihály nádorral vélhetően semmilyen rokoni kapcsolatban¹³⁰ nem álló Gúti 1451 áprilisában vette át a *preceptorium* vezetését,¹³¹ amelyet újjászervező tevékenysége révén tizenhét évig irányított. Legfontosabb eredményei közé sorolható, hogy a konvent létszáma 4-5 főről az 1460-as évek második felére – olykor talán szabálytalan eszközökhöz folyamodva¹³² – megduplázódott (15 új tagja lett a konventnek), hogy aztán Simontornyai István parancsnoksága idején (1468–1490) állandó jelleggel 10 fő fölé emelkedjék. A csúcspont – 18 fő – 1476-ból adatható.

Szintén sikeresnek bizonyult a korszakban – nyilvánvalóan a nyugodt viszonyoknak köszönhetően – a közhitelű tevékenység felfuttatása: nőtt a kibocsátott oklevelek száma, amit az is mutat, hogy 1464-ben a konvent világi jegyzőt is alkalmazott.¹³³ Az Árpád-kor óta folyamatosan működő hiteleshely ekkoriban vált országos hatáskörűvé:¹³⁴ bár Palicsnai Péter esztergomi kanonok 1460. évi levele még csak a budai és a fehérvári káptalan kiváltságáról tud,¹³⁵ az esetszintű vizsgálat eredményei szerint 1457-től kezdve kezdtek végrehajtani az uralkodó vagy a nagy-

127 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 165., Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108.

128 – 1450. aug. 2. (Házi I/3. 310–311.), 1450. (Házi I/3. 289–291.)

129 – Személyére lásd Ribi A.: *A várnagy és a püspök* i. m. 98–100.

130 – Vö. Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 106.

131 – 1451. ápr. 17. (Házi I/3. 317–318.)

132 – Egy 1461 végén kelt *supplicatio* szerint a Rendbe belépni szándékozó Somogyi Dénes veszprémi egyházmegyei akolitus számára nem akarták megengedni az egyéves noviciátus kitöltését, helyette a csatlakozását követő napon a sekrestyébe csalogatva egy keresztet adtak át számára, amit ő ugyan visszaautasított, de mégis kötelezték a fogadalom letételére. Végül a szöveg szerint fél évet töltött a konventben, de ezek után – nem tudván alkalmazkodni a Rend szabályaihoz – kilépett, és diszpenzációért folyamodott a pápához. Lásd 1461. dec. 10. (Archivio Segreto Vaticano, Regesta Supplicationum 547, f. 225v). Köszönettel tartozom Szovák Kornélnak, hogy a fenti forrást önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta!

133 – 1464. máj. 1. (DL 98 447.)

134 – Vö. Bak János M.–Bányó Péter–Rady, Martyn. (szerk.): *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*, (The Laws of Hungary Series I. 1000–1526. Vol. 5.), Idyllwild, 2005. (a továbbiakban: Tripartitum) II. 21.

135 – C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*, II. rész, *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*, (Subsidia ad historiam medii aeui Hungariae inquirendam 8.), Budapest, 2015. 142.

bírók távoli megyékre vonatkozó parancsait a keresztetek. Az alapvetően öt kelet-dunántúli megyéből álló tágabb magterület Gúti János parancsnoksága alatt további 13 megyével gyarapodott.¹³⁶ Az országos hatáskörűvé váló hiteleshely megszervezésében a *preceptorok*on túl kulcsszerep jutott Mátyás *crucifernek* (1451–1476),¹³⁷ aki 1453 és 1476 között az olvasótestvéri tisztséget töltötte be. Tevékenységük nyomán – illetve Mátyás királynak a konventre nézve kedvező döntése miatt – 1463-tól több oklevél született a konvent kancelláriáján, mint a szomszédos fehérvári káptalanban, mely a növekvő kereseten túl utóbbi személyi problémáival és profilváltásával is magyarázható.¹³⁸

Gúti János parancsnoki kvalitásait mutatja, hogy utódát valószínűleg már életében kijelölte Simontornyai István személyében,¹³⁹ aki 1459 óta volt a konvent tagja. Azon túl, hogy az országos hatáskörű hiteleshely oklevéladó tevékenysége tovább gyarapodott (20 új megye), és az 1480-as évektől kezdve egyértelműen Fejér megye székhelyének első számú közhitelű intézményévé vált, az 1480-as években hebroni választott püspök címet is viselő¹⁴⁰ Simontornyai igyekezett intézménye önállóságát is növelni. 1470-ben engedélyt kapott Mátyás királytól a soproni *preceptor* kinevezésére.¹⁴¹ Az engedélyt – amelynek előzményei már Gúti János idejében felsejlettek¹⁴² – tettek is követték, sőt az esztergomi és a győri parancsnok úgyszintén a fehérvári konvent tagjai közül került ki.¹⁴³

Ez az – a prépost és a kisprépost viszonyának mintájára – úgynevezett kispreceptor rendszer példátlan a johannita rend történetében, és egyben szimbolizálja a rodoszi kapcsolatok szinte teljes megszakadását,¹⁴⁴ amit a kor vránai perjeleinek – különös tekintettel Szentgyörgyi Székely Tamásra és Beriszló Bertalanra – birtokokat elzálogosító politikája is alátámaszt.¹⁴⁵ Az egykori johannita rendtartomány maradványaiból ekkorra egy kvázi magyar-johannita rend jött létre a zászlósúrrá váló vránai perjelek és a fehérvári konvent előljáróinak vezetésével.¹⁴⁶ A keresztetek rendje – *ordo cruciferorum* – 1487-ben valószínűleg még tartományi káptalant is tartott Vasváron, amelyen a vránai perjelen kívül mind a négy meglévő *pre-*

136 – Az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységről részleteiben lásd 5. fejezet!

137 – 1451: DL 38 697., 1476: DL 17 777.

138 – Ribí András: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91 (2018) 89–95.

139 – Személyére lásd Ribí A.: A várnagy és a püspök i. m. 100–104.

140 – 1482. júl. 2. (DL 106 650.), 1482. szept. 7. (DL 106 653.), 1483. jún. 27. (DL 45 959.), 1483. júl. 2. (DL 18 827.), 1483. júl. 4. (DL 18 826.), 1484. júl. 21. (DF 201 486.), 1485. máj. 30. (DF 201 489.)

141 – 1470. nov. 24. (DL 17 083.) – Kiadását lásd Ribí A.: A várnagy és a püspök i. m. 107–108.

142 – 1450. (Házi I/3. 317–318.), 1450. ápr. 17. (Házi I/3. 323–324.), 1453. jan. 29. (DL 106 527.), 1453. ápr. 113. (DF 227 574.)

143 – A témáról bővebben lásd Ribí András: „filia ordinis crucigerorum de Alba” A soproni keresztet preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72 (2018) 286–289.

144 – Lásd 2. fejezet!

145 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 108.

146 – Ribí A.: Johanniták vagy keresztetek i. m. 82–83.

ceptorium vezetője (Fehérvár, Esztergom, Győr, Sopron) részt vett.¹⁴⁷ Ugyanakkor nem szakítottak teljesen a johannita hagyományokkal Magyarországon: egy 1483. évi kápolnaalapítás nyomán bizonyítható, hogy a fehérvári *preceptorium* melletti ispotály még a késő középkorban is működött,¹⁴⁸ a legfontosabb (és legproblémásabb) birtokok közé tartozó Faddot pedig a lovagrendekre oly jellemző módon, egy-egy rendtag birtokra ültetése révén kormányozták a 15. század második felében.¹⁴⁹

A Gúti János és Simontornyai István nevével fémjelzett korszakot – amikor, szemben a megelőző hatvan év tizenhárom parancsnokával, mindössze ketten irányították négy évtizeden át az intézményt – a fehérvári konvent virágkoraként értékelte már a korábbi kutatás is.¹⁵⁰ A fenti eredményeken túl a sikerek közé kell számítanunk a rend fehérvári épületegyüttesét körülvevő jobbágyfalu, Szentkirályföldre kiváltságainak uralkodói parancsba foglalását (1482),¹⁵¹ és a malmai miatt¹⁵² különösen értékes Tolna megyei Gyánt ügyében már az 1450-es évek vége óta húzódó per sikeres lezárását a Garai család ellenében (1466).¹⁵³ Ugyanakkor az eredmények közé árnyak is vegyülnek. Egyfelől 1462 után állandó konfliktust jelentett a vránai perjelekkel szemben néhány tolnai birtok hovatarozása, ami – bár az ellentét 1466-ban és 1475-ben is megoldódni látszott a konvent javára¹⁵⁴ – valójában csak a 16. században zárult le.¹⁵⁵ Másfelől pedig két nagy pert – és ezzel fontos birtokokat – is elveszítettek a keresztesek: a bodajki malom ügyében 1476-ban kezdődő, illetve a szomszédos Tímár kapcsán már 1424 óta húzódó keresztes–Rozgonyi per egyaránt 1487-ben ért véget; utóbbiak győzelmével.¹⁵⁶

A legnagyobb problémát ugyanakkor – és egyben a virágkor végét – a Mátyás király halálát követő események jelentették. Simontornyai István nevével utoljára 1490. szeptember 24-én találkozunk egy méltóságsorban. Szűk két hónappal később, november 18-án Habsburg Miksa római király elfoglalta Székesfehérvárt. Amikor 1491 júliusában Batori István és Kinizsi Pál visszafoglalta a várost, és a káptalant megelőzve újraindult a keresztes konvent hiteleshelyi tevékenysége, már Rózsás Lászlót (1472–1500)¹⁵⁷ találjuk a méltóságsorok élén mint *vicepreceptort*. Mindez arra enged következtetni, hogy Simontornyai a bő fél éves német megszállás időszakában

147 – 1487. ápr. 18. (DL 19 253.)

148 – 1483. máj. 14. (MREV III. 286.) – Az ispotályos tevékenységről lásd Ribi András: „propter multitudinem hospitem” A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22 (2015) 71–89.

149 – 1469 és 1471 között Mátyás crucifer, 1479 és 1483 között pedig Ozorai Benedek (1476–1502) szolgált faddi plébánosként. Lásd 1469. márc. 9. (DL 106 600.), 1471. aug. 3. (DL 106 617.), 1471. szept. 18. (DL 106 618.), 1471. okt. 7. (Tolna megye lt. 161. sz.), 1479. febr. 5. (DL 18 149.), 1482. aug. 13. (Tolna megye lt. 165. sz.), 1482. szept. 7. (DL 106 653.), 1483. jún. 6. (DL 33 819.).

150 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. I. 180., 182., II. 107.

151 – 1482. jún. 5. (DL 106 647.)

152 – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

153 – 1466. ápr. 2. (DL 106 591.)

154 – 1466. dec. 3. (DL 106 596.), 1475. máj. 20. (DL 106 632.)

155 – Bővebben lásd 4. fejezet!

156 – 1487. máj. 8. (Érszegi 285. sz.), 1487. máj. 10. (DL 19 268.)

157 – 1472: DL 88 530., 1500: DL 20 984.

elhunytt, vagy ismeretlen helyre távozott. Előbbi történhetett a város kétnapos ostroma során, bár sem a szakirodalom, sem Miksa flamand nyelvű naplója, sem az ismert elbeszélő források nem említik, hogy a keresztetek részt vettek volna a védelemben.¹⁵⁸ A konvent létszámában sem történik ekkoriban olyan változás, ami erre engedne következtetni. A város és a királýsírok kifosztása közismert tény, bár Reiszig Ede egy forrásokkal alá nem támasztott megjegyzése szerint a római király táborában tartózkodó Beriszló Bertalan vránai perjel szót emelhetett a konvent védelmében.¹⁵⁹ Mindez már nem annyira egyértelmű annak tükrében, hogy Simontornyai István néhány hónappal korábban pont a perjel tolnai birtokfoglalásai ellen tiltakozott Beatrix özvegy királyné előtt,¹⁶⁰ tehát éppenséggel Bertalan érdekében állhatott a fehérvári konvent térvesztése.

3.4. Változó vezetés, állandó hiteleshelyi aktivitás (1491–1532)

Simontornyai István halála – amely időben egybeesett egy újabb zavaros politikai időszakkal – komoly űrt hagyott a konvent életében, így nem csoda, hogy utódát tartósan csupán 1494-ben sikerült megtalálni Rózsás László személyében. Ezzel szemben – részben a Rózsás által személyesen vállalt kiküldetések révén¹⁶¹ – a hiteleshely működése a város visszafoglalása után már 1491-ben újraindult, és a konvent legfontosabb bevételét jelentette a korszakban. Mindez bizonyítja, hogy a Simontornyai-korban kialakult rendszer ekkoriban már olajozottan működött, és bár 1490 után csupán 13 új megyével bővült a keresztet konventi kiküldöttek által elért közigazgatási egységek köre, az évenként kiadott (és fennmaradt) oklevelek száma átlagosan elérte a tízet, de bőven vannak olyan évek, amelyekben a tizenötöt is meghaladta. Nem véletlen, hogy az országos hatáskörű hiteleshelyi működést mindössze néhány példával illusztrálni tudó Reiszig Ede is ebből a periódusból (1498, 1514) sorolt fel néhány távolabbi ügyet.¹⁶²

158 – Firnhaber, Friedrich (szerk.): Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Grössentheils nach Originaldocumenten des kaiserlich-österreichischen Haus- und Staats-Archives. I. 1490–1492., *Archiv für Kunde österreicherischer Geschichts-Quellen*, 3 (1849) 375–551., E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata, *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 35–49., Kápolnai P. István: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi jegyzései, *Századok*, 19 (1885) 156–164., Gömöry Gusztáv: Miksa római császár naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt; 1490, *Hadtörténelmi Közlemények*, 4 (1891) 274–277., Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, 1995. 5/1: 35–65., Tubero, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, szerk. Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet, (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.), Szeged, 1994. III. 7.

159 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 108.

160 – 1490. júl. 20. (DL 106 667.)

161 – 1491. nov. 2. (DL 22 510.) – ekkor két birtokba vezetés is történt, 1492. jún. 5. [Radvánszky Béla–Závodszy Levente (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára*, I–II., Budapest, 1909–1922. (a továbbiakban: Héderváry cs. lt.) I. 472–475.], 1492. jún. 12. (Héderváry cs. lt. I. 475–479.)

162 – Reiszig Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. II. 109.*

Az országvezető politikusainak dolgaiban¹⁶³ eljáró fehérvári keresztes konvent kibővített hatáskörét sem a boszniai káptalan 1498-ban elnyert hasonló jogosítványa,¹⁶⁴ sem pedig egy 1506. évi pecséthamisítási ügy¹⁶⁵ nem veszélyeztette, bár utóbbi néhány évig tartó kisebb visszaesést azért maga után vont.

A hiteleshelyi tevékenység súlypontba kerülése szerkezeti változásokkal is együtt járt. Egyfelől a korszak *preceptorai* papok voltak – és az 1470-es évektől szinte valamennyi rendtag is –, magát a parancsnoki tisztséget pedig 1503-tól kezdve – meglehetősen szokatlan módon – összevonták a *custosi* feladatkörrel. Ráadásul a *cantor* és a *lector* szerepe is devalválódott, amit jól mutat néhány keresztes sűrű szerepcseréje bizonyos pozíciókban. Mindez arra utal, hogy ekkorra ezek a tisztségek pusztán címmé váltak, magát a hiteleshelyi munkát pedig – a kiküldetések kivételével – inkább világi alkalmazottak végezheték.¹⁶⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy míg a kiadott oklevelek száma egyre növekedett, a 16. századra a létszám újfent csökkenésnek indult: a fehérvári *preceptorium* tagsága tíz fő alá esett. A fogyás hátterében több ok húzódnak, melyek egyike a szerzetesség bizonyos irányzataira jellemző középkor végi hanyatlásban keresendő. A fehérvári konvent esetében két konkrét ügygel is rendelkezünk erre vonatkozóan: 1520-ban Ősi Márton (1510–1520),¹⁶⁷ 1535-ben pedig Faddi Sebestyén (1534. u.–1537)¹⁶⁸ szerette volna elhagyni a Rendet.¹⁶⁹ Szintén többeket motiválhatott távozásra, vagy éppen riaszthatott el a belépéstől a 16. század eleji sűrű vezetőváltások időszaka. 1500 és 1512 között összesen tizenhárom alkalommal került sor cserére: hol György mester (1488–1510)¹⁷⁰ vagy Pápai Orgonás Péter (1500–1506)¹⁷¹ *preceptorként*, hol pedig Hetesi István (1502–1524)¹⁷² különböző ideiglenes címeken irányította az egyházat. A gyengébb konventi vezetés ráadásul maga után vonta az 1495 és 1499 között börtönben ülő Beriszló Bertalan vránai perjel újabb akcióját a régóta vitatott Tolna megyei birtokok vonatkozásában.¹⁷³ A helyzet végül a perjel

163 – Lásd 5.2. fejezet!

164 – 1498:12. tc. [Bak János M.–Domonkos, Leslie S.–Harvey Jr., Paul B. (szerk.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, Volume 3., 1458–1490, (The Laws of Hungary. Series I. 1000–1526. Vol. 3.), Los Angeles, 1996. (a továbbiakban: DRMH 1458–1490.) 94–95.]

165 – 1506. dec. 9. (DL 106 722.)

166 – Világi alkalmazottakra lásd 1518. ápr. 28. (DL 106 759.), Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László (szerk.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmak és javadalmak (1550, 1556)*, Veszprém, 1997. 236.

167 – 1510: DF 201 578., 1520: DL 106 764.

168 – 1534. u.: Sz. Koroknay Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések – Kolostori és polgári műhelyek*, (Művészettörténeti füzetek 6.), Budapest, 1973. 89/241. sz., 1537: Koller, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII., Pozsony, 1782–1812. V. 233–236.

169 – 1520. szept. 14. (DL 106 764.), 1535. jún. 30. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 302. (A Székesfehérvári Keresztes Konvent magánlevéltára) (a továbbiakban: Szkk) 3.14.12.]

170 – 1488: DL 19 418., 1510: DF 233 511.

171 – 1500: DF 286 006., 1506: DF 209 882.

172 – 1502: DL 88 871., 1524: DL 30 288.

173 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 109–110.

végrendelkezésével oldódott meg 1512-ben.¹⁷⁴ Ekkor már Szabadi Miklós (1512–1526. u.)¹⁷⁵ fehérvári, esztergomi, győri és soproni *preceptorként* lehetett a keresztesek rendjének erős embere, bár azt ő sem akadályozhatta meg, hogy a perjelséget kormányzóként átvevő Beriszló Péter a maradék birtokokat is elzalogosítva magára vonja Burgio pápai legátus haragját a későbbiekben.¹⁷⁶ A perjelség birtokait 1522-ben Baracsi Máttyás is elzalogosította Tahi Jánosnak.¹⁷⁷

A 16. század második évtizede a forrásadottságok terén is változásokat hozott. Egyfelől a hiteleshelyi kiadványokban egyre több személyt származási vagy vezetéknevével együtt szerepeltettek, ami sokat segít a modern történeti kutatásnak. Elsősorban ennek az időszaknak a vonatkozásában igazolható, hogy a keresztesek többsége a környező megyékből származó mezővárosi polgár volt, rendi státuszukat illetően pedig a *presbiterek* közé tartoztak.¹⁷⁸ Másfelől pedig feltűnő, hogy bizonyos keresztesek olykor-olykor hosszabb időre eltűnnek az oklevelekből, holott a kéttagú nevek miatt egyértelmű, hogy ugyanarról a személyről van szó: Hetesi István 1512 és 1523 (esetleg 1521) között, Szabadi Miklós pedig 1517 és 1524 között hiányzik teljesen a forrásokból. Csábító feltételezésnek tűnhet, hogy ebben az időszakban a törökök által ostromlott Rodosz szigetén teljesítettek szolgálatot,¹⁷⁹ de eddigre a rendi központ és a magyarországi rendtartomány kapcsolatai olyan szinten megszakadtak, hogy el kell vetni a hipotézist. A furcsaságok közé tartozik még Velikei Márk *preceptorsága* is: bár az 1526 utáni hiteleshelyi kiadványok teljes ismeretének hiányában nehéz pontosan meghatározni tisztviselésének hosszát, annyi bizonyos, hogy 1529-ben és 1530-ban az amúgy győri és pozsonyi kanonok és 1520 óta győri kispreceptor Velikei állt a fehérvári konvent élén is.¹⁸⁰

A 16. század első harmadában a *preceptorium* birtokaiban is történtek apróbb változások. Egyfelől úgy tűnik, a korábbi időszakhoz képest megnőtt a Somogy megyei birtokok fontossága. Ez egyfelől a bodajki malom és Tímár elvesztésével, másfelől a Duna menti tolnai birtokok mohácsi csatát követő feldúlásával magyarázható.¹⁸¹ A korszakban leginkább Bálványos és Szőlős kapott kiemelt szerepet: vásárlások, cserék és kegyes adományok révén tudták itteni birtokállományukat növelni vagy formálni a keresztesek.¹⁸² A szőlősi adományok abból a szem-

174 – 1512. szept. 17. (DL 22 341.)

175 – Személyére lásd Ribí A.: A soproni preceptorium i. m. 294.

176 – Hunyadi Zs.: Entering the Hospital i. m. 108.

177 – 1522. okt. 10. (DL 23 657.)

178 – A rendtagok származásáról lásd Ribí A.: Johanniták vagy keresztesek i. m. 70–77.

179 – A kutatás álláspontja szerint 1461 és 1513 között bizonyosan nem volt magyar johannita a szigeten. Sarnowsky J.: *Macht und Herrschaft* i. m. 511.

180 – Személyére lásd Köblös József: *Az egyházi középélet Máttyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.), Budapest, 1994. 475/78. sz., 442–443/195. sz.

181 – Vö. 1527. jan. 30. (Szkk j. n.)

182 – 1497. ápr. 30. (DL 106 682.), 1499. ápr. 15. (DL 106 700.), 1523. márc. 23. (DL 106 767.), 1528. jún. 24.

(Érszegi 323. sz.), 1528. aug. 6. (Szkk 2.10.91.), 1529. ápr. 29. (Szkk 2.11.114.), 1534. dec. 1. (Szkk 2.11.115.), 1534. ápr. 16. (Szkk 2.9.89.)

pontból is fontos információval bírnak, hogy esetükben kedvezményezettként az ispotályt jelölték meg, amely tehát még a mohácsi csatát közvetlenül megelőző időszakban is működött.¹⁸³

Feltűnő, hogy a *crucifer* szó magyar fordításául szolgáló keresztes kifejezés¹⁸⁴ több konventi birtok nevében is megjelent a 16. század elején. 1511-ben Iszka falu konventi birtokrésze *Kerezthesfewlde* néven került említésre.¹⁸⁵ Amikor 1523-ban a Rend elcserélte ecsényi birtokát a toldi pálosokkal, akkor előbbi már Keresztesecsényként szerepelt az oklevélben.¹⁸⁶ Végezetül egy barci – a mai Sárkeresztes – jobbágyot Keresztes Gáspárnak hívtak 1530-ban, de hét évvel későbből is ismerünk egy környékbeli Keresztes nevű parasztot.¹⁸⁷ Ugyanitt 1538-ban a „Keresztesek majorjánál” történt egy hatalmaskodás.¹⁸⁸

3.5. Dalmadi Sebestyén: belső problémák, török hódítás (1533–1543)

A fehérvári keresztes konvent utolsó vezetője 1523 óta volt a Rend tagja,¹⁸⁹ és 1533-ban mint *vicepreceptor*, majd a következő évtől mint *preceptor* irányította az egyházat.¹⁹⁰ Nem sokkal később az esztergomi Szent Erzsébet-ispotály igazgatóságát is megkapta Szapolyai János királytól.¹⁹¹ Utóbbival együtt járt a Nógrád megyei Szirák birtok is,¹⁹² ami abból a szempontból képviselt különös értéket, hogy több déli – Tolna vagy Somogy megyei – birtok ekkorra elpusztult a török hódítás miatt.¹⁹³ Faddot 1526-ban dúlták fel,¹⁹⁴ Bálványoson, Berkin és Csegén egy 1536. évi adóösszeírás szerint már csak három jobbágytelekkel rendelkeztek,¹⁹⁵ Gyánt pedig 1543 elején került elhagyatottként említésre.¹⁹⁶ Így aztán nem meglepő, hogy Dalmadi energiáit jelentős részben a megmaradt Fehérvár környéki birtokok megvédése kötötte le: Barc ügyében a falakon kívüli Szent Miklós társaskáptalannal,¹⁹⁷ Zabokafölde kapcsán pedig a

183 – 1525. ápr. 15. (DL 106 769.), 1525. ápr. 27. (DL 106 770.)

184 – Vö. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I–II., Budapest, 1899. I. 519. 516. lj.

185 – 1511. aug. 11. (Érszegi 305. sz.)

186 – 1523. márc. 23. (DL 106 767.)

187 – 1530. febr. 25. (Érszegi 327. sz.), 1537. ápr. 9. (Érszegi 342. sz.)

188 – 1538. dec. 17. (Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. V. 651–652.)

189 – 1523. márc. 30. (DF 232 622.) – Vö. Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 111.

190 – 1533. febr. 15. (Érszegi 329. sz.), 1534. jan. 30. (Érszegi 330. sz.)

191 – 1534. márc. 17. (Győri Egyházmegyei Levéltár, Győri Székeskáptalan Magánlevéltára, Cimeliotheca II. 38A)

192 – 1534. márc. 16. [Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics József (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I–V., Budapest, 1902–1912. (a továbbiakban: ETE) II. 337–338.]

193 – Vö. F. Romhányi Beatrix: *A szerzetesrendek sorsa a 16. századi veszprémi egyházmegyében*, in Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatoság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, Veszprém, 2018. 102.

194 – 1527. jan. 30. (Szkk j. n.)

195 – Erdélyi László–Füssy Tamás–Molnár Szulpic–Németh Ambrus–Pacher Donát–Sörös Pongrác (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság Története*, I–XII., Budapest, 1902–1916. X. 700.

196 – 1543. jan. 1. k. (ETE IV. 183.)

197 – 1539. máj. 3. (Érszegi 346. sz.), 1539. máj. 3. (Érszegi 347. sz.), 1539. máj. 3. (Szkk 3.14.24.), 1539. jún. 7. (Szkk 3.14.27.), 1539. jún. 19. (Érszegi 351. sz.), 1539. szept. 4. (Szkk 3.14.25.)

Csókakót uraló Bakity Pállal került ellentétbe.¹⁹⁸ Minden bizonnyal az sem véletlen, hogy a korábban elvétve emlegetett Fehérvár falain kívül lévő jobbágyfalú, Szentkirályföldre is nagyobb súllyal jelent meg ekkoriban: 1539-ből és 1542-ből is adatolható egy-egy támadás különböző fehérvári polgárok részéről.¹⁹⁹

Bár a kérdést csak a fennmaradt hiteleshelyi kiadványok teljességének áttekintésével lehetne eldönteni, valószínű, hogy a gazdasági gondokkal együtt a konvent létszáma is csökkenésnek indult. Ugyan a mohácsi csata évében még kilencen voltak a keresztesek, egy Dalmadi parancsnokságának időszakából származó könyvbejegyzés – ami egyben igazolja egy rendházi könyvtár létét – már csak hat főről tud.²⁰⁰

Hasonlóképpen nehezen vizsgálható egyelőre a konvent 1526 utáni hiteleshelyi tevékenysége. Reiszig Ede szerint Szapolyai János és I. Ferdinánd is adott megbízásokat a konventnek,²⁰¹ amelyet a forráskiadványokban fellelhető információk igazolnak is; még Fehérvár elestének évéből is ismerünk egy kiadványt (1543).²⁰² Bilkei Irén munkássága nyomán tudjuk, hogy bár Zala megye többször is gazdát cserélt a mohácsi csatát követő másfél évtizedben, ennek ellenére a hiteleshelyek zavartalanul működtek.²⁰³ Ugyan Fehérvár is többször gazdát cserélt a két király korában,²⁰⁴ feltételezhető, hogy a politikai események nem igazán befolyásolták a közhitelű tevékenységet akkor, amikor annak még Fehérvári Esztergáros Péter (1518–1537)²⁰⁵ súlyosnak tűnő pecséthamisítási ügye sem tudott gátat szabni. János király 1537. április 18-án figyelmeztette az ország előljáróit, hogy Péter kanonok²⁰⁶ *alias crucifer* „ördögi szándékkal” meghamisította a konvent pecsétjét. Az uralkodó egyúttal felszólított mindenkit a bűnös elfogására és előállítására Szaniszló fehérvári prépost és a királyi személyes jelenlét helytartója elé.²⁰⁷ Egy decemberi közjegyzői oklevélből aztán azt is megtudjuk, hogy Dalmadi Sebestyén *preceptor*

198 – 1536. febr. 21. (Érszegi 338. sz.), 1536. febr. 26. (Érszegi 339. sz.), 1436. máj. 6. (Érszegi 340. sz.), 1536. jún. 8. (Szkk 3.14.13.), 1536. szept. 13. (Érszegi 341. sz.)

199 – 1539. szept. 2. (Érszegi 353. sz.), 1542. szept. 22. (Érszegi 356. sz.)

200 – Sz. Koroknay É.: *Magyar reneszánsz könyvkötések* i. m. 89/241. sz. – A felsorolt keresztesek: Dalmadi Sebestyén *preceptor*, Sárvári Miklós, Faddi Sebestyén, Faddi Péter, (Bölcskei) Gergely és (Attyai) Antal.

201 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 110.

202 – 1543. [Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Barabás Samu–Kammerer Ernő–Döry Ferencz–Lukacsics Pál (szerk.): *A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I–XII., Pest–Budapest, 1871–1931. IX. 229–230.]

203 – Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben, in Fedeles Tamás–Bilkei Irén (szerk.): *Loca Credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Pécs, 2009. 87–130.

204 – Bessenyei József: Székesfehérvári menekültek (Adatok a koronázóváros kereskedőinek Mohács utáni történetéhez), in Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.): *Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, 2005. 32–33.

205 – 1518: DL 23 059., 1537: Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. II. 652–655.

206 – Megjegyzés: Köblös József mindössze egy Fehérvári Péter nevű kanonokot ismer, aki azonban 1476-ban eltűnt a forrásokból. Vö. Köblös J.: *Az egyházi középréteg* i. m. 346/38. sz.

207 – 1537. ápr. 18. (Érszegi 343. sz.)

elfogatta Pétert – ekkor kanonok, *ante crucifer* formában említik –, de különböző fehérvári egyházi személyek és polgárok kérésére végül elengedte, azzal a feltétellel, hogy menjen a király elé bevádolni saját magát.²⁰⁸

A fehérvári konvent végnapjai 1543 késő nyarán érkeztek el. A város török ostromáról számos forrás beszámol, amit a település rangja és feladásának sajátos módja – a polgárok árulása – indokol.²⁰⁹ Ezeket a leírásokat áttekintve csupán egyetlen közvetett utalást találunk a keresztes konventre: Istvánffy Miklós szerint a város kapitánya, a nem sokkal később hősi halált halt Varkocs György még a törökök érkezése előtt fel akarta gyújtani a külvárosokat, ám a polgárok ellenálltak, mivel nem akartak számos templomot és házat elpusztítani.²¹⁰ Világos, hogy ez a lépés érintette volna a Szigetet, így a konvent épületét is. Valószínűleg valóban nem került sor a stratégiai célú rombolásra, mert – bár a Szent István-templom elpusztult, és 1546-ban Szefer bin Musztafa fürdőt emelt köveiből – Siklósi Gyula feltételezései szerint a konvent falai között deriskolostor és ötvösműhely működött a 16. század második felében, amely csak az 1600-as évek elején lett végleg az enyészet.²¹¹ Maga a város szeptember 2-án adta meg magát, és a helyőrség maradványa – 300 itáliai és 200 német zsoldos Filippo Tornielli gróf vezetésével – szeptember 5-én hagyta el Székesfehérvárt.²¹² Reiszig Ede forrásokkal alá nem támasztott romantikus elképzelése szerint a harcokban hősiiesen helytálló lovagrend maradéka Dalmadi Sebestyén vezetésével is ekkor hagyta el a várost a konvent szekerekre rakott levéltárával együtt, amit aztán Pozsonyba szállítottak.²¹³ Mindezt Érszegi Géza annyival egészítette ki, hogy a menet török védőőrizet alatt először Veszprémbe ment, majd onnan a későbbi koronázóvárosba.²¹⁴ Hunyadi Zsolt óvatosabban fogalmazott: szerinte a levéltár megmenekült a török hódítástól, és előbb Nagyszombatba, majd Pozsonyba került.²¹⁵ Tudjuk továbbá, hogy a levéltáron kívül Dalmadi különböző ingóságokat is elvitt Fehérvárról.²¹⁶

Egyfelől valószínűsíthető, hogy a keresztesek nem vettek részt a harcokban, hiszen a Rend tagjai az 1470-es évek óta szinte kizárólag papok voltak. Másfelől sem a narratív forrásokban, sem pedig a bécsi levéltári anyag 1543-ra vonatkozó részében nincs nyoma annak, hogy Dalmadi és társai valóban csak az ostrom *után* hagyták volna el a rendházat.²¹⁷ A parancsnok esztergo-

208 – 1537. dec. 7. (Károly J.: *Fejér vármegye* i. m. II. 652–655.)

209 – Veress D. Csaba–Siklósi Gyula: *Székesfehérvár, a királyok városa*, Budapest, 1990. 54–69.

210 – Benits Péter (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I–II., Budapest, 2003. II. 100.

211 – Siklósi Gyula: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*, Székesfehérvár, 1990. 86.

212 – Veress D. Cs.–Siklósi Gy.: *Székesfehérvár* i. m. 68.

213 – Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend i. m. I. 230., II. 112.

214 – Érszegi 178.

215 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 11.

216 – 1576. nov. 6. (Österreichische Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn RN 33. Konv. 1576. november f. 331–336.) – Köszönettel tartozom Péterfi Bencének, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet!

217 – Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten 48–54.

mi érdekeltségei révén nyilvánvalóan időben tudomást szerzett Szulejmán szultán hadjáratáról, így a nyár folyamán tulajdonképpen bármikor, de legkésőbb az érseki székhely augusztus 10-i elestét követően elhagyhatta a koronázóvárost. Sokakkal ellentétben a még működő győri és soproni *preceptorium* miatt a kereszteseknek volt hova menekülniük.²¹⁸ A tisztán látást segíténé, ha rendelkezésünkre állnának az 1526 után kiadott hiteleshelyi oklevelek, hiszen azokból esetleg kirajzolódhatna, ha jóval Fehérvár ostroma előtt befejezték volna közhitelű tevékenységüket.

Akárhogy is történt, Dalmadi Sebestyén 1551-ben egykori fehérvári, ekkor soproni *preceptor*ként tiltakozott a pozsonyi káptalan előtt a Vránai perjelség,²¹⁹ illetve a fehérvári, esztergomi, győri és soproni konventek megmaradt birtokainak, valamint a csurgói várnak és a szentlőrinci *castellum*nak az elidegenítése miatt.²²⁰ Az elbirtoklás megakadályozását szolgáló – és talán Dalmadi reményeit kifejező – tiltakozásnak semmilyen következménye nem volt; az utolsó fehérvári parancsnok Sopronban fejezte be életét 1576-ban.²²¹

4. A fehérvári konvent birtokai és a vránai perjelek a késő középkorban

A magyarországi johannita rendtartomány és a rodoszi központ konstanzi zsinatot követő eltávolodása a birtoktörténet egyes vetületeiben is érezte hatását: a rendi adók be nem fizetésén túl a 15. században is jelentős birtokállománnyal – 44 településen birtokolt a konvent a késő középkorban – rendelkező fehérvári *preceptorium* és a vránai perjelek viszonya kezdett megváltozni. Alapvetően a mindenkori vránai perjel a fehérvári parancsnok felettese volt, de a 14. században fennálló erőviszonyok az egyházszakadás zűrzavaros éveiben megváltoztak: míg a perjelség központját és birtokai jelentős részét is elveszítette,²²² addig a legrégebben alapított magyarországi *preceptorium* továbbra is erős és gazdag maradt. A rivalizálás elsődleges terepének azok a Tolna megyei birtokok számítottak, melyeket kivétel nélkül felsoroltak III. Béla király 1193. évi oklevelében a fehérvári konvent birtokai között, ám a későbbiekben rövidebb-hosszabb időre független *preceptorium*okká váltak: Arcsa (1226), Fadd (1376–1377), Gyánt (1260 k.–1371) és Varasd (1329–1377).²²³

218 – Dalmadi távozását Bessenyei József is regisztrálta, ám a preceptor kifejezést tévesen adószedőként fordította. Vö. Bessenyei J.: Székesfehérvári menekültek i. m. 42.

219 – A perjelség birtokait 1523-ban Baracsi Mátyás már elzálogosította Tahi Jánosnak (DL 23 657.).

220 – 1551. dec. 22. (ETE V. 629–630.)

221 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 91.

222 – A vránai perjelek 15. század végi birtokairól lásd Engel P.: *Hospitallers* i. m. 293–298.

223 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 117–118., 128–129., 154–155., 160–161.

Bár Reiszig Ede szerint a perjelek és a fehérváriak viszonya már Nagymihályi Albert idejében megromlott, hiszen ő élvezte a konvent javait, gyakran figyelmen kívül hagyva annak jogait és érdekeit,²²⁴ valójában a 15. század első harmadában még az együttműködés jeleit tapasztaljuk. A fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi okleveleinek méltóságsorában szereplő – ám kisszámú okleveleit inkább Pakrácról keltező²²⁵ – vránai perjel nevét gazdasági kiváltság megszerzésekor,²²⁶ mezővárosi kiváltság adományozásakor,²²⁷ malmok átadásakor,²²⁸ határjárásakor²²⁹ és tiltakozásokkor²³⁰ találjuk meg a magánlevéltári anyagban. A perjel és a fehérvári konvent kapcsolata ekkoriban erősen emlékeztetett a johannita rendtörténetben előforduló *camera prioralis* intézményére. Fontos ugyanakkor, hogy ez a megkülönböztetett figyelem csak a Tolna megyei és Duna menti birtokokat érintette, a Fejér és Somogy megyei ügyekben a *preceptor* vagy a *custos* találjuk hasonló szerepben.

Nagymihályi 1434. évi halálát követően a Vránai perjelség a Tallóciak kezére került, akik a délvidéki birtokok javait a török elleni védekezésre fordították,²³¹ de a fehérvári konvent birtokállományát mindez csak közvetetten érintette. Zsigmond *preceptor* tiltakozása szerint a Tallóci Frank köréből kikerülő Berzsényi Porkoláb Kelemen györkei várnagy²³² 1445 nyarán elfoglalta Fadd, Gyánt, Halászi és Varasd birtokokat. A szomszédokat kikérdezve a szekszárdi konvent arra a megállapításra jutott, hogy a várnagy által elfoglalt birtokok valóban a konventet illetik.²³³ Később az is kiderült, hogy 1446 kora őszén a várnagy felégette a keresztesek faddi kúriáját, amit Tolna megye hatósága Gál *preceptor* kérésére és később Hédervári Lőrinc nádor parancsára is megállapított.²³⁴ Ezután Hunyadi János kormányzó úgy rendelkezett, hogy a megye, a szekszárdi konvent tanúbizonyosága és egy kormányzói ember derítse ki, hogy Fadd, Gyánt és Varasd kinek a birtokában, és milyen jogon volt Zsigmond, illetve Albert királyok idejében. A tolnai birtokok vitatott helyzetét jól illusztráló vizsgálat eredménye sajnos nem ismert; csak annyit tudunk, hogy a megye előtt bemutatták és a keresztes konvent részére átírták Hunyadi parancsát.²³⁵

224 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 105.

225 – Lásd 3.1. fejezet!

226 – Zsigmondtól a perjelség birtokain élőkre vonatkozóan vámmentességet szerzett – 1431. márc. 6. (DL 106 356.)

227 – Fadd – 1419. júl. 10. (ZsO VII. 759. sz.)

228 – Gyánt – 1423. nov. 11. (ZsO X. 1378. sz.)

229 – Fadd – 1424. aug. 6. (ZsO XI. 928. sz.)

230 – Arcsa, Gerenás, Halapcs, Varasd – 1419. júl. 3. (ZsO VII. 736. sz.), 1419. júl. 27. (ZsO VII. 808. sz.), 1419. aug. 1. (ZsO VII. 824. sz.); Halászi – 1431. aug. 13. (DL 106 358.)

231 – Hunyadi Zs.: *Entering the Hospital* i. m. 107.

232 – Engel P.: *Archontológia* i. m. I. 323.

233 – 1446. júl. 30. (DL 106 497.), 1446. aug. 26. (DL 106 498.)

234 – 1446. nov. 13. (Tolna megye lt. 107. sz.), 1446. dec. 21. (Tolna megye lt. 108. sz.)

235 – 1447. jún. 29. (Tolna megye lt. 114. sz.), 1447. júl. 17. (Tolna megye lt. 115. sz.)

A problémát egy időre megoldani látszott Szentgyörgyi Székely Tamás perjelként való elismerése 1450-ben, jöllehet a fehérvári konvent vele való viszonya már korántsem mondható olyan harmonikusnak, mint amit Nagymihályi Albert korszakára vonatkozóan mutatnak a források. Bár valószínűsíthető, hogy az újdonsült perjel és a szintén Hunyadi János köréből kikerülő Gúti János fehérvári *preceptor* kapcsolata jó volt – 1450 és 1453 között Szentgyörgyi háromszor is Fehérvárról keltezett²³⁶ –, előbbi rendelkezéseivel a fehérvári konvent tagjai nem mindig értettek egyet. Természetesen a fehérvári káptalannal Fadd ügyében kötött 1451. évi megegyezése²³⁷ és a gyánti birtok kapcsán Újlaki Miklóssal 1459-ben tető alá hozott megállapodása kedvező fogadtatásra talált,²³⁸ de az már kevésbé, hogy Szentgyörgyi Székely több esetben is a fehérvári *preceptorium* birtokaiból próbálta meg jutalmazni familiárisait. 1452-ben előbb Arcsát akarta István jegyzőnek adni,²³⁹ majd szintén Arcsát és Halászit Tolnai Péter kormányzói kancellárnak, illetve Ökördi Egyed fia Bertóknak.²⁴⁰ Két évvel később a dél-fejéri Szentmihályszigetét szerette volna Porkoláb Benedek fehérvári polgárnak adni,²⁴¹ 1460-ban pedig ismét Arcsa (és Fir) került sorra; előbbit nyolc év után ismét Ökördi Egyed fia Bertóknak akarta juttatni.²⁴² Végezetül 1461-ből is ismerünk egy eltiltást: ekkor azt a gerenási birtokrészét szerette volna a vránai perjel Berzsényi Porkoláb Ferenc familiárisnak adni, amit végül – a változó idők jeleként – maga a konvent cserélt el 1479-ben Veperdi Györggyel.²⁴³ Ez utóbbi alapján nem meglepő Engel Pál értékelése, aki szerint a fehérvári és a korszakban fokozatosan ennek függésébe kerülő észak-dunántúli *preceptoriumok* Mátyás uralkodásától fogva függetlenedtek a vránai perjeléktől.²⁴⁴

A Tolna megyei birtokokkal kapcsolatos ellentét is ekkor, különösen Szentgyörgyi Székely Tamás halála (1462) után élesedett ki, miután a perjelség ismét világi kézbe került: Szapolyai Imre bosnyák kormányzót és dalmát-horvát-szlávon bánt 1465-ben tiltotta el a nádor és az országbíró előtt Simontornyai István *crucifer* a keresztesek csurgói *castellum*ának, továbbá Fadd, Varasd, Halapcs, Gerenás, Gyánt és az egyébként fejéri Halászi birtokának az elfoglalásától.²⁴⁵ Ezt követően Gúti János *preceptor* Tolna megye nádori közgyűlésén kérte, hogy a megye esküvel tanúsítsa a vonatkozó birtokok hovatartozását, amit a hatóság teljesített is: eszerint a birtokok a fehérvári konventhez, nem pedig a vránai perjelhez tartoztak.²⁴⁶

236 – 1450. (Házi I/3. 310–311.), 1453. ápr. 22. (DL 106 529.), 1453. ápr. 23. (DL 106 532.)

237 – 1451. máj. 22. (DL 106 525.)

238 – 1459. febr. 2. u. (DL 106 577.)

239 – 1452. febr. 21. (DF 285 657.)

240 – 1452. szept. 1. (DF 285 662.)

241 – 1454. ápr. 13. (DF 285 716.)

242 – 1460. jún. 28. (DL 106 556.)

243 – 1461. márc. 23. (DL 106 569.), 1479. dec. 19. (DL 106 758.)

244 – Engel P.: Hospitallers i. m. 29.

245 – 1465. márc. 2. (DL 106 587.), 1465. márc. 4. (DL 106 588.)

246 – 1466. dec. 3. (DL 106 596.)

Ettől függetlenül a tolnai birtokokra Beriszló Bertalan is szemet vetett vránai perjellé váló kinevezése után. 1475-ben Mátyás király arra emlékeztette a fehérvári keresztesek varasdi, gyánti és faddi népeit, hogy régtől fogva a konventet kell szolgálniuk, és az uralkodó arra törekszik, hogy a mondott egyház birtokait helyreállítsa.²⁴⁷ Nem sokkal később Simontornyai István – immár parancsnokként – meg is jelent a budai országgyűlésen, és három, eredetiben is fennmaradt oklevél bemutatásával igazolta,²⁴⁸ a problémás birtokok valóban a konventhez és nem a perjelhez tartoznak, így Mátyás megparancsolta Beriszlónak és a Vránai perjelség minden jövőbeni perjelének és kormányzójának, hogy adják vissza a birtokokat a fehérváriaknak.²⁴⁹ Az uralkodó határozott közbeavatkozása a helyzetet egyáltalán nem oldotta meg: 1485-ben, 1490-ben és 1495-ben is panaszt tett a konvent Beriszló Bertalan ellen; utóbbi alkalommal a II. Ulászló király által elrendelt megyei vizsgálat is a fehérváriak igazát erősítette meg.²⁵⁰ Végül a perjel 1512. évi halála előtt nem sokkal²⁵¹ lemondott Fadd, Gyánt, Varasd és Halászi birtokáról, és visszaadta azokat a fehérvári *preceptorium*nak.²⁵² Még ugyanennek az évnek a végén II. Ulászló parancsot adott Beriszló Péter veszprémi püspöknek, hogy járjon közben a keresztes konvent érdekében a birtokok visszaszerzését illetően.²⁵³

A fehérvári keresztes konvent sikerével járó küzdelmes évtizedek végére gyakorlatilag szerepcseré történt. Míg az 1410-es évek végén még a vránai perjel tiltakozott a *preceptorium* birtokainak elfoglalása ellen, addig a 16. század közepén Dalmadi Sebestyén, a fehérvári keresztes konvent utolsó vezetője már nemcsak saját egyházi intézményének birtokai miatt, hanem a perjeli birtokok maradékának – Csurgó, Szentlőrinc, Újudvar és a szlavóniai javak – védelmében is szót emelt a pozsonyi káptalan előtt.²⁵⁴

247 – 1475. febr. 21. (DL 106 630.)

248 – 1464. ápr. 23. (DL 106 582.): Mátyás király megerősíti és átírja III. Béla 1193. évi oklevelét; 1446. aug. 26. (DL 106 498.): a szomszédok vallomása a vonatkozó birtokok hovatartozásáról Berzsényi Porkoláb Kelemen hatalmaskodása kapcsán; 1466. dec. 3. (DL 106 596.): Tolna megye nádori közgyűlése esküvel erősíti meg, hogy Gyánt, Varasd, Halapcs és Tolna nem a perjel, hanem a konvent birtoka.

249 – 1475. máj. 20. (DL 106 632.)

250 – 1485. febr. 4. (DL 106 660.), 1490. júl. 20. (DL 106 667.), 1495. ápr. 8. (Tolna megye lt. 179. sz.), 1495. máj. 4. (Tolna megye lt. 180. sz.)

251 – Csernéli Bálint Rozgonyi Klárához címzett levele szerint 1512. október 13-án temették el a perjelt (DL 25 550.).

252 – 1512. szept. 17. (DL 22 341.)

253 – 1512. dec. 14. (DL 106 739.)

254 – 1551. dec. 22. (ETE V. 629–630.)

5. „in executionibus” – A fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi működése

5.1. Bevezetés és historiográfia

Jóllehet a magyarországi hiteleshelyi kutatások tendenciáihoz igazodva a fehérvári keresztes konvent közhitelű tevékenységének Árpád- és Anjou-kori vonatkozásait Hunyadi Zsolt munkássága révén már feltárta a történeti kutatás,²⁵⁵ a 15–16. századra vonatkozó elemzések mindeddig hiányoztak. A hiány különösen annak tükrében jelentős, hogy Werbőczy István Hármaskönyve szerint a fehérvári konvent (a fehérvári, a budai és a boszniai káptalan mellett) úgynevezett országos hatáskörű hiteleshelyként működött.²⁵⁶ A két fehérvári és a budai egyház valószínűleg a szokásjog alapján rendelkezett ezzel a jogosítvánnyal,²⁵⁷ míg a boszniai székeskáptalant az 1498. évi törvények ruházták fel hasonló privilégiummal.²⁵⁸ A legrégebbi ismert említése az országos hatáskörű hiteleshelyeknek 1460-ból származik: Palicsnai Péter esztergomi kanonok ekkor levélben számolt be az esztergomi káptalannak, hogy a sasadi tizedperrel kapcsolatban mi történt a római Kúriában; ebben említi meg, hogy csak a budai és a fehérvári káptalan rendelkezik ilyen kivételes jogosítvánnyal a szokásjog értelmében.²⁵⁹ Mindegyik forrás hangsúlyozza, hogy a vizsgált hatáskör csak a bírói megkeresésekre történő eljárások („in executionibus”) tekintetében értelmezendő, vagyis a probléma elemzéséhez elsősorban a *relatiókat* kell tanulmányoznunk.

255 – Hiteleshelyi tevékenységgel (is) foglalkozó írásai: Hunyadi Zsolt: How to Identify a 600 Year-Old Forgery? The Formulas of the Charters of the Székesfehérvár Convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the Mid-Fourteenth Century, in Edit Szőke (szerk.): *International Conference of PhD Students, Section Proceeding: Humanities*, Miskolc, 1997. 87–94., Hunyadi Zsolt: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in Koszta László (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, 1998. 33–65., Hunyadi Zsolt: ...et iugiter famulantibus regi sempiterno. Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez, *Acta Universitatis Szegediensis*, 109 (1999) 39–46., Hunyadi Zsolt: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in Sebők Marcell–Nagy Balázs (szerk.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999. 507–519., Hunyadi Zsolt: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in Michael Gervers (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, 2000. 137–149., Hunyadi Zsolt: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in Luttrell, Anthony–Pressouyre, Léon (szerk.): *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l’Occident médiéval*, Paris, 2002. 285–296., Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 191–216.

256 – Tripartitum II. 21.

257 – A törvényi szabályozás hiányára rámutat az 1556. évi 39. törvénycikk, melyben az érseki székhely eleste miatt Nagyszombaton működő esztergomi káptalant is felruházták országos hatáskörrel az eljárások tekintetében, hiszen ekkorra már mind Buda, mind Székesfehérvár török kézre került. – *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar, IV., 1526–1608. évi törvénycikkek*, fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső, Budapest, 1899. 416.

258 – 1498:12. tc. – DRMH 1458–1490. 94–95.

259 – C. Tóth N.: Az esztergomi székeskáptalan i. m. II. 142.

A magyar medievisztika jelentős adósságai közé tartozó probléma (vagyis az országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenység) historiográfiáját a közelmúltban részletesen összefoglaltam,²⁶⁰ így most csak a fehérvári konventet érintő történeti irodalom megállapításainak ismertetésére szorítkozom. A fehérvári keresztes konvent kapcsán már a 20. század első harmadában alkotó Reiszig Ede is kiemelte a hiteleshely országos hatáskörét, de csak példákat említett: 1479-ben Sopron megyei ügyben is eljárta a konvent, 1498-ban pedig II. Ulászlótól kaptak parancsot előbb egy Kolozs megyei ügyre vonatkozóan, majd Geréb László erdélyi püspököt vezették be Zilah birtokába. A szerző szerint ezekből a példákból látszik a Werbőczynél emlegetett országos hatáskör, majd a következő bekezdésben – biztos, ami biztos – egy Pozsega megyei példát is megemlít még.²⁶¹ Reiszig korábban már kiemelt állandó hiányossága, miszerint nem törekedett az adatok teljességének összegyűjtésére, és nem kísérelte meg a felgyűjtött információkat elemezni, sajnos ismét kiütközik.²⁶² Hunyadi Zsolt a koronázóvárosban működő *preceptorium* országos hatáskörét először az Árpád-kor vonatkozásában vizsgálta: dolgozatában elvetette annak a lehetőségét, hogy az írószerv már 1301 előtt rendelkezett volna a bővített jogkörrel. Ráadásul csupán három *relatio* maradt meg a korai időszakból,²⁶³ a felvállást tevő felek pedig – bár nyolc megyéből érkeztek – rendszerint valamely johannita birtok közelében is érdekeltek voltak. A konvent tevékenységének törzsterülete Somogy és Fejér megye lehetett.²⁶⁴ Hunyadi később a konvent hiteleshelyi tevékenységét – bár 1353 után kevésbé szisztematikusan – egészen 1387-ig feldolgozta, de korábbi következtetéseit a 14. századi oklevelek is megerősítették: ugyan ekkor már tíz megyéből érkeztek *fassiót* tenni a felek Székesfehérvárra, de országos hatáskorról továbbra sem beszélhetünk.²⁶⁵ Székesfehérvár közelmúltban megjelent és méltatlanul elhanyagolt monográfiájában Zsoldos Attila is érintette a fehérvári konvent hiteleshelyi tevékenységének Árpád-kori gyökereit. Kiemelte, hogy Hunyadi kutatásai alapján a korabeli kiadványok (43 darab) csak részben alapozzák meg az országos hatáskör korai meglétét, ám valamilyen formában a gyakorlat eredete az Árpádok korára vezethető vissza. Egy 1279. évi oklevél alapján tudjuk, hogy somogyi nemesek nádori utasításra a konventtel állítottak ki oklevelet egy gyilkosság ügyében az augusztus 20-i törvéynappal összefüggésben.²⁶⁶

260 – Ribi A.: Miért működött i. m. 82–84. – A kérdésben a legfontosabb megállapításokat (lásd alább) Eckhart Ferenc fogalmazta meg német nyelvű monográfiájában: Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, szerk. Rokolya Gábor, ford. Csókay Balázs–Dreska Gábor, (Studia notarialia Hungarica tomus XI.), Budapest, 2012. 71–72.

261 – Reiszig E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend* i. m. II. 107., 109.

262 – Vö. Ribi A.: *Karrier* i. m. 197.

263 – A hiteleshelyek igazságszolgáltatásban betöltött szerepe alakult ki később. Lásd Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 47.

264 – Hunyadi Zs.: *A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége* i. m. 61.

265 – Hunyadi Zs.: *The Hospitallers* i. m. 110., 203.

266 – Zsoldos Attila–Thoroczkay Gábor–Kiss Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, (Székesfehérvár története I.), Székesfehérvár, 2016. 241.

A következőkben a témában megjelent két olyan publikációm legfontosabb eredményeit foglalom össze, melyekben – jelen munkától eltérően – nemcsak a fehérvári keresztes konvent, hanem a fehérvári káptalan országos hatáskörét is megvizsgáltam.²⁶⁷

5.2. A fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének gyakorlata 1526-ig

Az 1387–1526 közötti időszakból a konvent részéről 413 felvallás és 559 jelentés maradt fenn.²⁶⁸ Miután Werbőczy István és a korábban idézett törvényi szabályozások értelmében az országos hatáskör csak az eljárásokra vonatkozott, ezért a probléma vizsgálatához elsősorban a jelentéseket és parancsleveleket kell figyelembe vennünk. Hogy ezek közül melyek esnek a bővített felhatalmazás kategóriájába, csak úgy dönthető el, ha megismerjük a hiteleshelyi kiküldetések tágabb magterületét. Ez alatt a hiteleshelyek egy vagy két megyéből álló törzsterületét, és azt a még néhány szomszédos megyéből álló területet értem, ahol a pártatlanság elvét alkalmazva szintén eljárhattak.²⁶⁹

A korábbi évszázadok hiteleshelyi jelentéseinek anyagából kirajzolódik, hogy a 14. század második felére kialakult egy elég nagy kiterjedésű, viszonylag jól behatárolható és a konvent birtokhálózatával is összefüggésbe hozható területi hatáskör, amely Fejér, Tolna és Veszprém megyéken kívül Somogy és Zala megye Balaton-parti területeit foglalta magában. A negyvenhat Zsigmond-kor előtt ismert esetből mindössze két, minden bizonnyal kivételes Komárom megyei ügy kapcsán hagyták el a fehérvári keresztes konvent hiteleshelyi kiküldöttei ezt a területet.²⁷⁰ Ez a magterület a későbbiekben tartósan megmaradt. A fent említett Palicsnai-féle levél alapján nem meglepő, hogy 1450-ig mindössze három alkalommal kalandoztak az említett megyéken túlra a keresztesek.²⁷¹

A konvent eljárásainak hiteleshelyi hatásköre 1450-től kezdett igazán bővülni, ami összefüggésben lehet személyzeti kérdésekkel is. Egyrészt a 15. század közepi rodoszi reformkísérlet, amelynek keretében a rendi központ megpróbálta visszanyerni befolyását a közép-európai perjelségek felett, Fehérvár esetében ekkor bukott el végérvényesen, az új *preceptor* pedig a Hunyadi János köréből kikerült Gúti János lett.²⁷² Másrészt, ha már szükséges volt egy új országos hatáskörű hiteleshely elindítása, akkor praktikus volt egy már gyakorlattal rendelkező intéz-

267 – Ribi A.: Miért működött i. m. 81–95., Ribi András: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153 (2019) 313–337.

268 – A jelentések számába beleértettem azokat a parancsleveleket is, amelyekre a relatio nem vészelte át az elmúlt évszázadokat, a felvallásoknál pedig természetesen az átírások is szerepeltetve vannak.

269 – Vö. Kubinyi András–Fügedi Erik: A budai káptalan jegyzőkönyve, *Történelmi Statisztikai Évkönyv*, 1967–1968, Budapest, 1970. 9.

270 – 1374. máj. 14. (DL 41 941.), 1380. máj. 7. (DL 42 154.)

271 – 1390. okt. 26. u. (DL 42 850.), 1432. szept. 12. (DL 90 561.), 1444. szept. 5. (DL 13 797.)

272 – Lásd 3.2. és 3.3 fejezet!

mény közelében elhelyezni: a káptalan személyzete így talán tudott tanácsokat adni a kereszteseknek a napi rutin megszerzésében.²⁷³ A tágabb magterület elhagyása a 15. század második felében, főleg az 1470-es évektől kezdve rendszeressé vált. A parancsleveleket is beleszámítva 229 oklevélről tudunk (1387 után), amelyekben a hiteleshelyi kiküldöttek a korábban felsorolt öt megyétől (Fejér, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala) részben vagy egészben eltérő vidékekre szálltak ki.²⁷⁴

Mindezen ügyek jellemzőit érdemes több oldalról is megvizsgálni. A hiteleshelyi kiküldetések típusát figyelembe véve alapvetően kétféle eljárást különíthetünk el témánk szempontjából: amikor birtokba vezetéskor működött közre a konvent, és amikor valamiféle peres eljárásnál voltak jelenek.²⁷⁵ Utóbbi kategóriába a koronként változó menetrend szerint zajló idézéseket, megintéseket, eltiltásokat és tudományvételeket is belevettem, vagyis mindenféle olyan ügyet, ahol nem véglegesnek szánt rendezés történt. Nem meglepő módon több mint kétszer annyi *introductio* ügyében küldték ki az országos hatáskörű hiteleshelyet, mint egyéb problémával (153 birtokba vezetés és 76 peres eljárás). Ez logikus abból a felfogásból is, hogy amennyiben nem történt ellentmondás – márpedig az ügyek egy részében egyértelmű lehetett a parancs vagy ítélet tiltása, esetleges szóbeli megegyezések miatt, hogy senki nem fog tiltakozni –, birtokba vezetés ügyében csak egyszer kellett kiszállni egy adott területre, ami nagy távolságok esetén különösen praktikus szempont volt.

Az országos hatáskörben végrehajtott eljárások exkluzivitását mutatja, ha végigtekintünk a kedvezményezettek névsorán: megtaláljuk köztük a korabeli Magyarország legfontosabb világi és egyházi előljáróit, az uralkodói család tagjait. Az oklevelekben találkozhatunk a teljesség igénye nélkül Corvin Jánossal,²⁷⁶ a Rozgonyi,²⁷⁷ Újlaki,²⁷⁸ Batthyány,²⁷⁹ Bátori,²⁸⁰ Enyingi Török²⁸¹ és Kanizsai²⁸² családok tagjaival, a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal,²⁸³ Gúti Ország

273 – A fehérvári káptalan országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységének kezdeteire lásd Ribi A.: Miért működött i. m. 86–87.

274 – A 229 oklevélből 37 alkalommal a magterület valamely megyéjét is érintette a kiküldetés. Korábban megjelent írásaimban még csak 228 ilyen oklevélről volt tudomásom: Ribi A.: Miért működött i. m. 88., Ribi A.: A fehérvári káptalan és keresztes konvent i. m. 313.

275 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 145–156. – Természetesen egy birtokba vezetés is lehetett peres eljárás része, általában az ítélet végrehajtása, de ezek természete sok tekintetben különbözik a többi peres eljárástól.

276 – Pl. 1501. szept. 7. (DL 33 395.)

277 – Pl. 1516. okt. 31. (DL 22 816.)

278 – Pl. 1463. márc. 19–20. [Fekete Nagy Antal–Borsa Iván (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193–1526*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.), Budapest, 1990. (a továbbiakban: Balassa cs. lt. 631–632. sz.)

279 – Pl. 1525. jún. 30. (DL 101 593.)

280 – Pl. 1523. szept. 12. [Horváth Richárd–Neumann Tibor–C. Tóth Norbert (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Bátorii de Ecsed spectantia*, I., *Diplomata 1393–1540*, (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.), Nyíregyháza, 2011. (a továbbiakban: Bátori cs. lt.) 335–336.]

281 – Pl. 1502. jún. 16. (DL 88 871.)

282 – Pl. 1502. jan. 4. (DL 22 542.)

283 – Pl. 1486. szept. 24. (DL 19 177.)

Mihály nádorral,²⁸⁴ Kinizsi Pállal,²⁸⁵ Bakócz Tamás,²⁸⁶ Ernuszt Zsigmond,²⁸⁷ Geréb László²⁸⁸ és Nagylucsei Orbán²⁸⁹ főpapokkal. Ha az eddig elmondottakhoz hozzáteszük, hogy a konvent esetében a 229 kiküldetés közül 89 alkalommal, vagyis az esetek 39%-ban több megyét is érintett az eljárás, akkor láthatjuk, hogy Eckhart Ferenc jó érzékkel állapította meg egy évszázada, miért volt szükség országos hatáskörrel felruházni bizonyos központi fekvésű hiteleshelyeket. Egyfelől a több megyét is érintő eljárásoknál, nagy adományoknál gyorsabb (nem kellett a különböző megyékben fekvő birtokok esetében az illetékes hiteleshelyeket egyesével felkeresni) és olcsóbb volt egy intézményhez címezni a parancsot az adott területen illetékes hiteleshelyek helyett (hiszen csak egy privilégium kiállítását kellett megfizetni), másfelől az udvarban tartózkodók számára is praktikusabb volt, ha távol zajló pereikkel kapcsolatban volt hova fordulni a környéken.²⁹⁰

Az esetszintű vizsgálat azt is bebizonyította, hogy a fehérvári keresztes konvent hatásköre valóban az egész országra kiterjedt: a hiteleshely kiküldöttei 1526-ig pontosan 51 megyébe jutottak el a középkor folyamán.²⁹¹ A tágabb magterület megyéin túl a leggyakrabban Vas (44), Pest (25), Körös (25), Győr (21), Sopron (18), Baranya (17) és Komárom (16) megyékben jártak; ezekkel szemben az egy-egy alkalommal felkeresett távoli Fehér, Gömör, Kolozs, Küllő, Máramaros, Szepes, Torda és Ugocsa megyék állnak.²⁹² A tágabb magterületen kívül 20 olyan – többségében az ország nyugati felében található – megye volt, ahová peres eljárás céljából is kiszálltak.

A térbeli gyarapodás nem volt véletlen: az 1460-as évektől kezdve fokozatosan a keresztes konvent vált a koronázóváros első számú hiteleshelyévé, az évente kiadott oklevelek száma Mátyás király 1464. évi koronázásától fogva rendre meghaladta a fehérvári káptalan hiteleshelyi kancelláriáján kiállított dokumentumok számát. Az események háttérében az uralkodó és Györgyi Bodó Miklós fehérvári prépost²⁹³ ellentéte és a fehérvári káptalan profilváltása állhatott: a Fehérváron építkező és végül ott is temetkező Mátyás minden bizonnyal a társaskáptalan liturgikus tevékenységére kívánt nagyobb hangsúlyt helyezni. Ez lehet a magyarázata

284 – Pl. 1482. máj. 19. (DL 59 684.)

285 – Pl. 1482. máj. 13. (DL 18 641.)

286 – Pl. 1487. márc. 27. (DL 101 032.) – Ekkor még természetesen csak győri püspök volt.

287 – Pl. 1492. nov. 2. u. (DF 231 853.)

288 – Pl. 1498. máj. 13. u. (DF 277 639.)

289 – Pl. 1482. jún. 16. (DF 210 324.)

290 – Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 72.

291 – 1526-ban 68 működő megyével számol a kutatás: C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás–W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, II., *Megyék*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak), Budapest, 2017. 5–6.

292 – A bővülés ütemére vonatkozóan lásd Ribí A.: *Miért működött* i. m. 89.

293 – Személyére lásd Köblös J.: *Az egyházi közélet* i. m. 338–339/12. sz.

annak, hogy – két pecséthamisítási ügy ellenére (1506, 1537)²⁹⁴ – a korszakban 10-15 tagot számláló, ám liturgikus feladatokkal szinte alig rendelkező fehérvári konvent került vezető szerepre az 1480-as évekre. Mindez komoly anyagi bevételekkel is járt az intézmény számára, hiszen minél nagyobb volt az oklevél által szerzett érték, annál nagyobb volt annak kiállítás díja is, amit tetézett, hogy számos birtokba vezetésről privilégium formában is született jelentés.²⁹⁵

A következőkben azt elemzem – törvényi szabályozások híján – a jelentések oklevélrészeneinek segítségével, hogy a hétköznapi életben milyen jellemzői voltak azoknak az eljárásoknak, amelyek alkalmával a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként működött közre. Hangsúlyozandó, hogy az oklevélformulákban vagy a megerősítés módjában ezek az oklevelek semmiben nem különböztek a szokványos *relatió*któl, tehát tartalmi szempontból kellett őket elemezni.

A kutatás kezdetén abból a munkahipotézisből indultam ki, hogy az érintett oklevelek rendszerezése után az eredetiben fennmaradt vagy a jelentésbe másolt parancsok megszövegezésében található olyan utalásokat, amelyekben az uralkodó vagy nagybíró kifejezi, hogy nem mindennapi ügyről van szó, hanem olyan eljárásról, ahol szükség van az országos hatáskörű hiteleshely közbejöttére. A hipotézist igazolni látszott, hogy a másik fehérvári országos hatáskörű hiteleshely, tehát a káptalan bővített hatásköre pont egy ilyen speciális parancslevéllel vette kezdetét 1410-ben.²⁹⁶ Később viszont kiderült, hogy mindez egyedülálló eset volt, és a későbbiekben a keresztes konvent kiadványaiban (és egyébként a káptalanéiban sem) nem akadtak olyan különbségek a parancslevelek formuláiban időszakra, földrajzi hatáskörre vagy az eljárás természetére vonatkozóan, amelyek arra utalnának, hogy ezek az ügyek különböztek a megszokottól. Zsigmond király korától meghonosodott a gyakorlata annak, hogy ezek a hiteleshelyek ilyen utasításokat is kaphattak az udvarból.

Abból a szempontból ugyanakkor tanulságosnak bizonyult a parancslevelek vizsgálata, hogy a 76 távolabbi peres eljárásnak mindössze 16%-ára sikerült párhuzamos jelentőt találni.²⁹⁷ Úgy tűnik, hogy az országos hatáskört élvező, és távoli esetekhez is kiszálló fehérvári hiteleshelyek elég nagy közhitelességnek örvendtek ahhoz, hogy nem minden alkalommal volt szükség a helybéli hiteleshely vagy a megye közreműködésére is. Természetesen minden ilyen esetben felmerülhet a források pusztulásának a lehetősége is, ám kicsi az esélye, hogy az egyébként jelentős részben családi levéltárakban megmaradt oklevelek esetében valamiképpen mindig

294 – 1506. dec. 9. (DL 106 722.), 1537. ápr. 18. (Érszegi 343. sz.)

295 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 101–103. Vö. Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*, bölcsészdoktori (PhD)-disszertáció, Budapest, 2008. 36.

296 – Ribi A.: *Miért működött* i. m. 87.

297 – Vö. Dreska G.: *A pannonhalmi konvent* i. m. 78–84.

csak a fehérvári hiteleshelyek kiadványai élték túl az elmúlt századokat. Véleményem szerint e távoli ügyek többségében nem állítottak ki második és harmadik oklevelet. A birtokba vezetések esetében természetesen az országos hatáskörű ügyekben sem készültek párhuzamos jelentések.²⁹⁸

A hiteleshelyi jelentések következő eleme az eljárók személyének megadása. Amennyiben volt ilyen, mindig a jelentés igazságtartalmaért ténylegesen felelő, törvényileg szabályozott módon nemes jogállású királyi embert említették előbb.²⁹⁹ Engel Pál nevezetes tanulmánya szerint alapvetően abból a megyéből kellett a *homo regiust* kijelölni, ahová az ügy kapcsolódott. Ha több megyét érintett az eset, akkor a parancslevélben megszokott felsorolásban mindegyikből találunk valakit.³⁰⁰ A dolog természetéből következően nem létezhetett egy hatalmas központi nyilvántartás Budán, amelyben valamennyi megyéből felsorolták a feladatra alkalmas nemeseiket, ezért a rendszer csak úgy működhetett, hogy a kérelmező, vagyis akinek az érdekében a parancslevelet kiállították, nevezte meg a szóba jöhető személyeket, akik valahogy – hivataluknál fogva vagy családi, baráti, üzleti kapcsolat révén – közel álltak az érdekelt félhez.³⁰¹ Bizonyos bonyolultabb ügyek esetében, vagy amikor az udvar valamiért szükségét látta, a kúriából is kiküldhettek különleges megbízással rendelkező személyeket. Ezek rendszerint az udvari lovagok vagy a kancelláriai jegyzők közül kerültek ki.³⁰²

Országos hatáskörű hiteleshelyek gyakorlati tevékenységét vizsgálva rendkívül fontos szerepet kell tulajdonítanunk a királyi embereknek: még ha a káptalan és a konvent törekedett is arra, hogy az ország legkülönbözőbb megyéibe a környékről származó, vagy legalább ott korábbi eljárások kapcsán már megfordult személyt küldjön, akkor is világos, hogy a *homo regiust*nak egyfajta kalauz vagy „idegenvezető” szerepet is be kellett töltenie. Ez annak tükrében is érdekes, hogy a megyebeli királyi emberek jól ismerhették a térségben működő hiteleshelyek személyzetét, sűrűn jártak el közösen, ám egy országos hatáskörben végbemenő eljárásnál ez nyilvánvalóan nem volt így; a hivatalos közegeket minden bizonnyal a felperes vagy képviselője mutatta be egymásnak.

Talán az ebben rejlő visszaélések lehetőségét akarta az udvar megakadályozni azzal, hogy az országos hatáskört később elnyerő keresztes konvent estében a kezdeti időszakban az ügyek nagyobb részében kúriából kiküldött emberrel kellett kiszállniuk: 1450 és 1463 között 17 eljárásból 11 alkalommal.³⁰³ Kúriából kiküldött emberek munkájára a későbbiekben

298 – Néhány speciális esetre lásd Ribi A.: A fehérvári káptalan és keresztes konvent i. m. 318–319.

299 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 48.

300 – Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében, in Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 2003. 584–585.

301 – Uo. 591–593.

302 – Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 49–50.

303 – 1450. dec. 30. (DL 39 294.), 1451. aug. 12. (DL 14 480.), 1451. szept. 2. (DL 14 482.), 1452. febr. 27. (DL 14 519.), 1452. febr. 27. (DL 14 515.), 1452. márc. 22. (DL 14 528.), 1452. ápr. 15. (DL 39 818.), 1453. márc. 21. (DL 14 643.), 1453. márc. 23. (DL 38 700.), 1463. márc. 19. (Balassa cs. lt. 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa cs. lt. 362. sz.)

általában akkor számítottak, ha több megyét is érintett az eljárás: ezek az ügyek valóban megfeleltek az eckharti „bonyolultabb” jelzőnek,³⁰⁴ ráadásul sok esetben az egyszerűség is ezt kívánta meg. Például amikor Bátorai András neje, Rozgonyi Katalin megkapta családi örökségként Csicsva, Cserép és Monyorós várakat tartozékaikkal együtt, akkor az Abaúj, Borsod, Heves, Pest, Sáros és Zemplén megyét érintő birtokba vezetésnél sem megyénként jelöltek ki királyi embert, hanem Füzesmegyeri Imre kúriából kiküldött ember tartott a hiteleshelyi kiküldöttel.³⁰⁵

A fentiekből is látszik, hogy az országos hatáskörű hiteleshelyek működésének megértése szempontjából a legérdekesebbnek a több megyét is érintő eljárások bizonyultak. A 89 ilyen esetből 38 alkalommal fordult elő, hogy kettő vagy több királyi ember közreműködésére volt szükség. A Jagelló-kortól kezdve az oklevelek jelentős részében a fehérvári keresztes konvent megnevezte, hogy mely megyében kivel ment a hiteleshelyi kiküldött,³⁰⁶ korábban viszont egyszerűen csak felsorolták a királyi embereket, és legfeljebb a nevükből vagy az eljárás menetéből lehet származási helyükre következtetni.³⁰⁷ Némileg meglepő viszont, hogy a parancslevelekben soha nincs szó arról, hogy mely királyi emberek mely megyéhez tartoztak; a megszokott módon sorolták fel őket, így a hiteleshely kizárólag onnan tudhatta, melyik megyében kit kell keresni, hogy a felperes vagy kedvezményezett bemutatta a kiküldetésbe indulókat egymásnak.

Ahhoz, hogy a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyként tartósan működni tudjon, nemcsak az elsődleges szerepet játszó szerencsés politikai széljárásra és jó vezetőkre volt szükség, hanem számos olyan agilis, jó tájékozódó képességgel rendelkező és könnyen mobilizálható *cruciferre*,³⁰⁸ akik vállalták, hogy sok esetben az ország ismeretlen részeibe is elmenjenek, nagy távolságokat tegyenek meg a kor közlekedési viszonyai között.³⁰⁹ Néhány különösen aktív rendtag is akadt a fehérvári konventben.³¹⁰

A személyzet szerepének megértéséhez nélkülözhetetlen megvizsgálunk a kiküldöttek helyét az egyházi intézményen belül.³¹¹ Az országos hatáskörű ügyeknél feltűnő, hogy a valamenynyit jelentést figyelembe véve kiszámolt 29%-hoz képest 22% alá esik vissza a tisztviselők (*preceptor*, *vicepreceptor*, *custos*, *lector*, *cantor*, kispceptorok, plébánosok) kiküldetésének az aránya, ami azt mutatja, hogy hosszabb időszakokra ritkábban nélkülözhetette az egyház a vezetőit.

304 – Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 71–72.

305 – 1523. szept. 12. (Bátorai cs. lt. 333–336.)

306 – 34 esetből 25 alkalommal így említi a szöveg a királyi embereket.

307 – A Jagelló-kor előtt mindössze egyszer nevezték meg a királyi emberek megyéjét a konvent okleveleiben: 1482. máj. 19. (DL 59 684.)

308 – A konvent személyi állományáról a késő középkorra vonatkozóan lásd Ribi A.: *Karrier* i. m. 197–211., Ribi A.: *Johanniták vagy keresztesek* i. m. 67–86.

309 – A hiteleshelyi kiküldötteket és a királyi embereket megillette a törvényes védelem: szidalmazásuk vagy valamilyen velük szemben elkövetett jogtalanság 72 forintba került, fizikai bántalmazásuk hatalmaskodásnak minősült, így büntetése fej- és jószágvesztés volt, míg meggyilkolásuk felségsértésnek számított. Vö. Eckhart F.: *Hiteleshelyek* i. m. 54.

310 – Róluk lásd Ribi A.: *Miért működött* i. m. 94.

311 – A témáról bővebben lásd Ribi A.: *A fehérvári káptalan és keresztes konvent* i. m. 327–330.

Különösen a korai időszakban volt jellemző, hogy a tisztviselők közül szállt ki valaki a távolabbi célpontokhoz és a fajsúlyosabb ügyekhez, ami azzal függhet össze, hogy a tisztviselők a jobb képességű rendtagok közül kerültek ki, így az első évtizedben talán kevésbé volt kockázatos őket küldeni egy bonyolult és távoli eljárás színhelyére, ráadásul így az ezekben rejlő anyagi lehetőségeket is ők használhatták ki először.³¹² Az olvasótestvér kisebb fölénye (14 kiküldetés) minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a hiteleshely vezetőjeként inkább szerette volna rajta tartani a szemét a bonyolultabb, és az egyházi intézmény számára nagyobb bevétellel kecsegtető ügyeken. Az esztergomi, győri és soproni kispreceptorok jelentős aránya szintén érthető (7 kiküldetés): ezekben a rendházakban valószínűleg egyetlen keresztesként éltek, idejük egy részét – amikor jelentést tettek, biztosan – Székesfehérváron töltötték, és mint a központi konvent tagjai, szűkebb régiójukban előszeretettel hajtatták végre velük a parancsokat. A négy *vicepreceptor* kiküldetésre 1491–1492-ben, nem sokkal Fehérvár visszafoglalása után került sor – a Habsburg megszállás alatt (1490. november – 1491. július) egyik helybéli hiteleshely sem állított ki oklevelet –, amikor Simontornyai István *preceptor* halálával Rózsás László vezette egyelőre ideiglenesen a konventet. A zavaros időszak elmúltával a vezetőjét veszített konvent számára nyilvánvalóan fontos lehetett a néhány évtizeddel korábban megszerzett országos hatáskör, így nem csoda, hogy a helyettesi feladatokkal megbízott Rózsás különös gondot fordított ezen ügyekre és az általuk megszerezhető bevételekre.³¹³ A 16. századra a keresztes konvent gyakorlatilag egyedüli országos hatáskörű hiteleshelyként működött Fehérváron, így eddigre a kiküldetések rendszere alaposan bejáratódhatott. Ennek látványos jele, hogy az 1500 után ismert 87 kiküldött közül csak tíz volt tisztviselő (12%).

A parancslevél átírása vagy az arra utaló hivatkozás, és a kiküldetésben résztvevők meghatározása után a hiteleshelyi jelentések utolsó változó eleme a külső helyszínen való tartózkodás leírása és a jogcselekmény megnevezése. Bár a pontos részleteket a jogi aktus lefolytatását illetően az országos hatáskörben végbemenő ügyek esetén sem árulják el az oklevelek,³¹⁴ a több megyét érintő birtokba vezetések esetén van néhány eltérés a megszokott *introductió*khoz képest. Ezek a különbségek részben nyilván abból adódnak, hogy a nagyon nagy birtokadományok esetén az országos hatáskörű hiteleshelyek kiküldötteinek nem volt módja valamennyi parancslevélbe foglalt *possessió*t felkeresni. Mindezt oklevelekkel igazolhatóan úgy oldották meg a korszakban, hogy csak a fontosabb birtokokat (például várakat, mezővárosokat) keresték fel az eljárók, de arra azért ügyeltek, hogy valamennyi érintett megyében előforduljanak.³¹⁵

312 – Plébános: 1454. ápr. 23. (DL 93 246.); custos: 1459. okt. 13. [Mályusz Elemér–Borsa Iván (szerk.): *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14.), Budapest, 1988. 105. sz.]; lector: 1463. márc. 19. (Balassa cs. lt. 361. sz.), 1463. márc. 20. (Balassa cs. lt. 362. sz.)

313 – 1491. nov. 2. (DL 22 510.) – ekkor két birtokba vezetés is történt, 1492. jún. 5. (Héderváry cs. lt. I. 472–475.), 1492. jún. 12. (Héderváry cs. lt. I. 475–479.)

314 – Vö. Dreska G.: *A pannonhalmi konvent* i. m. 77–78.

315 – 1523. szept. 12. (Bátori cs. lt. 333–336.) – További példák a fehérvári káptalan eljárásai közül: 1425. máj. 17. (ZsO XII. 527. sz.), 1445. szept. 18. (DL 37 602.)

A források változatos képet mutatnak abból a szempontból is, hogy milyen mértékben részletezték az iktatás kronológiáját. Nagyon részletes leírásból kevés van, hiszen a végrehajtás cizellálása nyilvánvalóan nyújtotta az amúgy is drága, többnyire privilégium formában kiállított jelentések árát. Vélhetően ennek tudható be, hogy az ügyek egy részében szinte semmit nem tudhatunk meg a birtokba vezetések vagy a peres eljárások menetéről; sem az oklevélnyerő, sem pedig az udvar nem igényelte ezen információk írásba foglalását. Természetesen ennek is voltak fokozatai. Előfordult, hogy annyit azért még megemlítenek az oklevélben, hogy melyik királyi ember hol kísérte a hiteleshely kiküldöttjét.³¹⁶ Találkozhatunk olyan esetekkel is, amikor egyetlen dátumot ismerünk (az eljárás kezdetét), de az ügy részleteibe nem nyerhetünk bepillantást.³¹⁷ Ennek valamivel részletgazdagabb megoldása volt az, amikor az eljárás kezdetét még megadták, de aztán csak időhatározókkal (*primo, item, preterea*) jelölték a folytatást.³¹⁸ Végül vannak olyan, igen-igen szűkszavú oklevelek is, amelyekből egyik információ sem nyerhető ki: hiába iktatott a fehérvári káptalan Rozgonyi János tárnokmester és fiai részére 1470-ben öt különböző megyében fekvő birtokokat, és hiába nevezett meg a jelentés három királyi embert is, sem utóbbiak megyéhez kötésére, sem az eljárás itineráriumára nem utal semmi a szövegben.³¹⁹

Gyakorlati szempontból vizsgálva a fehérvári keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységét úgy tűnik, pontosan ez a rugalmasság lehetett az a tulajdonság, amely az országos hatáskörrel rendelkező hiteleshelyeket megkülönböztette a szokványos intézményektől. Erre a keresztes konventnek egyaránt szüksége volt a nagy távolságok, az elhúzódo eljárások és az ügyek sokfélesége miatt.

316 – A fehérvári káptalan példája: 1446. okt. 8. (DL 102 828.)

317 – A fehérvári káptalan példája: 1448. jún. 30. (DL 107 544.)

318 – 1482. máj. 19. u. (DL 59 684.)

319 – 1470. márc. 20. (DL 16 975.)

IRODALOMJEGYZÉK

- AHN, SANG-JOON: *Die Kölner Johanniterkommende Sankt Johann und Cordula im Spätmittelalter. Geschichte, Besitz, Wirtschaft, Verwaltung und Sozialstruktur*, (Kölner Schriften zu Geschichte und Kultur 28.) Köln, 2006.
- ARCHIVES OF THE ORDER OF MALTA, NATIONAL LIBRARY OF MALTA, VALLETTA
- ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, REGESTA SUPPLICATIONUM, VATIKÁN
- BAK JÁNOS M.–BANYÓ PÉTER–RADY, MARTYN (szerk.): *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary. A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”)*, (The Laws of Hungary Series I. 1000–1526. Vol. 5.) Idyllwild, 2005.
- BAK, JÁNOS M.–DOMONKOS, LESLIE S.–HARVEY JR., PAUL B. (szerk.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 3., 1458–1490*, (The Laws of Hungary. Series I. 1000–1526. Vol. 3.) Los Angeles, 1996.
- BAKÁCS ISTVÁN: Az Országos Levéltár III. osztályának 1969. évi gyarapodásáról, *Levéltári Szemle*, 20 (1970) 440–442.
- BENITS PÉTER (szerk.): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, I–II., Budapest, 2003.
- BESSENYEI JÓZSEF: Székesfehérvári menekültek (Adatok a koronázó város kereskedőinek Mohács utáni történetéhez), in ALMÁSI TIBOR–DRASKÓCZY ISTVÁN–JANCSÓ ÉVA (szerk.): *Studia Professoris – Professor Studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, 2005. 31–46.
- BILKEI IRÉN: A zalavári és a kapornaki bencés konventek hiteleshelyi tevékenysége a Mohács utáni évtizedekben, in FEDELES TAMÁS–BILKEI IRÉN (szerk.): *Loca Credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Pécs, 2009. 87–130.
- BONFINI, ANTONIO: *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR PÉTER, Budapest, 1995.
- BORCHARDT, KARL: Wirtschaft und Ordensreform im späten Mittelalter: Das Beispiel der Johanniter in Straßburg (mit Ausblick auf Breslau), in: CZAJA, ROMAN–SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Die Ritterorden in der europäischen Wirtschaft des Mittelalters*, (Ordines militares. Colloquia Torunensia historica XII.) Toruń, 2003. 35–53.

- BUDAK, NEVEN: John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christendom*, Budapest, 2001. 283–290.
- C. TÓTH NORBERT: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*, II. rész, *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*, (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) Budapest, 2015.
- C. TÓTH NORBERT: Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543), *Levéltári Közlemények*, 71 (2000) 93–127.
- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, I., *Főpapok és bárók*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Budapest, 2016.
- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS–W. KOVÁCS ANDRÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, II., *Megyék*, (Magyar történelmi emlékek. Adattárak) Budapest, 2017.
- *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár*, IV., 1526–1608. évi törvénycikkek, fordították és utalásokkal ellátták KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN, magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS DEZSŐ, Budapest, 1899.
- DAUBER, ROBERT L.: *Der Johanniter-Malteser Orden in Österreich und Mitteleuropa. 850 Jahre gemeinsamer Geschichte*, Band II., *Spätmittelalter und frühe Neuzeit (1291 bis 1618)*, Wien, 1998.
- DRASKÓCZY ISTVÁN: Birtok és pénzügyigazgatás a Zsigmond-korban. A Szentgyörgyi Vincze-család, in SOMFAI BALÁZS (szerk.): *A Dunántúl településtörténete*, VII., Veszprém, 1989. 317–332.
- DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi tevékenysége 1321–1500*, bölcsészdoktori (PhD-)disszertáció, Budapest, 2008.
- E. KOVÁCS PÉTER: Miksa magyarországi hadjárata, *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 35–49.
- ECKHART FERENC: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, szerk. ROKOLYA GÁBOR, ford. CSÓKAY BALÁZS–DRESKA GÁBOR, (Studia notarialia Hungarica tomus XI.) Budapest, 2012.
- ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára AB 71. *Diplomatarium crucigerorum de Alba*.
- ENGEL PÁL: 14. századi magyar vonatkozású iratok a johannita lovagrend máltai levéltárából, *Történelmi Szemle*, 39 (1997) 111–118.
- ENGEL PÁL: Királyi emberek Valkó megyében, in ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, 2003. 578–599.

- ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II., (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996.
- ENGEL PÁL: The Estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 291–302.
- ENGEL PÁL: Zsigmond bárói, in ENGEL PÁL: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*, szerk. CSUKOVITS ENIKŐ, Budapest, 2003. 225–246.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ–FÜSSY TAMÁS–MOLNÁR SZULPIC–NÉMETH AMBRUS–PACHER DONÁT–SÖRÖS PONGRÁC (szerk.): *A Pannonhalmi Főapátság Története*, I–XII., Budapest, 1902–1916.
- ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542, in FARKAS GÁBOR (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 5.*, Székesfehérvár, 1971. 177–264.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX: A szerzetesrendek sorsa a 16. századi veszprémi egyházmegyében, in KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*, Veszprém, 2018.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ–ÁLDÁSY ANTAL: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar címeres emlékek*, I–III., Budapest, 1901–1926.
- FEKETE NAGY ANTAL–BORSA IVÁN (szerk.): *A Balassa család levéltára 1193–1526*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 18.) Budapest, 1990.
- FIRNHABER, FRIEDRICH (szerk.): Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Grösstentheils nach Originaldocumenten des kaiserlich-österreichischen Haus- und Staats-Archives. I. 1490–1492, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 3 (1849) 375–551.
- FRAKNÓI VILMOS–LUKCSICS JÓZSEF (szerk.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I–IV., Budapest, 1896–1907.
- FÜGEDI ERIK: A Szentgyörgyi Vincze család, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 11 (1972) 261–269.
- GÖMÖRY GUSZTÁV: Miksa római császár naplójából, Magyarország elleni hadjárata alatt; 1490, *Hadtörténelmi Közlemények*, 4 (1891) 274–277.
- GYÖRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR, Győri Székeskáptalan Magánlevéltára
- HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története*, I–II., Sopron, 1921–1943.

- HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT (szerk.): *Documenta ad historiam familiae Bători de Ecsed spectantia*, I., *Diplomata 1393–1540*, (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67.) Nyíregyháza, 2011.
- HUNYADI ZSOLT: ...et iugiter famulantibus regi sempiterno. Megjegyzések a székesfehérvári johannita konvent egy hamis okleveléhez, *Acta Universitas Szegediensis*, 109 (1999) 39–46.
- HUNYADI ZSOLT: Adalékok a johannita magyar–szlavón (vránai) perjelségre kirótt rendi adók kérdéséhez, *Acta Historica Universitatis Szegediensis*, 116 (2002) 31–47.
- HUNYADI ZSOLT: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, Szeged, 1998. 33–65.
- HUNYADI ZSOLT: Entering the Hospital. A Way to the Elite in the Fifteenth Century?, in JOSSERAND, PHILIPPE–OLIVEIRA, LUÍS F.–CARRAZ, DAMIEN (szerk.): *Élites et ordres militaire au Moyen Age*, Madrid, 2015. 101–110.
- HUNYADI ZSOLT: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory (Thirteenth and Fourteenth Centuries), in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 142–154.
- HUNYADI ZSOLT: How to Identify a 600 Year-Old Forgery? The Formulas of the Charters of the Székesfehérvár Convent of the Knights of St. John of Jerusalem up to the Mid-Fourteenth Century, in EDIT SZŐKE (szerk.): *International Conference of PhD Students, Section Proceeding: Humanities*, Miskolc, 1997. 87–94.
- HUNYADI ZSOLT: Regularities and irregularities in the formulae of the charters issued by the Székesfehérvár convent of the Knights of St. John (1243–1400), in GERVERS, MICHEL (szerk.): *Dating Undated Medieval Charters*, Woodbridge, 2000. 137–149.
- HUNYADI ZSOLT: Royal Power and the Hungarian–Slavonian Hospitaller Priors before the Mid-fifteenth Century, *Military Orders*, 5 (2012) 321–328.
- HUNYADI ZSOLT: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*, (CEU Medievalia 13.) Budapest, 2010.
- HUNYADI ZSOLT: The Knights of St. John and the Hungarian Private Legal Literacy up to the Mid-Fourteenth Century, in SEBŐK MARCELL–NAGY BALÁZS (szerk.): *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, Budapest, 1999. 507–519.
- HUNYADI ZSOLT: The Locus Credibilis in Hungarian Hospitaller Commanderies, in LUTRELL, ANTHONY–PRESSOUYRE, LÉON (szerk.): *La Commanderie: institution des ordres militaires dans l'Occident médiéval*, Paris, 2002. 285–296.

- HUNYADI ZSOLT: The social composition of the Military–Religious Orders in the medieval kingdom of Hungary, in FERNANDES, ISABEL CRISTINA F. (szerk.): *As Ordens Militares e as Ordens de Cavalaria entre o Ocidente e o Oriente*, Palmela, 2009. 323–332.
- HUNYADI ZSOLT: Törésvonalak: a johannita magyar–szlavón rendtartomány a szkizma idején, in KINCSES KATALIN MÁRIA (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, Budapest, 2018. 216–221.
- KÁPOLNAI P. ISTVÁN: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi jegyzései, *Századok*, 19 (1885) 156–164.
- KARÁCSONYI JÁNOS–KOLLÁNYI FERENC–LUKCSICS JÓZSEF (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, I–V., Budapest, 1902–1912.
- KÁROLY JÁNOS: *Fejér vármegye története*, I–V., Székesfehérvár, 1896–1904.
- KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII., Pozsony, 1782–1812.
- KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Budapest, 1994.
- KREDICS LÁSZLÓ–MADARÁSZ LAJOS–SOLYOSI LÁSZLÓ (szerk.): *A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika (1526–1558). Javadalmak és javadalmak (1550, 1556)*, Veszprém, 1997.
- KUBINYI ANDRÁS–FÜGEDI ERIK: A budai káptalan jegyzőkönyve, *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 1967–1968., Budapest, 1970. 9–59.
- LUKCSICS JÓZSEF–TUSOR PÉTER–FEDELES TAMÁS–NEMES GÁBOR (szerk.): *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, I–II., (Collectanea Vaticana Hungariae 9–10.) Budapest–Róma, 2014.
- LUTFRELL, ANTHONY: The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources, in HUNYADI ZSOLT–LASZLOVSZKY JÓZSEF (szerk.): *The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest, 2001. 269–281.
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Diplomatikai Levéltár
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, R 302.
- MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN (szerk.): *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14.) Budapest, 1988.

- MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR–LAKATOS BÁLINT (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár, I–XIII. (1387–1426)*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52. és 55.) Budapest, 1951–2017.
- MITAČEK, JIŘI: Die böhmische Provinz des Johanniterordens und die Luxemburger 1310–1437, in BORCHARDT, KARL–JAN, LIBOR (szerk.): *Die geistlichen Ritterorden in Mitteleuropa Mittelalter*, Brno, 2011. 110–111.
- NAGY GYULA (szerk.): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I–II.*, Budapest, 1887–1889.
- NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSŐ–BARABÁS SAMU–KAMMERER ERNŐ–DÖRY FERENCZ–LUKCSICS PÁL (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, I–XII.*, Pest–Budapest, 1871–1931.
- ÖSTERREICHISCHE STAATSARCHIV, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn, Bécs
- ÖSTERREICHISCHE STAATSARCHIV, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Bécs
- PÁLOSFALVI TAMÁS: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444), *Századok*, 137 (2003) 897–928.
- PÁLOSFALVI TAMÁS: Cilleiek és Tallóciak. Küzdelem Szlavóniáért (1440–1448), *Századok*, 134 (2000) 45–98.
- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I–II.*, Budapest, 1899.
- RÁBIK, Vladimír: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543, (Capitulum VII.)* Szeged, 2010.
- RADVÁNSZKY BÉLA–ZÁVODSZKY LEVENTE (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára, I–II.*, Budapest, 1909–1922.
- REISZIG EDE: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon, I–II.*, Budapest, 1925–1928.
- RIBI ANDRÁS: „filia ordinis crucigerorum de Alba” A soproni keresztes preceptorium a középkor végén (A kispreceptorok adattárával), *Soproni Szemle*, 72 (2018) 286–296.
- RIBI ANDRÁS: „propter multitudinem hospitem” A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban, *Fons*, 22 (2015) 71–89.

- RIBI ANDRÁS: A fehérvári káptalan és keresztes konvent országos hatáskörű hiteleshelyi eljárásai a gyakorlatban, *Századok*, 153 (2019) 313–337.
- RIBI ANDRÁS: A várnagy és a püspök – fehérvári johannita preceptorok karrierje a 15. század második felében, in SZANKA BRIGITTA–SZOLNOKI ZOLTÁN–NAGY ZSOLT DEZSŐ (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, 10., *A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7–9.) előadásai*, Szeged, 2018. 95–115.
- RIBI ANDRÁS: Johanniták vagy keresztesek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén, in KIS IVÁN–KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ–VERES KRISTÓF GYÖRGY–VESZPRÉMY MÁRTON (szerk.): *Micae Mediaevales*, VIII., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2019. 67–86.
- RIBI ANDRÁS: Karrier, tisztségek, létszám. A fehérvári keresztes konvent személyi összetétele (1390–1450), in FÁBIÁN LAURA–UHRIN DOROTTYA–FARKAS CSABA–RIBI ANDRÁS (szerk.): *Micae Mediaevales*, VI., *Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, 2017. 197–211.
- RIBI ANDRÁS: Lovagrendi birtok város és vidék határán. Szentkirályföldre a 15–16. században, in KÁDAS ISTVÁN–SKORKA RENÁTA–WEISZ BOGLÁRKA (szerk.): *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Budapest, 2019. 373–384.
- RIBI ANDRÁS: Miért működött két országos hatáskörű hiteleshely Fehérváron?, *Turul*, 91 (2018) 81–95.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: Kings and Priors: the Hospitaller Priory of England in the Late Fifteenth Century, in SARNOWSKY, JÜRGEN (szerk.): *Mendicants, Military Orders, and Regionalism in Medieval Europe*, Aldershot, 1999. 83–102.
- SARNOWSKY, JÜRGEN: *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts. Verfassung und Verwaltung der Johanniter auf Rhodos (1421–1522)*, Münster–Hamburg–London, 2001.
- SCHMIDTMAYER RICHÁRD: A vértesi várak „valódi” urai az 1440-es években, *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*, 20 (2014) 193–211.
- SIKLÓSI GYULA: *Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről*, Székesfehérvár, 1990.
- SIRE, HENRY J. A.: The Priory of Vrana: The Order of St John in Croatia, in UPTON-WARD, JUDITH (szerk.): *The Military Orders*, Volume 4., *On Land and by Sea*, Aldershot, 2008. 221–227.
- SZ. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések – Kolostori és polgári műhelyek*, (Művészettörténeti füzetek 6.) Budapest, 1973.

- SZAKÁLY FERENC: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*, Szekszárd, 1998.
- THEINER, AUGUSTINUS: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I–II., Roma, 1859–1860.
- TUBERO, LUDOVICUS: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ–SZ. GALÁNTAI ERZSÉBET, (Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.) Szeged, 1994.
- VAN WINTER, JOHANNA MARIA (szerk.): *Sources concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands 14th–18th centuries*, Leiden–Boston–Köln, 1998.
- VANN, THERESA M.: The Exchange of Information and Money between the Hospitallers of Rhodes and their European Pories in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, in BURGTORF, JOCHEN–NICHOLSON, HELEN (szerk.): *International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth Centuries): Travelling on Christ's Business*, Tuscaloosa, 2006. 34–47.
- VERESS D. CSABA–SIKLÓSI GYULA: *Székesfehérvár, a királyok városa*, Budapest, 1990.
- ZSOLDOS ATTILA–THOROCZKAY GÁBOR–KISS GERGELY: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*, (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár, 2016.

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN HOSPITALLERS' PRIORY IN THE DECADES FOLLOWING THE COUNCIL OF CONSTANCE WITH PARTICULAR REFERENCE TO THE CONVENT OF SZÉKESFEHÉRVÁR

Abstract

*The paper presents the history of the Hungarian Hospitallers' priory in the decades following the Council of Constance with particular reference to the Convent of Székesfehérvár, which has excellent source facilities through its private archives. In addition to the Hungarian source material the study also draws on documents from the central archives of the Order in Malta. The most important lesson of these sources was the separation of the center of the Order of Rhodes from the Priory of Vrana after the Western Schism. By the second half of the 15th century this process has led to a practically total break-up and the formation of a quasi Hungarian-Hospitaller branch, whose members seemed more appropriate to call *cruciferi*. Following a detailed presentation of the history of the Preceptory of Székesfehérvár a case study illustrates the potential conflicts between the priors of Vrana and the members of the Convent of Székesfehérvár. The latter also points to the functioning – after a while even the disfunctioning – of the priory. The paper concludes with the presentation of the place of authentication activity with countrywide jurisdiction of the Convent of Székesfehérvár.*

Keywords: Hospitallers, *cruciferi*, Priory of Vrana, place of authentication (*locus credibilis*), Székesfehérvár

Ribi András

*MTA–PTE–ELTE Középkori Egyházi Archontológia Kutatócsoport,
tudományos segédmunkatárs*

MELLÉKLET

A JOHANNITA REND MAGYAR TARTOMÁNYI ELÖLJÁRÓI (1186–1526)

összeállította: Hunyadi Zsolt–Ribi András

Név	Tisztség	Hivatali idő
Márton	praeceptor, perjel	1186–1193
N. (a forrásban név nem szerepel)	perjel	1208
B. (vagy R.)	procurator	1216
Pethe	mester	1216
P.	perjel	1217
N. (a forrásban név nem szerepel)	perjel	1222
N.	procurator	1225
R. (vagy B.)	procurator	1225
János	mester	1226
Rembald de Voczon	mester, nagypraeceptor, perjel	1232–1254 (1255?)
Miko de Buxunio	mester (?)	1243
Ambrus	helytartó, budai kanonok	1243
Arnold	nagypraeceptor	1255?–1259
Ferrustan	mester	1262
Heinrich von Fürstenberg	nagypraeceptor	1266
Pons de Fay	mester	1267–1276
Hugo Boraldy	helytartó	1275
Hugo	helytartó	1278
Hermann Brunshorn	nagypraeceptor	1279

Albert de Reuellis	perjel	1294?–1299
Constantius	mester	1304
Olivér	mester	1306
Loquetus (Busque?)	mester	1312–1314
Rolando de Gragnana	mester	1315
Filippo de Gragnana	perjel	1317–1329
Miesco	a perjeli cím követelője	1318
Francesco de Gragnana	procurator	1319–1320
Girardo de Gragnana (először)	helytartó	1321?–1322
Marco de Bologna	procurator	1325
Girardo de Gragnana (másodszor)	helytartó	1326–1328
Orbizanus de Lucca	helytartó	1329
üresedés	–	1330–1335
Pierre Cornuti	perjel	1335–1348
Fulco Rocafolii	helytartó	1340
Giovanni Latini de Perugia	helytartó	1344–1346
Baudon Cornuti	helytartó	1348
Montreal du Bar	perjel	1348–1350?
Baudon Cornuti	perjel	1349–1374
Donát	helytartó	1349–1371
Albert	helytartó	1371–1374
Raymond de Beaumont	helytartó	1373
Giovanni Rivara	kinevezett perjel	1373–1374
üresedés	–	1374. május–augusztus
Rajmund de Beaumont (először)	perjel	1374–1381
Arnold de Beaumont	helytartó	1374–1378
Palisnai János (először)	perjel	1379–1383
Lukács	helytartó	1379–1385
Rajmund de Beaumont (másodszor)	perjel	1384

Arnold de Beaumont (másodsor)	helytartó	1384
Hédervári János	perjel	1385
Budafelrhévízi János	a perjesség javainak kezelője	1385. július
Ranforsatus de Castellana	(címzetes) perjel	1385. szeptember
Gérard Cornuti	procurator	1386
Palisnai János (másodsor)	perjel (kormányzó)	1386/7–1391/1392
Losonci Albert	(kinevezett) perjel	1387–1389
ifj. Palisnai János	perjel	1392–1396
Bebek Imre	perjel	1392–1403
Bartholomeo Caraffa	perjel	1404–1405
Johannes de Varrasio	kormányzó	1405
Michele Ferrandi	perjel	1405–1417
Nagymihályi Albert	perjel	1417–1434
Johannes Cavalion alias Romei	címzetes perjel	1433–1434
Tallóci Matkó	kormányzó	1434–1439
Tallóci Jován	perjel	1438–1445
Jacobus de Soris	címzetes perjel	1446–1475
Szentgyörgyi Székely Tamás	perjel	1450–1462
Szapolyai Imre	kormányzó	1464–1465
Szentgyörgyi Székely János	perjel	1468
Újlaki Miklós	kormányzó	1468–1477
Beriszló Bertalan	perjel	1475–1512
Carolus de Jesualdo	címzetes perjel	1493–1495
Andrea de Martinis	címzetes perjel	1501–1510
Gyarmati Balassa Farkas	perjel	1513
Beriszló Péter	kormányzó	1512–1520
Baracsi Mátyás	perjel	1520–1525
Tahi Ferenc	perjel	1526
Tahi János	kormányzó	1526

Johanniták Magyarországon a középkorban – Hunyadi Zsolt

A középkori magyar rendtartomány története – Ribi András

MÁLTAI
TANULMÁNYOK
A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

2019
01-02

Magyar Máltai
Szeretetszolgálat